

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

BULLETIN

**OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION
OF UKRAINE**

№ 1(27)/2024

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

1(27), 2024

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2024**

**ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2024/№ 1(27)**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
28 ГРУДНЯ 2023 РОКУ.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперника в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний за випуск: кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Голубов А. Є.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penitī asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

1(27), 2024

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2024**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2024/№ 1(27)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON **DECEMBER 28, 2023**

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andriiev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Responsible for release: Candidate of legal sciences, Senior researcher **A. Holubov**.

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.01

УДК 347.7

*Oleksiy Novikov,
PhD student at the Department of Civil
Procedure, Arbitration and Private
International Law Yaroslav Mudryi
National Law University
ORCID: 0009-0002-3012-2167*

INTELLECTUAL PROPERTY AND THE FASHION INDUSTRY: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION

The article examines the issues of development of legal regulation of intellectual property through the prism of the use of intellectual property in the fashion industry.

The author identifies the main body of legal acts regulating the enforcement of intellectual property rights. Attention is paid to the issues of intellectual property rights enforcement in the fashion industry, as well as to the specifics of international legal protection of the rights of fashion industry entities. It is emphasized that harmonization of EU and Ukrainian legislation is a key step towards the regulation of intellectual property rights in the fashion industry. The issue of bringing both Ukrainian fashion industry legislation and intellectual property legislation in line with EU legislation is relevant.

The author analyzes the retrospective of the development of legislation and relations in the fashion industry, as well as the system of regulations in the field of intellectual property. The author makes a comparative legal analysis of these areas with due regard for changes in the legislator's position.

The protection of intellectual property rights in the industry is undoubtedly related to historical, political, economic, legal, social and cultural factors. Applying a retrospective approach to this issue, it is possible to characterize the history of the formation and development of intellectual property rights protection in the fashion industry.

The rather active development of the fashion industry after Ukraine gained independence led to a corresponding change in the legislative field. Relations in the fashion industry developed particularly rapidly after the 2000s. This necessitated the legalization of a number of legal relations. Today, this area is changing dramatically, gaining momentum not only in Ukraine but also in the world as a whole. This situation requires the development of more and more effective mechanisms for the legal regulation of intellectual property in the fashion industry.

The current state of the copyright system differs from country to country, but there are certain general principles that are ensured in all countries. In particular,

the main feature of copyright in all countries is that copyright arises from the moment of creation of a work and does not depend on the fact of registration of intellectual property rights to a work (in our case, a fashion product) or any other special registration thereof, as well as on the fulfillment of any other formalities.

The author identifies the main legal acts that affect the development and distribution of the fashion industry. The author also analyzes in detail certain court cases in the fashion industry. A comparative legal analysis of Ukrainian legislation and European regulations in the field of protection of the rights of fashion market participants is made. The author also identifies the main challenges and obstacles to the development of the fashion industry in Ukraine.

Keywords: *fashion, fashion law, fashion industry, intellectual property, industrial design, copyright.*

Problem statement. The Ukrainian fashion industry is a complex, interesting and very dynamic phenomenon. This is not surprising, as it has been developing for almost 30 years in a rapidly changing country, making its way from a colony of the former USSR to a modern democratic state, and this generally very rapid progress is further accelerated by periods of particular turbulence. So the fashion industry, which exists in such circumstances, has absorbed all the contradictions, flaws, advantages and peculiarities of life in constant motion, a life where the only constant is constant change. First of all, it is an industry of opportunities.

The main task of Ukrainian fashion brands at the beginning of the large-scale invasion was to survive and keep their teams as much as possible. To do this, we need to create an appropriate legal framework that would allow us to legally level certain wartime challenges. Unfortunately, such norms have not yet been implemented.

Analysis of the latest research and publications. The scientific and theoretical basis of the study is based on comprehensive scientific works of such national scientists as I. Venediktova, A. Kodynets, O. Kulinich,

I. Kryvosheina, N. Kuznetsova, V. Makoda, O. Kohanoska, O. P. Orlyuk, V. V. Luts, R. O. Stefanchuk, S. O. Slipchenko, G. O. Ulyanova, O. I. Kharitonova, O. E. Kharitonov, A. S. Stefan, I. E. Yakubivskyi, N. O. Halaim and other scholars. Certain legal aspects in the field of intellectual property rights protection in the fashion the fashion industry were partially touched upon in publications on related topics by such domestic and foreign authors as R. G. Frankel, S. Beltrametti, M. E. Bychkovska, N. V. Chuprina, M. T. Melnyk and others. However, this topic still requires a thorough study.

Task statement. The purpose of this article is to identify the main features of the development of legislation in the fashion industry and in the field of intellectual property as part of the fashion industry.

Presentation of the main material. For most of the 20th century, Ukraine was part of the Union of Soviet Socialist Republics (hereinafter - the USSR), under the influence of the policy, which shaped the national legislation in the field of intellectual property.

The fashion industry as an independent sector of the economy was formed in Ukraine only after the coun-

try's independence was recognized in 1991. Despite such a short period of time, the Ukrainian fashion industry is one of the few industries that has been developing quite dynamically in recent years, as evidenced by the high demand for Ukrainian designers' products among consumers from all over the world.

Increased attention to Ukrainian fashion necessitates the creation of an effective system of intellectual property rights protection in this area. It should be noted that the subjects of the industry under study rely on general activities are based on the general legal acts of Ukraine in the field of intellectual property rights protection. At the same time, unlike in France, the current legislation in this area does not contain special provisions on intellectual property protection in the fashion industry.

The development of this area of legislation in Ukraine at the initial stage was carried out through the adoption of separate laws that became the main sources of law and still form the basis of special legislation on intellectual property. These are the Laws of Ukraine «On Copyright and Related Rights» [1], «On Protection of Rights to Inventions and Utility Models» [2], «On Protection of Rights to Industrial Designs» [3], «On Protection of Rights to Trademarks and Service Marks» [4], which entered into force on December 15, 1993.

At the same time, the Laws of Ukraine «On Restriction of Monopoly and Prevention of Unfair Competition in Business Activities» [5], «On Protection against Unfair Competition» [6], «On Protection of Rights to Topographies of Integrated Circuits» [7].

The Constitution of Ukraine adopted in 1996 proclaimed the right of

everyone to own, use and dispose of their property and the results of intellectual and creative activity [8]. In addition, Ukraine is a party to such international treaties, such as the Berne Convention [9], the TRIPS Agreement and the GATS [10], which are also recognized as part of national legislation.

The next logical step, which met the country's urgent economic needs, was the codification of existing legislation, which not only streamlined the current legislation but also improved it qualitatively and methodologically, and became evidence of the next level of development of legal science and legislative technique in Ukraine and, at the same time, a powerful impetus for further scientific research. Adopted in 2003 by the Verkhovna Rada of Ukraine, the Civil Code of Ukraine already contained a separate Book IV entitled «Intellectual Property Rights» [11]. A separate Chapter 16 of the Economic Code of Ukraine is also devoted to the regulation of legal relations related to intellectual property [12].

It is worth noting that in 2004 the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Resolution «On Approval of the State Program for Development of Innovative Directions of the Fashion Industry until 2010» [13], which remains the only specialized act on the fashion industry since Ukraine's independence.

Over time, the historical limitations of some of the views of experts and lawmakers of the early 2000s on the prospects for the development of the fashion industry in Ukraine have become apparent. Thus, due to the narrow approach to the interpretation of the concept of "fashion industry", the said Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine uses this term only in relation to the sphere of hairdressing and

decorative cosmetics, thus not mentioning other fashion objects.

Of course, such an attitude demonstrates the existence of an undeniably insufficient level of legal awareness of the content of such categories as “fashion” and “fashion industry”, which leads to their erroneous interpretation at the legislative level. Due to this state of affairs, we consider it necessary in the future, when adopting regulatory legal acts by the government of the country designed to provide assistance to the development of the fashion industry, to use this term in relation to all groups of objects of the fashion industry, namely: clothing and footwear; accessories; perfumes and cosmetics; home accessories and decorations for decorating the space; services in the field of the fashion industry. This interpretation will allow not only to correctly define the range of objects and subjects of the fashion industry, but also to identify ways to ensure the protection of the latter's rights.

Currently, Ukrainian legislation provides for a system of protection of such objects similar to the EU through the application of copyright and unregistered industrial design rules.

Thus, in accordance with the provisions of Article 437 of the Civil Code of Ukraine and Article 11 of the Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights”, copyright arises from the moment of creation of a work and do not depend on the fact of registration of intellectual property rights to a work or any other special registration of it, as well as fulfillment of any other formalities [11].

However, despite the direct indication of the law, there are cases in Ukrainian court practice in which courts have repeatedly mistakenly de-

termined the moment of publication of a work or issuance of a certificate of registration of copyright in a work as the moment when copyright in the work arises.

In particular, this logic was followed by the Sviatoshynskyi District Court of Kyiv in its decision in case 759/3784/20 of 27.05.2021 [14], which states that at the time of the defendants' publication of the textbook, there was no evidence of the plaintiff's existing, legally protected copyright in the book from which certain fragments were taken, since as of the time of the publication of the textbook, the copyright certificate for the plaintiff's work did not regulate the relationship of authorship, as it was registered later.

Due to such differences in the interpretation of the provisions of Art. 437 of the Civil Code of Ukraine and Art. 11 of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights», the Supreme Court in its decision in case No. 760/20855/16-ц of 16.06.2021 recognized that it is well established in civil law doctrine that copyright in a work arises from the moment of objectification of the work. The acquisition of copyright does not require registration of a work or any special registration, as well as the fulfillment of any other formalities. In other words, one of the principles in the field of copyright is the principle of automatic protection: protection is granted to a work automatically (by the fact of creation of the work) and does not depend on its registration, deposit, examination and other actions.

It should be recognized that, unlike the UK law, Ukraine does not require categorization of copyrighted works, thus the non-exhaustive list of copyrighted works enshrined in the

legislation provides for the protection of any works that meet the conditions necessary to obtain the relevant legal protection. However, the inclusion of fashion designs in the list specified in Article 433 of the Civil Code of Ukraine and Article 8 of the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights» would lead to the regulatory recognition of the possibility and necessity of protecting such objects at the legislative level, thereby allowing the Ukrainian copyright legislation to come closer to ensuring effective legal protection of fashion products.

It is important to note that in Ukraine, only the criterion of the need to provide an objective form of expression of a work is enshrined in law. At the same time, copyright protection does not apply to any ideas, theories, principles, methods, procedures, processes, systems, methods, concepts, discoveries, even if they are expressed, described, explained, illustrated in a work [1].

The Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights” also contains provisions on the criterion of originality. Thus, Art. 9 of the above law provides that a part of a work that can be used independently, including the original title of the work, is considered a work and protected by law [1]. At the same time, Article 10 of the same law denies the possibility of protecting traffic schedules, TV and radio schedules, telephone directories and other similar databases that do not meet the criteria of originality and are subject to *sui generis* (peculiar right, right of a special kind) [1].

Thus, it can be seen that Ukrainian legislation uses the condition of originality of a work only in certain provisions relating to certain types of works, without explicitly stating that all copy-

right works must meet this criterion. This is due to the fact that at the legislative level there is still no single generally accepted approach to determining the conditions for the protection of copyright works. For this reason, doctrinal texts of copyright experts also contain disagreements on this issue.

It is recognized that it is necessary to enshrine in the legislation the definition of the term “original work”. Considering the experience of foreign countries, it can be concluded that usually the decision on interpretation of the condition of originality of copyright works is usually left to the discretion of the court. However, given the existing discrepancies in the enforcement of provisions of the law by national courts and the fact that the legal system of Ukraine belongs to the zone of continental law, and therefore, to the unlike in the UK and the USA, court decisions of national courts in the judgments of national courts in specific cases are not recognized as a source of law, we believe that the solution of this issue should be entrusted to the legislator. Thus, a correct and clearly formulated definition of the term “original work” in Ukrainian legislation will lead to unity in the perception, understanding and interpretation of the condition of originality in the practical implementation of civil law in the law enforcement activities of both judicial authorities state bodies and officials, as well as representatives of the scientific community in this area.

At the same time, considering Ukraine's European integration policy, we propose to take as a basis for the definition of the condition of originality the judgment of the European Court of Justice in the *Infopaq* case [15]. There-

fore, we consider the scientist's proposal to define the term "original work" to be apt and to state it as follows: an original work is yours, which is an independent result of the author's intellectual activity, the creation of which is due to the author's free and creative choice [16, p. 165].

Of course, it is impossible to ignore the fact that for the proper interpretation of certain provisions of the Agreement for Ukraine, the decision of the European Court of Justice is important for Ukraine. After all, the definition and interpretation of the criterion of originality, determining the conditions for securing copyright in functional forms of objects, etc. are enshrined in the case law of the relevant of the relevant authority.

Conclusions. Finally, it is worth mentioning the main problems and

challenges that arise on the way to the development of intellectual property rights in the fashion industry. Firstly, it is the underdevelopment of the system of legal regulation of these relations, the lack of clear definitions and categorization of types of intellectual property in the fashion industry, and the criteria for granting them legal protection. Second, a significant obstacle today is the inconsistency of Ukrainian legislation with EU legislation in this area. The third reason for the slowdown in the development of the fashion industry in Ukraine is the difficulty of delivery to the end consumer due to the war in Ukraine. This leads to a number of violations of intellectual property rights and definitely does not encourage designers to expand their activities in Ukraine.

List of cited sources

1. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
3. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
4. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 р. № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-2#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
5. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності : Закон України від 18.02.1992 р. № 2132-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
6. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
7. Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів: Закон України від 05.11.1997 р. № 621/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
9. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів: Паризький Акт від 24.07.1971 року, змінений 2.10.1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення: 10.02.2024).
10. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20.12.1996 та положення Бернської конвенції (1971 р.), на які містяться посилання у Договорі (Договір ВОІВ про авторське право) від 20.12.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text (дата звернення: 10.02.2024).
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-15. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
12. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
13. Про затвердження Державної програми розвитку інноваційних напрямів індустрії моди до 2010 року : постанова Верховної Ради України від 19.02.2004 р. № 1530-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1530-IV#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
14. Рішення Святошинського районного суду міста Києва у провадженні 2/759/4459/21 від 27.05.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97335620> (дата звернення: 10.02.2024).
15. Case C-5/08 - Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening, 2009. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0005> (дата звернення: 10.02.2024).
16. Бичковська М. Є. Охорона прав інтелектуальної власності на незареєстровані дизайни у сфері індустрії моди : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 081. Київ, 2021. 223 с.

Новіков О. Ю., аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0002-3012-2167

Інтелектуальна власність та індустрія моди: особливості правового регулювання

У науковій статті розглядаються питання розвитку правового регулювання інтелектуальної власності крізь призму використання об'єктів інтелектуальної власності в індустрії моди. Автором визначено основний масив нормативно-правових актів, що регулюють питання забезпечення прав інтелектуальної власності. Приділено увагу проблематиці дотримання прав інтелектуальної власності у сфері моди, а також специфіці міжнародно-правового забезпечення прав суб'єктів модної індустрії. Наголошується, що саме гармонізація законодавства ЄС та України є ключовим кроком на шляху упорядкування прав на об'єкти інтелектуальної власності у сфері модної індустрії. Актуальним є проблематика приведення у відповідність до законодавства ЄС і законодавства

України у сфері модної індустрії, і законодавства у сфері інтелектуальної власності одномоментно.

Автором проаналізовано ретроспективу розвитку законодавства та відносин у сфері модної індустрії, а також систему нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності. Здійснено порівняльно-правовий аналіз цих сфер з урахуванням зміни позицій законодавця.

Захист прав інтелектуальної власності в галузі, безсумнівно, пов'язаний з історичними, політичними, економічними, правовими, соціальними та культурними факторами. Застосовуючи ретроспективний підхід до цього питання, можна охарактеризувати історію становлення та розвитку захисту прав інтелектуальної власності в індустрії моди.

Досить активний розвиток модної індустрії саме після набуття незалежності Україною зумовив і відповідну зміну у законодавчому полі. Особливо стрімко розвивались відносини у сфері модної індустрії після 2000-х років. Це викликало необхідність юридичного оформлення цілої низки правовідносин. Сьогодні ця сфера змінюється кардинально, набуваючи широких обертів не тільки в Україні, але і в світі в цілому. Така ситуація потребує вироблення все нових і нових ефективних механізмів правового регулювання об'єктів інтелектуальної власності у сфері індустрії моди.

Сучасний стан системи авторських прав в різних країнах відрізняється, однак існують певні загальні принципи, які забезпечуються в усіх країнах. Зокрема, головною особливістю авторського права в усіх країнах є те, що авторські права виникають з моменту створення твору та не залежать від факту реєстрації прав інтелектуальної власності на твір (у нашому випадку виріб в індустрії моди) чи будь-якого іншого спеціального його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.

Автором виокремлено основні нормативно-правові акти, які впливають на розвиток та розповсюдження модної індустрії. Також детально проаналізовано окремі судові справи у сфері індустрії моди. Проведено порівняльно-правовий аналіз законодавства України, європейських нормативно-правових актів у сфері захисту прав учасників ринку модної продукції. Також автором виокремлено основні виклики та перепони для розвитку індустрії моди в Україні.

Ключові слова: мода, право моди, модна індустрія, інтелектуальна власність, промисловий дизайн, авторські права.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.02

УДК 349.2

Барсук М. А.,
кандидатка юридичних наук,
суддя Північного апеляційного
господарського суду
ORCID: 0000-0001-6560-1024

РИЗИКИ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

У статті досліджуються сучасні ризики гендерної дискримінації в системі правосуддя України та їх соціально-правове значення. Авторка наголошує на важливості дотримання принципу гендерної рівності як фундаментального принципу прав людини та соціальної справедливості, що в значній мірі впливає на соціальне, економічне та політичне благополуччя суспільства. У статті аналізується позиції учених щодо загальноправового, соціального та соціально-правового значення гендерної рівності та виокремлюються основні проблеми, пов'язані із забезпеченням соціальної безпеки суддів, зокрема вплив гендерних стереотипів на планування та реалізацію політики соціального захисту. Авторка підкреслює, що належний рівень соціальної безпеки суддів є недосяжним у разі, якщо щодо суддів не будуть виконуватись вимоги принципу гендерної рівності. У цілому стверджується, що ризики гендерної дискримінації пов'язуються із: по-перше, впливом гендерних стереотипів та упереджень, які переважають у суспільстві, а також можуть знаходити вияв у діяльності суб'єктів, які організовують та реалізують заходи соціального захисту суддів. По-друге, ризики гендерної дискримінації можуть загострюватись недостатністю впровадження збалансованої політики позитивної гендерної дискримінації в системі правосуддя України. По-третє, ризики гендерної дискримінації можуть посилюватись у зв'язку із впровадженням полігендерної концепції гендерної теорії в систему соціального захисту суддів, що наразі характеризується критичним рівнем юридичної невизначеності. У висновках статті підкреслюється, що створення умов гендерної рівності в системі правосуддя України сприяє належному функціонуванню правового механізму соціального захисту суддів, а ефективна робота цього механізму сприяє забезпеченню умов гендерної рівності. Наголошується на необхідності створення концептуально-стратегічного акту, програмного акту та законодавчого акту для забезпечення гендерної рівності у системі правосуддя України.

Ключові слова: гендерна дискримінація, гендерна рівність, система правосуддя, соціальна безпека, соціальна держава, соціальна справедливість, соціальний захист, суддя.

Постановка проблеми. Соціально-правове значення дотримання вимог принципу гендерної рівності полягає, передусім, у тому, що ці вимоги узгоджуються з вимогами принципу рівності, а сама гендерна рівність є проявом рівності з особливими соціально-конструктивними характеристиками. Загалом, рівність виступає фундаментальним принципом прав людини і соціальною засадою соціальної справедливості, яка у значній мірі впливає на соціальне, економічне та політичне благополуччя суспільства і його членів, а також на забезпечення безпеки держави в цілому [1, с. 80]. Отже, рівність є також основою сучасного суспільства, яке прагне до соціального та економічного прогресу, а також конструктивної взаємодії з іншими суспільствами для досягнення сталого розвитку всього людства. Слід зауважити, що вимоги щодо забезпечення гендерної рівності також поширюються й щодо суддів, адже усі люди, відповідно до встановленого в Україні правопорядку, є рівними, і тому судді не можуть бути дискриміновані порівняно з іншими людьми (зокрема, з працівниками), за винятком випадків, коли це обумовлено належним виконанням службових обов'язків і забезпечено відповідною компенсацією за обмеження та заборони.

В цьому контексті варто підкреслити, що правовий статус судді та можливість набуття ним права на соціальний захист (разом із подальшою реалізацією цього статусу) по-

винні розглядатися в гендерно-нейтральному аспекті. Це передбачає, що кожен суддя має володіти універсальним статусом у питаннях соціального захисту, незалежно від статі, до тих пір, поки врахування статі не стане суттєвим для належного забезпечення соціальної безпеки судді. Також це означає, що всі суб'єкти, відповідальні за нормативно-правове, інституційне та інше забезпечення соціальної безпеки суддів, повинні створювати, підтримувати та вдосконалювати умови, за яких кожен суддя, незалежно від статі, міг би набувати та реалізовувати свої соціальні права, включаючи право на соціальний захист. Відхід від таких вимог може призвести до невиправданих ризиків гендерної дискримінації в системі правосуддя, що потребує особливої уваги та ретельного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний аналіз наявної наукової літератури засвідчує, що по сьогодні ученими ще не розкривались сучасні ризики гендерної дискримінації в системі правосуддя, а також їх соціально-правове значення. При цьому слід констатувати, що питання гендерної рівності та значимості забезпечення виконання вимог цієї засадничої ідеї вже широко досліджувались багатьма українськими ученими, серед яких: Ю. В. Коваленко [2], О. В. Павліченко [3], О. С. Саєнко [4], Д. В. Світовенко [5], Н. С. Сидоренко [6], Б. М. Цимбал [7] та ін. На основі наукових напрацювань цих та ін.

учених і дослідників можемо уточнити наукову думку стосовно сучасних ризиків гендерної дискримінації в системі правосуддя, а також їх соціально-правове значення.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування змісту ризиків гендерної дискримінації у системі правосуддя України, а також уточнення їх соціально-правового значення. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) окреслити основні проблеми із забезпеченням соціальної безпеки суддів, що пов'язані із ризиками гендерної дискримінації; 2) уточнити соціально-правове значення ризиків гендерної дискримінації у системі правосуддя України; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день забезпечення належної дії правового механізму соціального захисту суддів у контексті із концепцією гендерної рівності є дещо ускладненим через різноманітні питання виконання в Україні вимог принципу гендерної рівності у сфері праці та зайнятості, а також у соціальній сфері загалом. Відтак, для становлення цілісної доктрини соціального захисту суддів в Україні необхідно проаналізувати проблематику просування ідеї гендерної рівності у сфері праці та зайнятості в соціально-правовому контексті вираження такої ідеї та її зв'язку із соціальним захистом судді загалом. У цьому контексті слід виокремити, серед іншого наступні проблеми:

1. Вплив гендерних стереотипів та упереджень, які переважають у суспільстві, може проявлятися в діяльності суб'єктів, що здійснюють

заходи соціального захисту суддів. Це може мати місце під час планування та реалізації політики соціального захисту на рівні окремих судів, всієї системи правосуддя або ж органів суддівського самоврядування та врядування. Ученими справедливо зазначається, що наша держава, ратифікувавши комплекс базових міжнародно-правових договорів у сфері прав людини, а також «прийнявши законодавство, яке загалом відповідає усім універсальним стандартам забезпечення рівності за ознакою статі, продовжує боротьбу із укоріненими в суспільстві стереотипами щодо соціальних ролей жінок і чоловіків» [3, с. 58-59], що так чи інакше позначається й на соціальній безпеці суддів, адже: суд – це соціальний елемент; умови, в яких працюють судді – це соціальні умови; стан буття судді – це завжди соціальний стан (незалежно від того, чи це професійний, чи особистий стан).

Шкідливість гендерних стереотипів для соціальної безпеки суддів, а також здійснення та забезпечення їх соціального захисту цілком очевидна і виражається в різних соціально шкідливих аспектах. Наприклад, дії щодо забезпечення реалізації соціальних прав в цілому та права на соціальний захист зокрема можуть призвести до того, що деякі судді, особливо ті, які не відповідають традиційним уявленням про свою роль у суспільстві (наприклад, з чийогось міркування жінки в ролі судді, а за чийось – чоловіки у ролі судді), можуть зіткнутися з обмеженнями в доступі до інститутів, ресурсів та послуг, які виконують соціально захисну функцію. Внаслідок цього, через ген-

дерні стереотипи нерідко виникає нерівність у забезпеченні всіх можливостей для суддів отримувати соціальний захист у тому обсязі, що зможе насправді відобразити негативний ефект соціальних ризиків, зокрема, пов'язаний з роботою судді осіб, які мають особливі сімейні обов'язки, незважаючи на свою стать. Це переважно може бути обумовлено тим фактом, що суб'єкти, котрі зобов'язуються здійснювати заходи щодо соціального захисту суддів, будучи гендерно упередженими, можуть неправильно (помилково) розуміти та враховувати специфічні потреби різних груп суддів при розробці (реалізації) політики соціального захисту, що може спричинити не лише несвоєчасне (чи в належному обсязі) надання необхідної соціальної допомоги (послуги), а також причиною ускладнення соціально вразливого стану судді та членів його сім'ї.

2. Впровадження збалансованої політики позитивної гендерної дискримінації в системі правосуддя. Науковці справедливо зазначають, що нині жінки, маючи рівні з чоловіками права та свободи, не завжди можуть розраховувати на соціальну безпеку. Тому вони повинні отримувати додатковий соціальний захист від держави, зокрема через те, що значну частину своєї працездатності поєднують роботу з материнством [3, с. 59]. У зв'язку з цим, жінки, враховуючи їхню соціальну роль (яка, будучи гендерно нейтральною, може частково виконуватися і чоловіками, а тому це стосується і суддів-чоловіків), повинні бути захищені заходами позитивної дискримінації. Ця позитивна дискримінація спрямована на створення рівних можли-

востей для осіб певної статі, які історично піддавалися дискримінації або мали обмежені можливості через свою стать. Важливо зазначити, що позитивна дискримінація не обов'язково стосується лише жінок, хоча найчастіше вона застосовується саме до них.

Необхідно також зауважити, що в контексті соціального захисту суддів політика позитивної гендерної дискримінації сприяє подоланню дискримінаційних практик та нерівностей, з якими можуть стикатися судді певної статі при отриманні та реалізації права на соціальний захист, створюючи інклюзивні умови для здійснення соціальних (і суміжних) прав суддів. У сучасній доктрині соціального захисту суддів необхідно звертати увагу на подальше вдосконалення заходів позитивної гендерної дискримінації, зокрема: по-перше, розвиток та контроль здійснення політики квотування (або цільових показників) для забезпечення рівного представництва жінок і чоловіків в органах суддівського самоврядування, суддівського управління (особливо на адміністративних посадах у судах), у комісіях, що займаються відбором суддів тощо, що прямо або опосередковано сприятиме збільшенню залучення жінок до прийняття рішень та зменшенню гендерних нерівностей у системі правосуддя на різних рівнях. По-друге, подальше вдосконалення заходів позитивної гендерної дискримінації має передбачати розробку та впровадження освітніх програм для жінок-суддів, які включатимуть тренінги з розвитку та покращення лідерських якостей, що сприятиме їх кар'єрному зростанню та успішній реалізації у системі правосуддя. По-

третє, удосконалення заходів позитивної гендерної дискримінації повинно передбачати створення спеціалізованих робочих груп з питань гендерної рівності в системі правосуддя, підтримка створення асоціацій суддів, які будуть займатися аналізом гендерних проблем у системі правосуддя та розробкою рекомендацій щодо їх вирішення.

3. Проблематика впровадження полігендерної концепції гендерної теорії в систему соціального захисту суддів. Українська дослідниця О. В. Павліченко влучно зауважує, що інтеграція гендерних аспектів у законодавство України є питанням соціальної справедливості, яке потребує вирішення для забезпечення рівноправного та стійкого людського розвитку, застосовуючи найефективніші методи державного втручання [3, с. 49]. Зважаючи на те, що судді забезпечують справедливість, вони самі повинні перебувати в справедливих (інклюзивних) та соціально безпечних умовах як у професійному, так і в особистому житті. Тому можна логічно припустити, що нині актуальною є цивілізаційна трансформація концепції гендерної рівності суддів, враховуючи полігендерний підхід до її тлумачення (тобто, визнаючи множинність гендерів). При цьому з вказаним твердженням не погоджується українська вчена Д. В. Світовенко, котра наголошує на неможливості застосування «полігендерної концепції гендерної теорії», керуючись рядом аргументів. Насамперед слід погодитись із вченою у тому, що полігендерна концепція гендеру в межах «нової етики» не є загально-визнаною серед науковців й критикується багатьма соціальними філо-

софами та соціологами [5, с. 34-36]. Більш того, окремі учені також звертають увагу й на те, що «нова етика», в рамках якої формується полігендерна концепція гендерної теорії, стає ризикованою для розбудови правопорядку [8, с. 270]. Осмислюючи цю проблему, погодимось із Д. В. Світовенко, котра вказує на те, що критика «нової етики» є справедливою з юридичної точки зору, оскільки цей тип етики привносить у юридичну дійсність критичний рівень юридичної невизначеності через розширення розуміння гендерів (дійсно, вчені, котрі розробляють і впроваджують постмодерністську гендерну теорію [див., напр.: 9; 10], час від часу збільшують кількість гендерів, а тому у рамках цієї теорії досі не сформульовано вичерпного переліку гендерів). Відтак, лише після того, як полігендерна концепція гендерної теорії набуде конкретних рис і стане більш зрозумілою (юридично визначеною), її можна буде використовувати в правовому контексті. Сьогодні ж така концепція не тільки не сприяє соціальній безпеці працівників, але й може створювати загрози для цієї безпеки [5, с. 37]. Безсумнівно, довільне тлумачення концепції гендерної рівності в сфері праці та зайнятості, а також у сфері соціального захисту на основі постмодерністської гендерної теорії не може застосовуватись у правовій площині, адже це порушуватиме вимоги юридичної визначеності правил і стандартів, яких повинні дотримуватись суб'єкти права, і невиконання яких спричинятиме юридичну відповідальність. Водночас важливо підкреслити, що гендерна рівність поширюється на всіх людей, включаю-

чи трансгендерних та інших осіб, які можуть ідентифікувати себе як небінарні або гендерно невідповідні. Це правило повинно застосовуватися і щодо суддів, що означає визнання та повагу людської гідності, прав та досвіду таких людей, незалежно від їхньої гендерної ідентичності чи самовираження. Проте, слід враховувати, що судді – це працівники з особливим статусом, а тому полігендерна концепція гендерної теорії, яка здебільшого відображає сексуальну орієнтацію судді, за своєю суттю обмежено застосовна щодо суддів, оскільки такі працівники не повинні виражати свою сексуальність у професійній діяльності.

Отже, враховуючи викладене у статті, слід констатувати, що на сьогоднішній день забезпечення гендерної рівності є важливим елементом сучасної доктрини соціального захисту суддів в Україні. По-перше, гендерна рівність, будучи специфічною формою вираження рівності, вимагає справедливого (в контексті соціальної справедливості насамперед) та поважного (в контексті людської гідності та суб'єктивних прав людини) ставлення до всіх людей (тобто, й суддів) без винятку, незалежно від їх статі. Це означає, що жінки (дівчата) та чоловіки (хлопці) мають однакову цінність, що має враховуватись в нормативно-правовому, інституційному та іншому забезпеченні правового механізму забезпечення соціальної безпеки загалом та соціального захисту суддів, зокрема. Відповідно до цього, принцип гендерної рівності вимагає боротьби з гендерними стереотипами (насамперед, шляхом підвищення інтолерантності до таких стереотипів та

забобонів), викорінення будь-якої форми гендерної дискримінації (включаючи гендерне насильство, гендерно мотивовані прояви наруги, сексуальні домагання та ін.), підтримки рівного доступу жінок та чоловіків до системи освіти, системи охорони здоров'я, реалізації батьківських прав та обов'язків, участі в роботі та зайнятості, політичного представництва та інше [1, с. 81-82]. Таким чином, гендерна рівність, враховуючи вимоги, що впливають з цієї фундаментальної концепції, сприяє створенню інклюзивного суспільства, що є особливою умовою належної дії правового механізму соціального захисту суддів. Вказане пояснюється тим фактом, що саме інклюзивне суспільство, в якому мінімізується ризик виникнення гендерно мотивованих соціальних загроз, а відповідним чином знижуються й загрози соціальній безпеці суддів, а також мінімізації ефективності дії системи соціального захисту. По-друге, гендерна рівність – це цивілізаційна ідея, крізь призму якої формується стан соціально безпечного професійного та позапрофесійного буття судді, незалежно від його статі. По-третє, гендерна рівність – це ідея, вимоги якої є стандартами, дотримання яких в процесі формування та реалізації політики соціального захисту суддів гарантує, що відповідні заходи соціального захисту будуть справедливо застосовуватись щодо усіх суддів, а не лише щодо частини з них, лише з огляду на їх стать (крім випадків позитивної гендерної дискримінації).

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що створення умов гендерної рівності в системі

правосуддя України сприяє належному функціонуванню правового механізму соціального захисту суддів; у свою чергу, ефективна робота цього механізму сприяє забезпеченню умов гендерної рівності. Таким чином, триваючий процес формування сучасної комплексної доктрини соціального захисту суддів в Україні вимагає її відповідності стандартам (засадам, принципам, нормам і правилам) гендерної рівності працівників загалом і суддів, зокрема. Це закономірно, враховуючи соціально-правове значення взаємозв'язку між гендерною рівністю та правовим механізмом соціального захисту суддів у державі. Зокрема, гендерна рівність є основною соціально-правовою ідеєю, відповідно до стандартів якої держава забезпечує умови для справедливого набуття (володіння, користування), а також задоволення соціальних прав і можливостей суддів у процесі реалізації своєї соціальної функції. З іншого боку, забезпечення розглядуваної рівності сприяє створенню інклюзивного середовища в системі правосуддя. Це середовище допомагає зменшити ряд соціальних ризиків, пов'язаних з проявами гендерної дискримінації, і таким чином створює соціально безпечні умови для життя суддів (і до певної міри для членів їхніх сімей). Крім того, гендерна рівність в сфері забезпечення соціальної безпеки суддів заходами соціального захисту сприяє комплексному забезпеченню їх повноцінного професійного розвитку. Додатково слід зауважити, що реалізація гендерної рівності сприяє створенню здорового психо-

логічного середовища в бутті (як професійному, так і в позаслужбовому) суддів, що є важливою умовою для ефективної роботи правового механізму соціального захисту суддів в Україні. Також слід зауважити, що виконання вимог принципу гендерної рівності дозволяє комплексно руйнувати існуючі та глибоко пронизуючі суспільство гендерні стереотипи, як у системі правосуддя в Україні, так і в українському суспільстві в цілому, спрямовуючи розвиток нашої держави у державу, в якій існує інклюзивне, громадянське суспільство, а також уможливорюється сталий розвиток людства.

Відтак, приймаючи до уваги очевидну соціально-правову значимість гендерної рівності в контексті доктрини соціального захисту суддів, вважаємо, що в процесі реформування правового механізму соціального захисту відповідного кола працівників необхідно створити: по-перше, концептуально-стратегічний акт, який би окреслював стандарти гендерної рівності в системі правосуддя України, норми забезпечення такої рівності, а також контролю за дотриманням таких норм і стандартів; по-друге, програмний акт, який би на кожен рік визначав заходи, які повинні бути вжиті відповідними уповноваженими суб'єктами задля досягнення мети і виконання поточних завдань гендерної рівності в системі правосуддя, наслідком чого буде збільшено рівень соціальної безпеки суддів в Україні; по-третє, законодавчий акт, що міститиме норми про захист викривачів фактів гендерної дискримінації.

Список використаних джерел

1. Барсук М. А. Значимість просування ідеї гендерної рівності в системі правосуддя України. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. мат. інфор.-просвітн. форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 79–82.
2. Коваленко Ю. В. Адміністративно-правова характеристика принципу гендерної рівності в міністерстві внутрішніх справ. *Наукові перспективи*. 2023. № 12 (42). С. 499–510. doi:10.52058/2708-7530-2023-12(42)-499-510.
3. Павліченко О. В. Доктрина соціального захисту жінок в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 392 с.
4. Саєнко О. С. Конституційно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в Україні у світлі зарубіжного досвіду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2020. 251 с.
5. Світовенко Д. В. Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 248 с.
6. Сидоренко Н. С. Перспективи розвитку гендерної політики в системі публічного управління. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 3. С. 67–70. doi:10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.11.
7. Цимбал Б. М. Гендерні аспекти публічного управління у контексті безпеки особистості: загальнотеоретичний аналіз. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022. № 3 (77). С. 63–66. doi:10.32840/1813-3401.2022.3.10.
8. Стовпець О. В. Роздуми щодо свободи слова у контексті феноменів «нової етики» та «канселінгу». *Соціально-гуманітарні виміри правової держави*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 квітня 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 265–271.
9. Lennon K., Alsop R. *Gender Theory in Troubled Times*. Cambridge : Polity, 2020. 258 p.
10. The Kaleidoscope of Gender: Prisms, Patterns, and Possibilities / ed. by J. Z. Spade, C. G. Valentine. Thousand Oaks: Pine Forge Press, 2001. 579 p.

M. Barsuk, *Candidate of Juridical Sciences, Judge of the Northern Court of Appeal*

ORCID: 0000-0001-6560-1024

Risks of gender discrimination in the justice system and their social and legal significance

The article examines the modern risks of gender discrimination in the justice system of Ukraine and their social and legal significance. The author emphasizes the importance of respecting the principle of gender equality as a fundamental principle of human rights and social justice. This principle significantly influences the social, economic, and political well-being of society. The article analyzes the viewpoints of scholars on the general legal, social, and socio-legal significance of gender equality, highlighting the main challenges in ensuring the social security of judges. In particular, it discusses how gender stereotypes influence the planning and implementation of social protection policies. The author points out that

an adequate level of social security for judges is unachievable if the requirements of the principle of gender equality are not met in relation to judges. It is argued that the risks of gender discrimination are associated, firstly, with the influence of gender stereotypes and prejudices that prevail in society and can also manifest in the activities of entities organizing and implementing social protection measures for judges. Secondly, the risks of gender discrimination may be exacerbated by the insufficient implementation of a balanced policy of positive gender discrimination in the Ukrainian justice system. Thirdly, the risks of gender discrimination may increase due to the introduction of the polygender concept from gender theory into the system of social protection for judges, which introduces a critical level of legal uncertainty. The conclusions of the article emphasize that creating conditions for gender equality within the justice system of Ukraine contributes to the proper functioning of the legal mechanism for the social protection of judges. Additionally, the effective operation of this mechanism helps to ensure conditions for gender equality. The article notes the need to create a conceptual and strategic act, a programmatic act, and a legislative act to ensure gender equality in the justice system of Ukraine.

Keywords: *gender discrimination, gender equality, judge, justice system, social justice, social protection, social security, welfare state.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.03
УДК 349.3

Гаврилюк В. О.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0002-5596-5943

НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

У науковій статті досліджено соціальний захист працівників публічної служби як окремої категорії працівників, приділяючи особливу увагу їхнім правам, обов'язкам та умовам праці. Автором детально розкрито особливості соціального захисту, визначено сутність та значення соціальних гарантій для публічних службовців. Публічні службовці розглядаються як специфічна група, яка потребує особливих механізмів захисту з огляду на специфіку їхньої діяльності та підвищені вимоги до професійної етики.

Проведено ретельний аналіз проблематики на основі підходів різних вчених, включаючи як національні, так і міжнародні дослідження, що дозволяє глибше зрозуміти актуальні питання та виклики в системі соціального захисту публічних службовців. Автор зосереджується на порівнянні різних підходів до визначення соціального захисту, що дозволяє виявити як спільні риси, так і унікальні особливості вітчизняного досвіду.

Дослідження включає огляд норм чинного законодавства, що регулюють соціальний захист публічних службовців, з акцентом на їх відповідність міжнародним стандартам. Автор критично оцінює ефективність існуючих законодавчих актів та пропонує конкретні шляхи їх вдосконалення для підвищення рівня соціального захисту.

У статті розкрито специфіку тих чи інших аспектів, пов'язаних з тлумаченням соціального захисту працівників публічної служби, таких як пенсійне забезпечення, медичне страхування, умови праці та охорона здоров'я. Особливу увагу приділено питанням захисту трудових прав, соціальних гарантій у випадку тимчасової непрацездатності, а також підтримки в умовах професійних ризиків.

Сформульовано унікальну наукову інтерпретацію соціального захисту працівників публічної служби, яка враховує як сучасні тенденції розвитку публічної служби, так і історичні аспекти становлення системи соціального захисту в Україні. Автор пропонує нові підходи до оцінки ефективності соціального захисту, що базуються на міждисциплінарних дослідженнях, і визначає ключові напрями для подальших наукових розробок у цій сфері.

Резюмовано, що стаття не лише розширює теоретичні знання про соціальний захист публічних службовців, але й пропонує практичні рекомендації для вдосконалення законодавчої бази та механізмів реалізації соціального захисту в умовах сучасних викликів і змін, виходячи з основ понятійно-категоріального апарату.

Ключові слова: соціальний захист, працівник, праця, публічна служба, соціальне законодавство.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження поняття соціального захисту характеризується особливою мотивацією до дослідження даного питання, адже воно є належним чином дослідженим на науковому рівні. Проте, не зважаючи на високий рівень наукової уваги до питань соціального захисту, першочергового значення набуває необхідність аналізу розуміння різних підходів до визначення поняття «соціальний захист», їх переосмислення і формування єдиних концепцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального захисту працівників публічної служби не втрачає своєї важливості уже тривалий час та його дослідженням займалась велика кількість науковців, однак у зв'язку із частим внесенням змін до національного законодавства такі наукові напрацювання не є актуальними. Серед вчених, що проводили дослідження соціального захисту різних категорій працівників публічної служби можливо виділити наступних: В. А. Багрій, О. Т. Барабаш, Ю. В. Баскакова, В. В. Безусий, Л. М. Булкат, С. О. Ветлинський, Д. М. Добровольський, В. С. Єгорова, В. О. Журавель, Г. С. Іванов, М. І. Іншин, В. О. Маркова, І. В. Мигидин, О. Л. Назаренко, А. Л. Папікян, І. В. Пивовар, Т. В. Пустовойт, А. П. Рачинський, О. Ф. Толпиго, О. О. Шандула та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення унікальних авторських понять «соціального захисту» та «публічний службовець» для визначення сутності соціального захисту працівників публічної служби.

Виклад основного матеріалу.

Науковці по-різному тлумачать поняття «соціальне», але як правило воно розглядається у широкому та вузькому розумінні. У першому випадку воно ототожнюється з поняттям «суспільне». В такому розумінні поняття «соціальне» охоплює все, що належить до людського суспільства, на відміну від природи. У другому випадку поняття «соціальне» використовується у вузькому значенні, коли мова йде про соціальну сферу як одну із сфер людського життя, про соціальні відносини як специфічні відносини, що реалізуються між учасниками суспільних відносин [1, с. 13]. Ведучи мову про соціальний захист, варто все ж керуватись розумінням поняттям «соціальне», як таким, яке стосується відносин людей у суспільстві. У вузькому розумінні «соціальне» є однією зі складових поняття «суспільне», яке окреслює лише ті аспекти «суспільного», які притаманні відносинам у суспільстві.

У Великому словнику сучасної української мови зазначено, що соціальний захист – «це сукупність заходів держави, спрямованих на соціальний захист і підтримку окремих верств населення» [2, с. 592]. Із такої дефініції варто першочергово звернути увагу на наступні моменти: по-перше, здійснення соціального захисту відноситься до компетенції держави; по-друге, соціальний захист пояснюється як сукупність заходів, тобто це різнопланова діяльність держава, яка, втім, спрямована на досягнення єдиної менти; по-третє, такою метою є соціальний захист і

підтримка окремих верств населення. Не зважаючи на те, що в даній дефініції не роз'яснено, хто є об'єктом соціального захисту, очевидно, що ними є індивіди, які зазнали дії соціальних ризиків.

Термін «соціальний захист» в Україні використовується починаючи, приблизно, з 1990 року з різною метою та в різних (але близьких) значеннях у різних словосполученнях: в значенні права громадян; у назвах відповідних державних органів - Міністерства соціального захисту населення України (деякий час), управлінь соціального захисту населення районних та обласних держадміністрацій; як одна з основних функцій та напрямів діяльності держави; для відмежування окремих категорій громадян; в значенні системи відповідних гарантій держави; у назві правової галузі і навчальної дисципліни (замість права соціального забезпечення) тощо [3, с. 62]. Серед цих значень немає однозначно коректних чи однозначно хибних, адже категорія «соціального захисту» одночасно може позначати різні явища. Але разом із тим, як слідує зі змісту статті 46 Конституції України [4], першочергово під соціальним захистом варто розуміти право громадян на їх забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Поняття «соціальний захист» визначається і в Конституції України [4], і в інших законодавчих актах, що і є однією із першопричин різних підходів у юридичній інтерпретації цього поняття. Так, у статті 46 Осно-

вного Закону визначено, що соціальний захист «включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом». Отже, на конституційному рівні соціальний захист розглядається як система заходів, які здійснюються державою щодо осіб, які цього потребують. Законодавцем виділено, як пріоритетні, наступні сфери соціального захисту – соціальний захист непрацездатних осіб, або осіб, які тимчасово чи частково втратили працездатність; соціальний захист осіб, які втратили годувальника; соціальний захист безробітних осіб; соціальний захист людей літнього віку. При цьому, даними сферами соціальний захист населення не обмежується, адже законодавець вжив формулювання «в інших випадках, передбачених законом». Це означає, що діяльність держави із соціального захисту населення є значно масштабнішою, ніж це визначено у статті 46 Конституції України [4].

Конституційний підхід ліг в основу великої кількості позицій вітчизняних науковців. Наш аналіз наукової літератури, засвідчив, що вітчизняні науковці одночасно розглядають соціальний захист, як комплекс державних заходів; як систему правовідносин між державою та суспільством; як функцію держави. Очевидно, що серед таких підходів не можна встановити, який із них є більш коректним чи менш коректним, адже кожен із них розкриває окремий аспект сутності соціального захисту. І саме тому, для визначення поняття соціального захисту, на на-

шу думку, варто проаналізувати кожну групу підходів.

Як нами відзначено, наймасштабнішою групою підходів є підходи науковців, які визначають соціальний захист, як комплекс державних заходів. Зокрема, у Юридичній енциклопедії визначено, що соціальний захист населення – це система економічних, правових, організаційних та інших заходів держави із забезпечення соціальних прав і гарантій громадян, дія якої спрямована на турботу держави та суспільства про громадян, яким потрібна допомога у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами існування тощо [5, с. 558]. Аналізуючи даний підхід, звернемо увагу на те, що авторами класифіковано державні заходи, які включає соціальний захист, на економічні, правові та організаційні, і при цьому, припускається, що соціальний захист може включати й «інші заходи». У якості мети соціального захисту визначено «турботу держави» про громадян, які потребують такої допомоги.

Схожим чином соціальний захист визначається Е. М. Лібановою та О. М. Палій, з точки зору яких соціальний захист - це комплекс організаційно-правових (створення інститутів соціального захисту та законів, що регулюють їх діяльність) та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах [6, с. 381]. Заходи, які включає соціальний захист, класифікуються дослідницями на організаційно-правові та економічні, як і попередньому проаналізованому нами підході. До організаційно-правових віднесено створення інсти-

тутів соціального захисту та законів. До економічних заходів, очевидно, варто віднести різноманітні економічні форми надання соціальної допомоги. У якості мети соціального захисту відзначено забезпечення добробуту кожного члена суспільства, що також у цілому відповідає загальній для даної групи підходів концепції. Але при цьому, звернемо увагу на те, що соціальний захист у цій позиції не пов'язується із певними суб'єктами соціального захисту, а із забезпеченням добробуту кожного члена суспільства, проте в конкретних економічних умовах, тобто за умови виникнення такої необхідності.

Соціальний захист доцільно визначити як систему державних заходів, спрямованих на забезпечення соціально-вразливим верствам населення додаткових гарантій прав у сфері здобуття освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, соціального забезпечення, забезпечення житлом, а також спрямованих на відновлення порушених соціальних прав [7, с. 109]. Аналізуючи дану позицію, у першу чергу варто звернути увагу на те, що соціальний захист визначається, як сукупність заходів, які здійснюються державою. Як нами відзначалось, соціальний захист може здійснюватись виключно державою, і для цього чинним законодавством передбачено ряд заходів, які держава виконує із даною метою. Наприклад, зі змісту статті 46 Конституції України [4], слідує, що такі державні заходи можуть бути пов'язані із забезпеченням громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у ста-

рості. Особи, які можуть претендувати на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості, визначаються В. В. Криворучком, як «соціально-вразливі верстви населення». Дослідник вказує на те, що такі заходи соціального захисту мають додатковий характер та спрямовані на відновлення порушених соціальних прав. Це можна пояснити тим, що основні соціальні права не пов'язані із соціальними ризиками. Наприклад, аналізуючи зміст Конституції України [4], до соціальних прав можна віднести право на вільний розвиток, право на особисту недоторканість, право на освіту тощо. Право на соціальний захист у даному контексті має додатковий характер із огляду на те, що особа може набути його у тому випадку, коли у її житті настали такі економічні та соціальні умови, які не дозволяють їй забезпечувати своє існування належним чином.

В. С. Тарасенко виділяє загальний і спеціальний соціальний захист. Перший стосується забезпечення державою в особі різноманітних органів основних прав громадян, передусім, у соціальній сфері. Спеціальний соціальний захист, у свою чергу, направлений на певну соціальну групу, яка внаслідок різноманітних причин, потребує сторонньої допомоги та підтримки [8, с. 37]. Тобто, загальний соціальний захист, із точки зору автора, пов'язаний із забезпеченням особи можливостями реалізовувати її соціальні права, передбачені Конституцією України [4], такі як право на вільний розвиток, право на особисту недоторканість, право на освіту тощо. Спеціальний соціальний

захист, на думку дослідника, спрямовується на осіб, в житті яких настали такі економічні та соціальні умови, що не дозволяють їм забезпечувати своє існування належним чином.

Г. М. Кучер зазначає, що до поняття «соціальний захист» включається сукупність закріплених у Конституції України правових гарантій, спрямованих на забезпечення основних прав і свобод громадян, якими керуються у своїй діяльності органи законодавчої, виконавчої і судової влади, контрольно-наглядові органи і органи місцевого самоврядування, та які виступають у вигляді форм, засобів та методів їхньої діяльності [9, с. 68]. Дослідниця у цій дефініції розкриває сутність загального соціального захисту, тобто такого, який стосується забезпечення державою в особі компетентних органів основних прав громадян у соціальній сфері. На нашу думку, такий підхід є не в повній мірі коректним, оскільки він включає лише один із аспектів соціального захисту. Як нами відзначалось раніше, термін «захист» все ж пов'язується із порушенням. Тобто, ведучи мову про соціальний захист прав громадян, варто відштовхуватись від можливості їх порушення. А тому, із однієї сторони, відзначаючи забезпечення державою в особі компетентних органів основних прав громадян у соціальній сфері, варто також вказувати на діяльність держави, спрямовану на захист громадян, в житті яких настали такі економічні та соціальні умови, що не дозволяють їм забезпечувати своє існування належним чином.

Із точки зору Н. В. Хом'як, соціальним захистом є комплекс заходів, спрямованих на захист від економічної та соціальної деградації через

економічну кризу, зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, старіння, безробіття, ймовірні екологічні загрози і т.д. [10, с. 8]. Дослідниця, на відміну від інших авторів, які дотримуються цієї концепції, не уточнює, які заходи є складовими соціального захисту. При цьому, Н. В. Хом'як пов'язує надання соціального захисту виключно із дією на індивіда негативних факторів, внаслідок чого він втрачає здатність для достатнього забезпечення свого існування. Даний негативний вплив позначається, як «економічна та соціальна деградація».

Отже, перше поняття «публічний службовець» можемо виокремити зі змісту поняття «публічна служба» яке закріплено у Кодексі адміністративного судочинства України. Публічний службовець – це особа, яка обіймає державні політичні посади, є суддею, прокурором, військовослужбовцем, альтернативним (невійськовим) службовцем, дипломатом, іншим державним службовцем, службовцем органів влади Автономної Республіки Крим, службовцем місцевого самоврядування (пункт 17 статті 4 Кодексу) [11]. Тобто, законодавець поняття охарактеризував шляхом конкретного переліку професій, що з однієї сторони є певним позитивом, оскільки надає чітке розуміння хто являється публічним службовцем. Однак, не розкриває особливості даної посади та її цінності для державотворення в цілому.

Водночас, у Французькій Республіці поняття «публічний службовець» трактується як «службовець державного апарату», тобто під ним охоплюються всі службовці держави, до яких належать працівники законодавчих, виконавчих і судових ор-

ганів держави. До таких осіб, окрім традиційного корпусу чиновників, належать вчителі та викладачі вищих навчальних закладів, лікарі державних закладів охорони здоров'я, які становлять окремі корпуси державних службовців. При цьому всі названі категорії осіб як мають права та обов'язки державного службовця, так і підкоряються низці обмежень, пов'язаних із наданим статусом [12, с. 12].

З даного аналізу вбачається, що Французьким законодавцем підхід до визначення терміну публічний службовець, розглянутий набагато ширше, адже охоплює не лише працівників усіх гілок влади, а й інші категорії чиновників.

Під наступним поняттям «публічного службовця» слід навести, що це кадрова складова публічного адміністрування (управління), яка відповідає за ефективність реалізації завдань та функцій, що покладені державою на органи публічної влади [13, с. 39; 61, с. 10]. Дане визначення трактується через засади публічного адміністрування держави та не дає чіткого розуміння, хто є суб'єктом державної служби чим залишає низку запитань. Зокрема, зрозумілим є лише те, що це посада в сфері публічного управління, однак не наведено конкретної характеристики особливостей даної професії.

Також під поняттям «публічний службовець» вчені трактують, що це громадянин України, який займає посаду в державному органі або органі місцевого самоврядування, здійснює публічну діяльність на професійній основі і наділений повноваженнями щодо реалізації визначених завдань і функцій, або як службовець, що займає посаду в держа-

вному органі або органі місцевого самоврядування [14, с. 349].

Під цим терміном, науковці, переважно адміністративісти, ототожнюють вже закріплене Кодексом адміністративного судочинства України визначення, водночас доповнюючи його характеристикою правовідносин, які виникають між службовцем та державою під час проходження публічної служби.

Н. О. Рунова розуміє вищевизначене поняття як службовець, що обіймає посаду в органі виконавчої влади, апараті органів влади чи органі місцевого самоврядування на підставі фактичного складу, обов'язковим елементом якого повинен бути акт призначення на посаду (наразі відноситься і результат виборів, але його пропонується виключити з підстав виникнення відносин публічної служби), і здійснює професійну виконавчо-розпорядчу адміністративну діяльність на постійній основі, виходячи з публічних інтересів [15, с. 269]. Що ж стосується даного визначення, то можемо зазначити, що термін є досить цікавим, оскільки автором розглядається з боку виникнення факту правовідносин публічної служби та безпосередньо функцій та покладених завдань на службовця.

А. В. Петришин визначає природу терміна «публічний службовець» як особу, що обіймає посаду в апараті органу державної влади або місцевого самоврядування, і в такому розумінні «посада» виступає як первинна структурна одиниця, вихідний елемент правової організації публічної служби [16, с. 135]. Також, як вже зазначалось вище, можемо прослідкувати підтримання позиції законотворця. Оскільки, саме через

посаду можна виокремити конкретні обов'язки та функції, які покладаються на публічного службовця, як складового інституту публічної служби.

Не можемо також не звернути увагу на позицію М. І. Карпи, яка присвятила чимало робіт дослідженню публічної служби та зазначає, що суб'єкти публічної служби як публічні інституції та публічні службовці – це особи які здійснюють публічну службу, мають для цього відповідні функції та статус у межах чинного нормативно-правового поля, а саме в частині набуття, реалізації та припинення компетенції [17, с. 143]. Тобто, вчена дане визначення розглядає через призму завдань та функцій, що починаються з моменту вступу на службу, перебігу та припинення.

З огляду на вищезазначене, вважаємо за необхідне навести власне визначення поняття «публічний службовець». Таким чином, публічний службовець – це суб'єкт владних повноважень, який обіймає посаду в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, є суддею, прокурором, військовослужбовцем, альтернативним службовцем, дипломатом, іншим державним службовцем та професійно здійснює покладені на нього законодавством посадові обов'язки, дотримуючись законодавства, принципів права з метою здійснення завдань і функцій на благо суспільства та держави.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що визначення поняття «публічний службовець» на національному законодавчому рівні – це одне з актуальних та гострих завдань України, оскільки це дасть змогу вирішити подальші проблеми, що на сьогодні пов'язані з правовим

статусом публічних службовців, проходженням служби, порядком їх призначення та звільнення. Адже, не можемо не погодитися, що саме від будування якісної, професійної, прозорої та доброчесної публічної служ-

би в Україні, насамперед залежить й остаточний результат, що полягає не тільки у захисті прав та свобод громадян, а також у ефективності реалізації зовнішньої та внутрішньої політики держави.

Список використаної літератури

1. Міська комплексна програма "Турбота" на 2001-2005 роки. К. 2001 р.
2. Вельський К. С. Про систему адміністративного права. *Держава і право*. 1998. № 3. С. 7-8
3. Стаховська Н. М. Відносини в праві соціального забезпечення: дис к.ю.н. К. 2000. 217 с.
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141
5. Нагребельний В. П., Болотіна Н. Б. Соціальний захист: Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: "Укр. енцикл.", 2003. Т. 5: П-С. 736 с.
6. Лібанова Е. М., Палій О. М. Ринок праці та соціальний захист. К. : Основи, 2004. 491 с.
7. Криворучко В. В. Особливості правового регулювання оплати праці та соціального забезпечення службовців Служби безпеки України. Х. 2015. 191 с.
8. Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні : монографія. О. : «Фенікс», 2008 р. 156 с.
9. Кучер Г. М. Удосконалення системи соціального захисту населення. Проблеми соціального захисту в Україні: Матеріали наук.-практ. конференції (20-21 червня 1996 р.) / За заг. ред. канд. юрид. наук, доцента Я. І. Бсзутлої. ЧЮК: Юрист, 1996 . С. 60-70.
10. Хом'як Н. В. Формування системи соціального захисту сільського населення в радіоактивних забруднених районах : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.03 УААН, Ін-т аграр. економіки. К., 1996. 17 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.06.2005 р. № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 01.03.2024 року).
12. Тимошук В. П., Школик А. М. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Конус-Ю, 2007. 735 с.
13. Матюхіна Н. П., Бандурка О. М. Термінологічний словник з управління персоналом органів внутрішніх справ України. Х. : Ун-т внутр. справ, 2000. 120 с.
14. Карпа М. І. Теоретичні аспекти поняття публічний службовець. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. 25 за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. С. 357.
15. Рунова Н. О. Публічна служба в Україні: проблеми дефініції. *Публічне право*. 2012. № 3. С. 269-273.
16. Петришин А. В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно правовой и логико-понятийный анализ : монография. Х : Факт, 1998. 168 с.

17. Карпа М. І. Компетенційний підхід до розвитку публічної служби: концептуальні аспекти. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 4. С. 143-153.

V. Havryliuk, *Candidate of Juridical Sciences*
ORCID: 0000-0002-5596-5943

Scientific interpretation of social protection of public service workers

The scientific article examines the social protection of public service workers as a separate category of workers, paying special attention to their rights, obligations and working conditions. The author has revealed in detail the features of social protection, defined the essence and significance of social guarantees for public servants. Public servants are considered as a specific group that needs special protection mechanisms due to the specificity of their activities and increased requirements for professional ethics.

A thorough analysis of the problem was carried out based on the approaches of various scientists, including both national and international studies, which allows for a deeper understanding of the current issues and challenges in the system of social protection of public servants. The author focuses on the comparison of different approaches to the definition of social protection, which allows us to identify both common features and unique features of the national experience. The study includes a review of the norms of the current legislation regulating the social protection of public servants, with an emphasis on their compliance with international standards. The author critically assesses the effectiveness of existing legislative acts and suggests specific ways to improve them to increase the level of social protection. The article reveals the specifics of certain aspects related to the interpretation of social protection of public service employees, such as pension provision, health insurance, working conditions and health care. Special attention is paid to the protection of labor rights, social guarantees in case of temporary incapacity, as well as support in the conditions of professional risks.

A unique scientific interpretation of social protection of public service workers has been formulated, which takes into account both modern trends in the development of public service and historical aspects of the formation of the social protection system in Ukraine. The author offers new approaches to assessing the effectiveness of social protection, based on interdisciplinary research, and identifies key directions for further scientific developments in this area.

It is summarized that the article not only expands theoretical knowledge about the social protection of public servants, but also offers practical recommendations for improving the legislative framework and mechanisms for the implementation of social protection in the conditions of modern challenges and changes, based on the foundations of the conceptual and categorical apparatus.

Keywords: *social protection, employee, work, public service, social legislation..*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.04

УДК 349.2

Пікуль В. П.,

кандидат юридичних наук

ORCID: 0000-0002-9253-7854

АНАЛІЗ СУТНОСТІ ПРАВА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

У науковій статті проведено глибокий теоретико-правовий аналіз сутності права на працю державних службовців в Україні. Визначено, що право на працю є основним правом, яке становить основу для реалізації інших трудових прав у сфері державної служби. Розглянуто нормативно-правову базу, яка регулює трудові відносини державних службовців, та виявлено ключові аспекти її практичної реалізації. Деталізовано позиції вітчизняних вчених щодо того чи іншого аспекту досліджуваної проблематики, здійснено аналіз переваг та недоліків кожного підходу.

Особлива увага приділена специфіці розумової праці державних службовців, високий рівень інтелектуальної підготовки та професійної компетентності яких є важливими для ефективного виконання службових обов'язків. Встановлено, що спеціалізація та постійне підвищення кваліфікації є необхідними умовами для підтримання високого професійного рівня та адаптації до змін у сфері державного управління.

Акцентовано увагу на конституційній основі права на працю державних службовців, яка визначається як обов'язкова потреба закріплення на найвищому юридичному рівні. Зазначено, що це право є не лише гарантією соціальної захищеності, а й фундаментом для забезпечення стабільного функціонування державного апарату.

Дослідження показало, що правове регулювання трудових відносин державних службовців має велике значення для забезпечення їхніх прав та гарантій. На основі аналізу законодавчих актів та практичного досвіду висунуто пропозиції щодо подальших поліпшень у цій сфері, спрямованих на підвищення ефективності державного управління та задоволення потреб суспільства.

Ключові слова: *державна служба, трудові права, конституційні права, публічна служба, посада, трудове законодавство.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку українського суспільства та державності, питання забезпечення права на працю державних службовців набуває особливої актуальності. Це обумовлено низкою

чинників, серед яких виділяються процеси реформування державного управління, євроінтеграційні прагнення України та необхідність підвищення ефективності функціонування державного апарату.

Право на працю є одним з фундаментальних прав людини, закріпленим у Конституції України та міжнародних актах, таких як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Для державних службовців це право має особливе значення, оскільки їхня праця безпосередньо впливає на функціонування держави та задоволення потреб суспільства.

Незважаючи на наявність законодавчої бази, що регулює трудові відносини державних службовців, на практиці виникає багато проблем, пов'язаних з реалізацією їхнього права на працю. Це стосується, зокрема, питань гарантування рівного доступу до державної служби, захисту від необґрунтованих звільнень, забезпечення належних умов праці та відповідної оплати. Недостатня розробленість та суперечливість окремих норм законодавства призводять до порушень прав державних службовців та створюють перешкоди для ефективного функціонування державного апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так чи інакше проблематику поняття права на працю державними службовцями досліджували такі вчені, як: В. А. Багрій, Л. А. Буркова, Л. Ю. Величко, Т. Ю. Витко, Н. Д. Гетьманцева, Є. В. Демченко, О. Ю. Дрозд, М. І. Іншин, М. І. Карпа, М. І. Кобаль, А. М. Комаренко, В. Л. Костюк, О. М. Куракін, В. Я. Малиновський, В. Я. Мацюк, К. Ю. Мельник, О. М. Непомнящий, Н. М. Неумивайченко, О. І. Процевський, О. П. Попова, Г. О. Решетілов, Т. В. Семеняка, О. Г. Середа, О. М. Штирьов, І. В. Шулженко, Т. М. Юзько, І. І. Яцкевич.

Все ж, незважаючи на наявність загальної достатньої кількості праць, присвячених державним службовцям, як суб'єктам трудового права, на сьогодні дослідниками так і не досягнуто єдності щодо поняття та сутності даного явища, що й обумовлює актуальність дослідження даної тематики.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретичний аналіз та характеристика сутності права державних службовців на працю.

Виклад основного матеріалу. Щодо самого права на працю, то О. Г. Середа визначає, що «це право обумовлене сутністю людини та відображає її природну потребу в праці. Воно виступає свого роду фундаментом, на якому ґрунтуються всі інші права і свободи людини у сфері праці. Право на працю та умови його реалізації визначають зміст усіх норм трудового права як галузі права» [1, с. 74]. Наведене твердження підкреслює важливість права на працю як основи, на якій базуються всі інші права працівників. У випадку державних службовців це особливо важливо, оскільки їхня діяльність безпосередньо пов'язана з виконанням функцій держави та задоволенням суспільних інтересів.

Право на працю тісно пов'язане з іншими основними трудовими правами, такими як право на справедливу та гідну оплату праці, право на безпечні умови праці, право на відпочинок та інші. Реалізація права на працю неможлива без належного забезпечення цих прав. Зокрема, державні службовці повинні мати гарантії щодо стабільності трудових відносин, захисту від дискримінації та необґрунтованих звільнень, а також можливості для професійно-

го розвитку та підвищення кваліфікації.

Умови реалізації права на працю державних службовців визначаються специфікою їхньої діяльності та законодавчими вимогами. Одним з ключових аспектів є забезпечення належних умов праці, які включають не тільки матеріальне забезпечення, але й організацію роботи, підтримку професійного розвитку та забезпечення соціальних гарантій. Законодавство України передбачає низку механізмів для забезпечення цих умов, проте на практиці виникають труднощі з їх реалізацією.

Правове регулювання грає ключову роль у забезпеченні реалізації права на працю державних службовців. Законодавство має бути чітким, зрозумілим та адаптованим до сучасних умов. Особливу увагу слід приділити усуненню прогалин та суперечностей у нормативно-правовій базі, що регулює трудові відносини державних службовців. Необхідно також забезпечити ефективний контроль за дотриманням трудового законодавства та механізми захисту прав працівників.

В контексті досліджуваної теми, можливо й також доповнити твердження автора щодо того, що спосіб реалізації права на працю у відносинах із державними службовцями визначатиме й їх внутрішню організацію та найбільш доцільний метод правового регулювання. Крім того, слід наголосити, реалізація права на працю в межах втілення його потреби до забезпечення свого існування та власних інтересів буде спільною для кожного суб'єкта, незалежно від виду діяльності, а отже й стосується державного службовця. Відповідно, незважаючи на специфіку державної

служби та необхідність виконання завдань держави, права державних службовців у трудовій сфері не можуть бути звужені або ж скасовані.

З даного питання вірно вказує О.І. Процевський, який розділяє зміст конституційного права на працю розділяє на декілька частин: «перша— це природне право людини, але воно закріплене в Основному Законі держави та можна з упевненістю стверджувати, що мета такої редакції – скоріше наголосити про обов'язок держави гарантувати забезпечення своїх громадян роботою, завдяки якій і будуть створюватися матеріальні і духовні цінності для існування суспільства і самої держави. Тому в другій частині змісту права на працю йдеться не про право як таке, а про наслідки для працівника, який буде застосовувати свою унікальну природну здатність до праці – «можливість заробляти собі на життя працею». І саме тут підкреслюється, що ця можливість заробляти собі на життя позбавлена примусу» [2, с. 252-253]. Тобто, особливістю сутності права на працю державних службовців є поєднання у собі одразу двох таких частин, адже створюючи посади (робочі місця) державної служби, фактично, забезпечується роботою певна кількість осіб, які, у свою чергу, через виконання професійних обов'язків допомагають створювати належні умови для реалізації іншими особами права на працю. Важливо, що хоча внутрішня сутність державної служби передбачає застосування імперативних методів, проте державний службовець завжди має свободу вибору щодо вступу на таку службу та її завершення. Крім того, визначено право не виконувати ті накази, що є зло-

чинними, а отже й забезпечено правовий характер їх діяльності.

Т. М. Юзько підкреслює, що «право на працю нерозривно пов'язаним із правом на життя. Адже реалізація даного права передбачає одержання матеріальних засобів для існування особи. Таким чином, ці засоби сприяють реалізації та захисту права на життя в біологічному розумінні. Крім того, винагорода за працю може бути використана для подальшого культурного розвитку, підвищення статусу людини, тобто реалізація права на працю сприяє захисту права на життя в соціальному розумінні» [3, с. 73]. Погоджуючись із визначенням впливу права на працю на соціальний та біологічний аспекти життя кожної людини, необхідним є доповнення щодо ролі у житті державного службовця. Адже, специфіка такої діяльності дозволяє краще розуміти державно управлінські процеси та підвищує рівень правової культури та свідомості, що не може не позначитись й на якості виконання обов'язків. Разом з тим, аналізуючи надане автором твердження, не можливо зрозуміти, яка ж все ж різниця між правом на життя та правом на працю та чи не є останнє лише інструментом для його забезпечення.

Зі свого боку В. Я. Малиновський, досліджуючи діяльність державного службовця, визначає наступні обов'язкові складові його статусу: «цілісність, системність правового положення державного службовця, співвідношення повноважень посади, яку він обіймає, з правами і обов'язками, що витікають із факту перебування на державній службі; установлені правові стимули й мотивації для зацікавленості державного

службовця; механізм юридичної відповідальності; забезпечення стабільності статусу державного службовця відповідних гарантій соціального захисту» [4, с. 40]. Тобто з позиції держави сутність права на працю для державних службовців полягатиме у забезпеченні стабільності та застосуванні поєднаного диспозитивно-імперативного методу для регулювання трудових відносин із державним службовцем. У свою чергу, для державного службовця сутністю права на працю є використання максимального комплексу трудових прав та якісне виконання професійних обов'язків, що полягають у вірному здійсненню повноважень.

Також, Т. Ю. Витко вказує, що «державний службовець, як працівник державного органу завжди бере участь у трудовому процесі і його діяльність є завжди розумовою. Адже залежно від того, який вид діяльності (виконує функції) здійснює працівник, їх поділяють на робітників, службовців, спеціалістів, управлінців (керівників)» [5, с. 41]. Це підкреслює специфіку праці державних службовців, яка вимагає високого рівня інтелектуальної та професійної підготовки. Діяльність державних службовців здебільшого орієнтована на аналітичну роботу, прийняття управлінських рішень, розробку та реалізацію державної політики.

Розумова праця державних службовців відрізняється від фізичної праці, зокрема, потребує високого рівня концентрації, здатності до аналізу великого обсягу інформації, а також навичок стратегічного планування. Ця специфіка обумовлює необхідність забезпечення належних умов для виконання їхніх службових обов'язків, включаючи доступ до

необхідних інформаційних ресурсів, сучасних технологій та постійне підвищення кваліфікації.

Специфіка діяльності державних службовців вимагає відповідної професійної підготовки та спеціалізації. Це включає як базову освіту, так і постійне підвищення кваліфікації. Державні службовці повинні бути обізнані з актуальними законодавчими нормами, методами управління, а також мати навички ефективного комунікування та роботи в команді.

Таким чином, право на працю державного службовця не може виникнути поза його волею. Крім того, необхідність інтелектуальної складової у такій діяльності вказує на необхідність волі державного службовця для продовження втілення права на працю та для його зміни. У межах питання щодо сутності досліджуваного права, така особливість впливає, розкриває залежність від професійних знань та здібностей.

На думку В. Л. Костюка, «право на державну службу тісно пов'язане та обумовлене правом на працю, його реалізація та гарантування пов'язано із зайняттям посад державної служби; це право виступає ключовим елементом правосуб'єктності державного службовця; це право зумовлює виникнення, зміну та припинення службово-трудових відносин [6]. Таким чином, реалізація права на працю державного службовця можлива лише за наявності відповідної вакантної посади, а отже необхідним є, як законодавче її передбачення, так й юридичний факт можливості її зайняття кандидатом. Разом з тим, твердження автора, що право на державну службу обумовлене правом на працю є спірним,

оскільки кожне із даних прав виникло із різною метою, а їх спільність можливо пояснити об'єктивною неможливістю виконання державної служби не суб'єктами права, а також заборонаю щодо примусової праці. Тобто, право на державну службу виникло унаслідок потреби суспільства до управління та надання соціально важливих послуг усьому населенню, коли ж право на працю має індивідуальних характер.

Здійснивши дослідження наукових підходів щодо змісту та сутності права на працю державних службовців, можливо дійти висновку, що вона є багатогранною та не може бути визначена в межах єдиного підходу. Саме тому найбільш вірно розкрити дане питання можливо лише детально висвітливши кожен із елементів досліджуваної сутності. Враховуючи здійснені у роботі висновки, сутність права на працю державних службовців становить: 1) соціально-економічна основа; 2) конституційно-правова основа.

Щодо соціально-економічної сутності, то праця є засобом, інструментом, що використовується людьми зв'язку із соціумом, оскільки здійснюється, зазвичай, у колективі або ж її результати застосовуються для забезпечення соціальних й культурних потреб. Таким чином, реалізація права на працю, в тому й числі державним службовцем надає можливість втілювати її соціальні інтереси. Крім того, сутністю праці державного службовця є саме надання послуг населенню, тобто забезпечення потреб суспільства. Тобто, право на працю задовольняє, як потребу особи у контакті із соціумом, так й є має позитивний, корисний результат для самого суспільства, що, в контексті

державного службовця, може проявлятися у забезпеченні економічно вигідної діяльності, створенні сприятливих та безпечних умов життя в державі.

Також, праця має економічний характер, оскільки її результат завжди має певну цінність та впливатиме на здатність особи забезпечувати власне життя. Більше того, реалізація права на працю державним службовцем впливає на економічний стан держави незалежно від самого державного органу, оскільки забезпечує стабільність та надійність державної діяльності, а отже й зменшує ризики розвитку бізнесу та капіталовкладень.

Слід наголосити, що найбільш повно сутність права на працю державного службовця розкривається саме у поєднанні даних складових. Таке твердження пояснюється неможливістю існування економічних процесів поза суспільством, а також й самою соціальною спрямованістю діяльності державного службовця. Таким чином, негативні зміни в економічному становищі держави будуть й відображатись на діяльності державного службовця, як щодо персональної мотивації, так й щодо можливостей здійснення повноважень в аспекті достатнього фінансування самого напрямку.

Щодо конституційної основи права на працю державного службо-

вця, то вона полягає у обов'язковій потребі закріплення на найвищому юридичному рівні, як наявності права на працю, так й діяльності державних органів та, власне, державних службовців. Дана потреба обґрунтовується правовою, соціальною, політичною та економічною цінністю такої діяльності.

Висновки. Правове регулювання трудових відносин державних службовців повинно забезпечувати належні умови праці, соціальні гарантії та захист від необґрунтованих звільнень. Особливу увагу слід приділити усуненню правових прогалин та суперечностей у законодавстві, а також забезпеченню прозорості та справедливості процесів переведення та призначення на посади.

Враховуючи виклики, що постають перед державними службовцями у зв'язку з економічними, соціальними та політичними змінами, необхідно постійно вдосконалювати законодавчу базу та механізми її реалізації. Це сприятиме підвищенню ефективності роботи державного апарату та задоволенню потреб суспільства. Таким чином, забезпечення права на працю державних службовців є ключовим елементом у побудові ефективної та стабільної системи державного управління, що відповідає сучасним вимогам та викликам.

Список використаних джерел

1. Серeda О. Г. Реалізація права на працю в умовах євроінтеграції України. *Право та інновації*. 2016. № 1. С. 73–80.
2. Процевський О. І. Чи справді держава не гарантує громадянам право на працю? *Право України*. 2014. № 1. С. 249–257.
3. Юзько Т. М. Поняття і сутність права на працю і права на життя. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 5 (2). С. 70–73

4. Малиновський В. Я. Державна служба: теорія і практика : навч. посібник. К. : Атіка, 2003. 52 с.
5. Витко Т. Ю. Державний службовець в умовах реформування державного управління в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 3. С. 39–47
6. Костюк В. Л. Яцкевич І. І. Конституційне право на державну службу через призму новітнього законодавства: науково-теоретичний аспект. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 151–159.

V. Pikul, *Candidate of Juridical Sciences*
ORCID: 0000-0002-9253-7854

Analysis of the essence of the right of civil servants to work in Ukraine: theoretical and legal characteristics

This scientific article provides an in-depth theoretical and legal analysis of the essence of the right to work for public servants in Ukraine. It was determined that the right to work is a basic right that forms the basis for the implementation of other labor rights in the field of public service. The normative-legal framework, which regulates the labor relations of civil servants, was considered, and the key aspects of its practical implementation were identified. The positions of domestic scientists regarding this or that aspect of the investigated issues are detailed, the advantages and disadvantages of each approach are analyzed. Special attention is paid to the specifics of the mental work of civil servants, whose high level of intellectual training and professional competence are important for the effective performance of official duties. It has been established that specialization and continuous professional development are necessary conditions for maintaining a high professional level and adapting to changes in the field of public administration. Attention is focused on the constitutional basis of the right to work of civil servants, which is defined as a mandatory need for consolidation at the highest legal level. It is noted that this right is not only a guarantee of social security, but also a foundation for ensuring the stable functioning of the state apparatus. The study showed that the legal regulation of labor relations of civil servants is of great importance for ensuring their rights and guarantees. Based on the analysis of legislative acts and practical experience, proposals for further improvements in this area, aimed at increasing the efficiency of public administration and meeting the needs of society, have been put forward.

Keywords: *civil service, labor rights, constitutional rights, public service, position, labor legislation.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.05

УДК 342.9

*Присяжнюк О. А.,
докторант Харківського
національного університету
внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0000-3178-6809
e-mail: AlexAnatPris@gmail.com*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

В статті обґрунтовується думка, що на сьогоднішній день однією з ознак демократичної держави є правове регулювання діяльності всіх суб'єктів владних повноважень та взаємовідносин цих органів з фізичними та юридичними особами. При цьому, прискіплива увага спрямована саме на реалізацію компетенції правоохоронних органів, на яких покладена основна функція – охорона прав, свобод та інтересів людини. Тому правовідносини, що виникають між цими органами мають бути чіткими, прозорими та належним чином врегульовані правовими актами. Саме таке завдання покладено на адміністративні процедури, які мають не лише забезпечити охорону та реалізацію прав людини, а й зменшити перепони бюрократичного характеру. Запровадження правового регулювання адміністративних процедур поки що не вирішило всіх проблем в даній сфері і потребує деталізації. Автор ставить за мету дослідження поняття адміністративних процедур в діяльності правоохоронних органів, їх видів та особливостей. В роботі зроблено висновок, що обсяг адміністративних процедур, які реалізуються правоохоронними органами є різноманітні за своїм змістом. Їх різноманітність залежить як від виду органу, який досліджується, так і від визначення ключових критеріїв поділу адміністративних процедур. Разом з тим, існує ряд адміністративних процедур, які притаманні усім без виключення органам. При цьому кожна процедура має свої підстави виникнення, чіткий порядок та строки розгляду. Відмічається, що чітка регламентація кожної процедури сприяє максимально ефективному виконанню поставлених перед правоохоронними органами завдань.

Ключові слова: адміністративна процедура, правоохоронні органи, права громадян, ознаки адміністративних процедур, види процедур.

Постановка проблеми. Будь-яка демократична держава беззапечно не лише визнає, а й забезпечує належну реалізацію прав, свобод та

інтересів людини. Такий підхід можливий лише завдяки належному законодавчому регулюванню відносин органів публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами. Зважаючи на умови сьогодення, ці взаємовідносини мають бути як ніколи прозорими та дієвими. Однак, продовжуються зустрічатися непоодинокі випадки порушення порядку реалізації адміністративних процедур різними суб'єктами публічного управління. Досить часто мова йде про непрозорість розгляду справ, порушення права особи на безпосередню участь у розгляді, недотримання встановлених законом строків розгляду тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання пов'язані з дослідженням інституту адміністративних процедур стало предметом дослідження багатьох науковців. Наприклад, різні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства пропонували В. Б. Авер'янов, А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, О. М. Бандурка, Т. О. Коломоєць, Я. Б. Михайлюк, М. О. Миколенко та ін. Однак питання щодо визначення видів адміністративних процедур у діяльності правоохоронних органів поки що залишаються недостатньо дослідженими і потребує пошуку шляхів розв'язання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття адміністративна процедура, визначення її особливостей та видів в діяльності правоохоронних органів. У зв'язку з цим буде проаналізовано підходи науковців щодо визначення поняття «адміністративна процедура» та досліджено види класифікацій адміністративних процедур. В підсумку автор

виокремить види адміністративних процедур, що реалізуються правоохоронними органами України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, слід зазначити, що сам термін процедура має іншомовне походження і в перекладі з латинської слово «procedo» означає «проходжу, просуваюся» [1, с. 289]. Оскільки зазначений термін на сьогоднішній день є вживаним відносно різних аспектів суспільного життя, в тому числі і в юриспруденції, то це сприяло виникненню в сучасній науці низки підходів до визначення терміну «процедура». В юридичній літературі часто зустрічаємо визначення правової процедури, під якою розуміють врегульований нормою права порядок (послідовністю) здійснення юридично значущих дій у тій чи іншій сфері суспільного життя, які мають юридичне значення й наслідки [2, с. 183]. Разом з тим, юридична процедура може регулюватися нормами різних галузей права, що безперечно, впливає на її зміст та порядок реалізації. Якщо говорити про адміністративне законодавство, то слід зазначити, що на сьогоднішній день існує велике різноманіття поглядів на визначення поняття «адміністративна процедура». Вони обумовлені різними підходами до розуміння змісту адміністративного процесу та визначенням предмету адміністративного процесу. З одного боку, ряд вчених стверджує, що адміністративні процедури є складовою частиною адміністративного процесу.

Однак, окремі науковці переконані в тому, що поняття «адміністративна процедура» посідає цілком обґрунтоване самостійне місце в адміністративно-процесуальній діяль-

ності і його не слід ототожнювати з категорією «адміністративний процес». Процедура виступає початковою формою урегульованості в діяльності відповідних органів, що за наявності об'єктивної необхідності може перетворитися на більш впорядковану форму, яка має назву «процес». Отже, можна зробити висновок, що адміністративна процедура і адміністративний процес є пов'язаними, близькими, але самостійними правовими поняттями, що співвідносяться як частина та ціле [3, с. 694].

В свою чергу Ю. Ю. Басова вважає, що під адміністративними процедурами варто розуміти встановлений адміністративно-правовими нормами послідовний порядок правозастосовної діяльності публічної адміністрації щодо вирішення індивідуальних адміністративних справ, результатом якої є прийняття адміністративного акта або укладення адміністративного договору [4, с. 123]. Такий підхід підтримує і О. Миколенко, наголошуючи, що адміністративну процедуру доцільно розглядати як врегульовану адміністративно-процедурними нормами послідовність дій суб'єктів нормотворчої і правозастосовної діяльності, структурованих відповідними процедурними відносинами, щодо прийняття нормативно-правових актів управління та вирішення адміністративних справ [5, с. 29].

Натомість німецький дослідник Е. Шмідт-Ассманн під адміністративною процедурою розуміє планово-структуровані заходи з отримання інформації й опрацювання інформації, що відбуваються у сфері відповідальності носія публічної адміністрації. При цьому вчений відносить до

адміністративної процедури процедуру прийняття рішень, процедуру надання реальних послуг та процедуру кооперативного врівноваження інтересів [6, с. 350-351].

Між тим, Т. О. Коломоєць стверджує, що процедура взагалі не є рухом або діяльністю, а являє собою лише процесуальні етапи здійснення розвитку відповідного явища [7].

Однак, за будь-якого підходу можна сміливо стверджувати, що адміністративні процедури забезпечують суворий правовий режим дотримання прав і свобод громадян і є дієвим засобом захисту проти суб'єктивізму й свавілля з боку службовців органів виконавчої влади. Вони визначають рівень демократії в державному управлінні [8, с. 79]. Таким чином, адміністративні процедури нерозривно пов'язані з діяльністю всіх суб'єктів владних повноважень, в тому числі і правоохоронних органів.

Відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» законодавець визначив перелік правоохоронних органів, до яких відносять: органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [9]. Вбачається, що наведений перелік є неповним і потребує уточнень. Доцільно було б на законодавчому рівні

при визначенні конкретного суб'єкта владних повноважень, виходячи з його завдань та функцій, чітко зазначати чи є цей орган правоохоронним.

В той же час В. Т. Маляренко під правоохоронним органом, наприклад, розуміє державну установу (або державну юридичну особу), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави» [10, с. 9]. Таке тлумачення є спірним. Безпосередньо діяльність всіх без винятку державних інституцій спрямована на забезпечення та охорону прав та інтересів людини. Однак не кожний суб'єкт владних повноважень є правоохоронним органом. Тому можна погодитися з позицією, що правоохоронний орган – це державний орган, основним предметом діяльності якого є законодавчо визначені функції або завдання з охорони права, відновлення порушеного права або організація виконання покарання, захист національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності» [11, с. 20].

Зокрема до ознак правоохоронних органів доцільно віднести: 1) визначальним у його діяльності є виконання принаймні однієї, чи, як правило, кількох головних правоохоронних функцій; 2) виконання ним вказаних функцій потребує специфічного організаційного, правового, кадрового, матеріально-технічного, військового та тилового (зокрема, забезпечення озброєнням, боєприпасами, спеціальними засобами, криміналістичною і спеціальною технікою,

речовим та іншими видами майна), фінансового, інформаційного, наукового та іншого забезпечення; 3) до працівників цього органу законодавством пред'являються спеціальні вимоги щодо ділових і моральних якостей, стану здоров'я, рівня освіти, відсутності судимості тощо; 4) з метою ефективного виконання своїх обов'язків працівники цього органу: а) наділяються згідно із законами різноманітними специфічними правами; б) мають за законами пільги, покликані компенсувати додаткові навантаження і необхідність ризикувати життям та здоров'ям як своїм, так і членів сім'ї, а також підлягають підвищеному правовому захисту; в) мають встановлені законами зовнішні ознаки приналежності до правоохоронних органів (форму, знаки розрізнення, посвідчення, зброю, що може носитися відкрито) [12, с. 50].

Разом з тим, реалізація завдань та повноважень конкретного правоохоронного органу здійснюється шляхом вчинення певного переліку дій, в порядку та у строки визначені конкретним правовим актом. Таким чином, адміністративні процедури – це основа діяльності будь-якого правоохоронного органу, яка охоплює різні напрямки його діяльності та спрямована на виконання завдань та функцій, що поставлені перед конкретним правоохоронним органом, в порядку та межах передбачених нормативно-правовими актами.

На сьогоднішній день існує багато підходів щодо поділу адміністративних процедур на види. Їх різноманіття залежить як від виду органу, який досліджується науковцем, так і від визначення ключових критеріїв поділу адміністративних процедур. Проте, якщо спробувати уза-

гальнити види адміністративних процедур, що реалізуються правоохоронними органами, то можна стверджувати, що вони поділяються на ряд основних видів. Насамперед, це: 1) за функціональним призначенням: зовнішні та внутрішні адміністративні процедури; 2) в залежності від характеру правовідносин між суб'єктом владних повноважень та приватною особою: юрисдикційні та неюрисдикційні; 3) в залежності від суб'єктами ініціативи виникнення правовідносин: заявні та втручальні адміністративні процедури; 4) в залежності від порядку розгляду адміністративної процедури: звичайні та спрощені процедури; 5) в залежності від завдань та повноважень правоохоронного органу: дозвольно-ліцензійні, реєстраційні, контрольно-наглядові, провадження із надання інших адміністративних послуг, провадження щодо застосування заходів адміністративного примусу, екзаменаційно-конкурсні провадження тощо.

Можна погодитися з думкою В. М. Бевзенка, що класифікація адміністративних процедур залишається переважно справою зручності й уміння запропонувати найбільш досконалий поділ таких процедур на види. Кожен вид адміністративної процедури об'єктивно має місце в практичній діяльності суб'єктів публічної адміністрації (суб'єктів владних повноважень) і дозволяє зробити висновки про особливості цього виду адміністративної процедури. Вид адміністративної процедури своєю назвою «передає» її сутність і зміст [13, с. 55-56].

При цьому варто зазначити, що для всіх правоохоронних органів незалежно від завдань, що стоять

перед ними спільними є наступні види процедур: процедури про прийняття управлінських актів; діловодство; процедури розгляду звернень громадян; кадрові процедури; дисциплінарні процедури; заохочувальні процедури; внутрішньо-організаційні процедури; провадження щодо застосуванню заходів адміністративного примусу; процедури щодо надання адміністративних послуг; контрольні процедури; провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Безперечно, правовим процедурам притаманні певні ознаки: а) встановлює порядок застосування правових норм для досягнення необхідного результату; б) положення, які визначають правові процедури, закріплюються в законах; в) процедурні норми не торкаються змістової (внутрішньої) сторони реалізації основних норм, лише передбачають зовнішній процес їх впровадження; г) синхронність, тобто з виникненням основної норми відразу приймається процедурна, що забезпечує нерозривність правотворчості та право реалізації; д) відповідність процедури нормативній моделі, закріпленій у нормативно-правовому акті та інші [14, с. 13].

При цьому Л. Л. Савранчук, говорячи про адміністративну процедуру, зазначає, що для неї характерно ще ряд ознак: 1) за своєю суттю є процедурою суб'єктів публічної адміністрації; 2) регулюються нормами права; 3) кожна адміністративна процедура має свої окремі стадії, етапи та певні дії; 4) адміністративні процедури відображають процес розгляду та вирішення конкретних адміністративних справ; 5) процедури завершуються офіційним

прийняттям адміністративно-процедурного рішення; 6) метою адміністративної процедури є ефективний захист та відновлення прав, свобод та законних інтересів окремих осіб та суспільства [15, с. 79].

У свою чергу І. Бойко виокремлює наступні ознаки адміністративної процедури: 1) правовий характер, наявність норм, що регламентують як діяльність суб'єкта публічного адміністрування, так і поведінку приватних осіб; 2) спрямованість на прийняття адміністративного акта суб'єктом владних управлінських повноважень; 3) застосування для вирішення конкретної адміністративної справи; 4) основне призначення – забезпечення ефективної реалізації прав приватних осіб та унеможливлення їх порушення; 5) тягне за собою настання зовнішніх наслідків, тобто застосування процедурних правил породжує права й обов'язки осіб, які знаходяться поза системою публічного адміністрування; 6) як правило, має безспірний характер, тобто завдяки адміністративній процедурі вирішуються позитивні управлінські справи (виняток становить процедура розгляду скарг, оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічного адміністрування)[16, с. 7-8]. Загалом розгля-

нуті вище ознаки можливо застосовувати і до адміністративних процедур, що реалізуються різними правоохоронними органами.

Висновки. Правоохоронні органи займають особливе місце серед суб'єктів владних повноважень, оскільки їх основне завдання полягає в підтриманні режиму законності й правопорядку в країні, та забезпечення нормального функціонування всіх інституцій. Очевидно, що виконання поставлених завдань напругу залежить від визначеності та деталізації адміністративних процедур. Безперечно, неможливо однією класифікацією охопити всі види процедур, що реалізуються правоохоронними органами. Разом з тим, є досить великий перелік процедур які притаманні для кожного з них. Також слід зважати, що більшість правоохоронних органів реалізують юрисдикційні процедури та процедури щодо застосування заходів адміністративного примусу. Крім того, зміни в чинному законодавстві дозволяють говорити і про єдиний порядок та строки розгляду певних процедур. В той же час чітка регламентація кожної процедури сприяє максимально ефективному виконанню поставлених перед правоохоронними органами завдань.

Список використаних джерел

1. Шкільний словник іншомовних слів // Укладач О. Давидова. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 432 с.
2. Ігонін Р. В., Вікторчук М. В. Поняття та особливості адміністративних послуг. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 182–190.
3. Фролов Ю. М. Адміністративні процедури: зміст та особливості. *Форум права*. 2013. № 3. С. 692–698.
4. Басова Ю. Ю. Теоретико-правовий аналіз поняття «адміністративна процедура». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. № 11. Том 1. С. 121–123.

5. Миколенко О. І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : автореф. дис ... д-ра юрид. наук. 12.00.07 : Запоріжжя, 2011. 40 с
6. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права / [пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов]; відп. ред. О. Сироїд. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: «К.І.С.», 2009. 552 с.
7. Адміністративне право України: підручник / Т. О. Коломоець, Ю. В. Пиріжкова, Н. О. Армаш та ін.; за заг. ред. Т. О. Коломоець. К.: Істина. 2009. 380 с.
8. Авер'янов В. Б. Нові риси предмета українського адміністративного права. *Журнал Персонал*. 2005. № 4. С. 76–81.
9. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 10.02.2024 року).
10. Маляренко В. Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник. Київ, Юрінком Інтер, 2007. 352 с.
11. Судові та правоохоронні органи: навч. посіб. / М. В. Ковалів та ін. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 388 с.
12. Бородін Д. І. Правоохоронні органи України: поняття та функції. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*, 2015. № 2. С. 47–51
13. Бевзенко В. М. Процедури реалізації повноважень учасників адміністративних земельних правовідносин. *Адміністративне право і процес*. № 3 (9). 2014. Ювілейний. С. 53–72.
14. Лагода О. С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 187 с.
15. Савранчук Л. Л. Сутність та місце адміністративної процедури в системі адміністративного права як центрального інституту галузі права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск 6 (41). С. 76–80.
16. Бойко І. В., Зима О. Т., Соловойова О. М. Адміністративна процедура : конспект лекцій / за заг. ред. І. В. Бойко. Харків : Право, 2017. 132 с.

O. Prysyazhnyuk, *Doctoral Candidate of Kharkiv National University of Internal Affairs, Candidate of Juridical Sciences*
ORCID: 0009-0000-3178-6809
e-mail: AlexAnatPris@gmail.com

Regarding the definition of the concept of administrative procedure in the activities of law enforcement agencies

To date, one of the signs of a democratic state is the legal regulation of the activities of all subjects of power and the relations of these bodies with natural and legal entities. At the same time, careful attention is directed precisely to the implementation of the competence of law enforcement agencies, which are entrusted with the main function of protecting human rights, freedoms and interests. Therefore, legal relations arising between these bodies should be clear, transparent and properly regulated by legal acts. This is exactly the task assigned to administrative procedures, which should not only ensure the protection and realization of human rights, but also reduce obstacles of a bureaucratic nature.

The introduction of legal regulation of administrative procedures has not yet solved all the problems in this area and needs to be detailed. The author aims to study the concept of administrative procedures in the activities of law enforcement agencies, their types and features. The work concludes that the volume of administrative procedures implemented by law enforcement bodies is diverse in its content. Their diversity depends both on the type of body under investigation and on the definition of key criteria for the division of administrative procedures. At the same time, there are a number of administrative procedures that are common to all bodies without exception. At the same time, each procedure has its own reasons for occurrence, a clear. It is noted that the clear regulation of each procedure contributes to the most effective performance of the tasks assigned to law enforcement agencies.

Key words: *administrative procedure, law enforcement agencies, citizens' rights, signs of administrative procedures, types of procedures.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.06
УДК 342.951

Новиков О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0005-2885-2648
e-mail: oleksandrnovikov82@gmail.com

Глущенко А. М.,
кандидат економічних наук, аналітик ТОВ «ГМК Центр»
ORCID: 0000-0002-1897-4837
e-mail: statproff@gmail.com

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЗА КОНТРАКТОМ

Наукове дослідження присвячено особливостям правового регулювання житлового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом. Проаналізовано законодавство, яке регулює житлові відносини, соціальний захист військовослужбовців та проходження ними військової служби. Охарактеризовано норми підзаконних актів, які закріплюють порядок одержання житла військовослужбовцями або виплати грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення.

Визначено, що правове регулювання житлового забезпечення військовослужбовців – це визначені у нормативно-правових актах порядок та умови одержання житла військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, або виплати їм грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення. Наголошено, що в Україні встановлено порядок квартирної обліку військовослужбовців та порядок одержання ними службового житла на час проходження служби, затверджена державна програма забезпечення житлом військовослужбовців, яка потребує належного фінансування.

Запропоновано встановити більш прозорий механізм прийняття рішення про розподіл службового житла військовослужбовців, зокрема прийняття відповідного рішення не особисто командиром військової частини, а певним колегіальним органом під наглядом громадської антикорупційної ради. З'ясовано, що порядок одержання військовослужбовцями грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення регулюють чотири окремі постанови Кабінету Міністрів України. Запропоновано об'єднати ці постанови уряду України, в єдиний підзаконний акт, який би

поширювався на всі категорії військовослужбовців. Обґрунтована необхідність уточнити положення законодавства про можливість приватизації військовослужбовцями службового житла. Окреслено перспективи майбутніх наукових досліджень у цій сфері правовідносин.

Ключові слова: *військовослужбовець, правове регулювання, житлове забезпечення, військова служба, службове житло.*

Постановка проблеми. Для ефективного виконання службових і бойових завдань військовослужбовці потребують необхідного соціального захисту. Одним із важливих різновидів такого захисту військовослужбовців є житлове забезпечення. Належне правове регулювання одержання житла військовослужбовцями забезпечує справедливе та об'єктивне прийняття рішень про розподіл наявних житлових приміщень. Наведені аргументи обґрунтовують актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками багато вчених у галузі права та державного управління присвятили свої наукові дослідження вивченню проблем житлового забезпечення різних категорій населення, зокрема військовослужбовців. Так, правові засади захисту прав громадян у житловій сфері розглядали у своїй праці В. І. Теремецький та О. Є. Аврамова [1]. Але вказані науковці не досліджували специфіку забезпечення житлом саме військовослужбовців. Водночас А. Р. Мельник провела історико-правовий аналіз забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житлом [2]. Однак її стаття відображає лише історію житлових правовідносин військовослужбовців, а не сучасний стан правового регулювання. І. М. Базарко та В. С. Сапіга досліджували організаційно-правові засади державного управління процесом забезпечення військовослуж-

бовців житлом на сучасному етапі [3]. Наукова праця цих дослідників містить посилання на норми законодавства, яке регулює соціальний захист військовослужбовців, але не визначає теоретичних узагальнень та рекомендацій. А. С. Москаленко досліджував інститут службового житла для військовослужбовців [4], але у статті здебільшого посиляється на норми житлового права, а не спеціального законодавства, яке регулює соціальний захист військовослужбовців. О. В. Розгон досліджувала питання квартирного обліку військовослужбовців, який створює умови для забезпечення військовослужбовців житлом [5]. Окремі аспекти забезпечення військовослужбовців житлом у контексті державної регіональної житлової політики були розглянуті у науковій публікації В. І. Теремецького [6]. Деякі українські науковці зосередили свою увагу на проблемі захисту житлових прав громадян [7]. Тож праці зазначених дослідників, а також чинне національне законодавство стали джерельною основою для вивчення обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей правового регулювання житлового забезпечення військовослужбовців та розробці пропозицій для вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання житлового за-

безпечення військовослужбовців здійснюється на підставі житлового законодавства та законодавчих актів, які встановлюють соціальні гарантії для військовослужбовців. Як справедливо зазначають В. І. Теремецький та О. Є. Аврамова, права людини у житловій сфері – це комплекс прав, що виникають з приводу набуття права на житло, проживання у ньому [1, с. 324]. Особливості здійснення права на житло військовослужбовцями встановлені спеціальним законодавством про статус військовослужбовців. А. Р. Мельник звертає увагу, що в українському житловому законодавстві закріплено принцип першочергового забезпечення житлом військовослужбовців у порівнянні з іншими громадянами [2, с. 94]. І. М. Базарко наголошує, що одним із найважливіших аспектів соціального захисту військовослужбовців є забезпечення житлом [3, с. 47]. Дійсно, військовослужбовці мають бути забезпечені житлом на час проходження служби, оскільки саме наявність власного житла сприяє створенню сім'ї та забезпечує впевненість у своєму соціальному становищі.

Правовий статус військовослужбовців визначається Законами України «Про військовий обов'язок і військову службу» [8], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» (далі – Закон № 2011-XII) [9]. Зокрема, у ч. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлені такі види військової служби, як базова військова служба, військова служба за призовом під час мобілізації на особливий період, військова служба за контрактом осіб рядового, старшинського, сержантського та офіцерського складу. Умови укла-

дення контракту проходження служби визначені у ст. ст. 19, 20 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [8]. Саме особливості житлового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, стануть предметом нашого дослідження.

Правове регулювання житлового забезпечення військовослужбовців здійснюється відповідно до національного законодавства, зокрема на підставі ст. 12 Закону № 2011-XII. Положення цього Закону України передбачають такі умови забезпечення житлом військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом: надання військовослужбовцям жилих приміщень або грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення; забезпечення військовослужбовців, окрім військовослужбовців строкової служби, та членів їх сімей службовим житлом, яке повинно відповідати вимогам законодавства, на час проходження служби; можливість оренди військовою частиною житла для військовослужбовців, які проходять службу за контрактом, або виплату компенсації за оренду житла [9]. Таким чином, норми Закону № 2011-XII встановлюють різні варіанти забезпечення житлом військовослужбовців. Передбачено можливість одержання службового житла, а також отримання житла у власність. Порядок забезпечення певним житловим приміщенням встановлений у спеціальних підзаконних актах.

Основним законодавчим актом, який регулює житлові відносини громадян України є Житловий кодекс України (далі – ЖК України). Порядок обліку громадян, які потре-

бують поліпшення житлових умов, встановлений ЖК України. Згідно з ч. 1 ст. 43 ЖК України житло надається громадянам в порядку черговості [10]. Облік військовослужбовців, які потребують поліпшення житлових умов, здійснюється відповідно до Порядку надання службового житла військовослужбовцям, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (далі – Постанова № 1081). Згідно з п.п. 23–25 Постанови № 1081 військовослужбовець для постановки на облік подає рапорт із відповідними документами на ім'я командира військової частини. Рішення про постановку на облік приймається житловою комісією військової частини, щодо військовослужбовця оформлюється облікова справа [11]. Таким чином, кожний військовослужбовець, який потребує поліпшення житлових умов повинен перебувати на відповідному обліку у військовій частині.

Характеризуючи особливості житлового забезпечення військовослужбовців, слід зазначити, що під час проходження військової служби за контрактом військовослужбовець може отримати службове житло. Йдеться про службові квартири та кімнати надаються виключно на період проходження служби. А. С. Москаленко визначає певні особливості службового житла: 1) таке житло повинно бути придатним для проживання і зареєстрованим у місцевих органах влади як службове; 2) воно має особливий режим заселення та виселення для громадян, які через свою трудову діяльність мають право на отримання службового житла [4, с. 31]. Погоджуючись з думкою автора, додамо, що важливими ознаками службового житла є:

1) тимчасовість або спеціальність його надання особі на визначений період або на час виконання певних функцій чи завдань; 2) обмеження права на відчуження житла. Тобто особа, яка користується службовим житлом, зазвичай не має права на його приватизацію та/чи продаж.

Законодавство передбачає особливі умови одержання військовослужбовцями службового житла, які встановлені ЖК України та підзаконними актами Кабінету Міністрів України. Право військовослужбовців на отримання службового житла закріплено у ст. 119 ЖК України [10] та постанові Ради Міністрів УРСР «Про службові жилі приміщення» [12]. Порядок надання військовослужбовцям службового житла визначено Постановою № 1081. Так, Постанова № 1081 встановлює умови розміщення військовослужбовців у сімейних гуртожитках, надання службових житлових квартир. Зокрема, у п. 7 Постанови № 1081 передбачено, що умовою для забезпечення військовослужбовців житлом є відсутність у них у населеному пункті за місцем проходження служби такого житла, яке дає можливість щодня своєчасно прибувати до місця проходження служби. Службові житлові приміщення надаються військовослужбовцям згідно з рішенням командира військової частини, яке погоджується з квартирно-експлуатаційним органом, за місцем проходження ними військової служби [11]. Таким чином, існує спеціально визначений підзаконними актами порядок надання військовослужбовцям службового житла. Важливу роль у наданні службової квартири або сімейного гуртожитку відіграє командир військової частини, який приймає відповідне рішення.

Зауважимо, що в абз. 5 і 10 ч. 1 ст. 12 Закону № 2011-XII передбачено виплату військовослужбовцям компенсації за оренду житлового приміщення [9]. Розмір та механізм виплати грошової компенсації за піднайом (найом) житлових приміщень військовослужбовцям встановлено окремою постановою Кабінету Міністрів України. Підзаконний акт визначає, що за оренду житла військовослужбовцем у різних містах України вони можуть отримати компенсацію у розмірі від одного до двох прожиткових мінімумів. Грошова компенсація виплачується починаючи з дня реєстрації поданого в установленому порядку рапорту військовослужбовця. Передбачено перелік документів, які військовослужбовець повинен додати до відповідного рапорту [13]. Важливо цей вид компенсації за найом житла військовослужбовцем відрізнити від компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 12 Закону № 2011-XII. Адже норми підзаконного акта передбачають виплату компенсації саме за вимушену оренду житла військовослужбовцем.

Для характеристики способів забезпечення військовослужбовців житлом, необхідно зазначити, що військовослужбовці за певних умов можуть одержати житло у власність. Зокрема, право на одержання житла у власність або грошової компенсації замість належного для отримання жилого приміщення мають такі категорії військовослужбовців: військовослужбовці, які мають вислугу років на військовій службі більше 20 років (ч. 9 ст. 12 Закону № 2011-XII); військовослужбовці, які проходили службу на тимчасово окупованих

територіях, а далі продовжують нести військову службу на території України. Вони повинні мати статус внутрішньо переміщених осіб, але вимог щодо строку служби для одержання житла не висувається (ч. 10 ст. 12 Закону № 2011-XII); родини військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби (абз. 3 ч. 3 ст. 12 Закону № 2011-XII) [9]. Отже, право на одержання військовослужбовцем власного житла за рахунок коштів державного бюджету закріплено Законом № 2011-XII, але його реалізація потребує належного фінансування.

Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців затверджена постановою Кабінету Міністрів України ще у 1999 р. та чинна дотепер. Вона передбачає фінансування комплексу заходів щодо надання житла військовослужбовцям, які його потребують. Стверджується, що метою програми є збільшення обсягу будівництва житла для військовослужбовців, а також сприяння військовослужбовцям у реалізації їх права на отримання компенсації за належне їм житлове приміщення [14]. У програмі згадані обсяги фінансування за попередні роки та зроблені прогнози щодо її фінансування у майбутньому. У п. 3 Постанови № 1081 передбачено, що забезпечення військовослужбовців житлом здійснюється за рахунок новозбудованого житла, передачі у власність службового житла, а також придбання житла у фізичних або юридичних осіб [11]. Водночас виконання програми залежить від наявності коштів у бюджеті країни.

У пункті 5 Постанови № 1081 передбачено, що відомості про кіль-

кість житлових приміщень, які підлягають розподілу і вже розподілені, повинні систематично висвітлюватися у друкованих засобах масової інформації і на веб-сторінках Інтернет [11]. Ця норма забезпечує інформування військовослужбовців про можливість одержання житла, але залишає непрозорим механізм прийняття рішень про розподіл житла. Водночас у 5 Постанові № 1081 не зазначено, який саме орган влади або посадова особа приймають рішення про надання конкретного житлового приміщення певному військовослужбовцю. Також не встановлено, яким юридичним документом оформлюється передача житла у власність військовослужбовцю.

Окремі положення нормативно-правових актів України регулюють порядок одержання грошової компенсації військовослужбовцями за належне для отримання жиле приміщення. Так, згідно зі ст. 48-1 ЖК України порядок та розмір надання громадянам грошової компенсації за належні їм для отримання жилі приміщення визначаються Кабінетом Міністрів України [10]. Нині уряд України затвердив такі постанови, які регулюють вказані відносини:

1. Порядок визначення розміру і надання військовослужбовцям та членам їх сімей грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 728 [15]. Він стосується всіх військовослужбовців, які мають встановлений строк вислуги 20 років на військовій службі.

2. Порядок виплати грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення деяким ка-

тегоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 719 [16]. У цьому підзаконному акті передбачено механізм виплати компенсації за житло родині військовослужбовця, який загинув під час захисту України.

3. Порядок виплати грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2018 № 280 [17]. У цій постанові уряду передбачено порядок виплати компенсації за житло військовослужбовцям, які брали участь у бойових діях, і вимушені були виїхати з окупованих територій.

4. Порядок виплати грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для деяких категорій осіб, які брали участь у бойових діях на території інших держав, а також членів їх сімей затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 № 214 [18]. Вказаний підзаконний акт встановлює можливість отримання компенсації за житло для тих військовослужбовців, які брали участь у бойових діях на території інших держав.

Таким чином, на сьогодні існує кілька підзаконних актів, які визначають порядок одержання військовослужбовцями грошової компенсації за належне для одержання житлове приміщення. Не зовсім зрозуміло, чому було прийнято кілька постанов уряду України щодо різних

категорій військовослужбовців, якщо постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 728 поширюється на всіх військовослужбовців. При чому норми багатьох зазначених підзаконних актів посиляються на Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі – Закон № 3551-XII), а на Закон № 2011-XII.

Дійсно, ст. ст. 12-16 Закону № 3551-XII встановлюють пільги для учасників бойових дій, учасників війни, особам з інвалідністю внаслідок війни, пільги для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною. Серед таких пільг передбачено право на позачергове забезпечення житловою площею [19]. Але Закон № 3551-XII не передбачає права на одержання грошової компенсації замість надання жилого приміщення у власність військовослужбовцю. Таке право встановлено саме у ст. 12 Закону № 2011-XII. Ним можуть скористатися окремі категорії військовослужбовців, що відповідають встановленим вимогам. Вважаємо, що варто розробити єдиний підзаконний акт, який би регулював порядок та умови одержання грошової компенсації за належне для отримання жиле приміщення всіма категоріями військовослужбовцями, які мають таке право.

Необхідно звернути увагу на норми законодавства, які встановлюють можливість приватизації військовослужбовцем житла у будинках державного житлового фонду. Зокрема, у ч. 8 ст. 12 Закону № 2011-XII встановлено право окремих категорій військовослужбовців приватизувати своє житло. Йдеться про тих військовослужбовців, які мають вислугу років більше 20 років і звільнені зі служби за станом здоров'я,

або внаслідок скорочення штатів, або стали особами з інвалідністю I або II групи під час проходження служби [9]. Отже, одержати житло у власність в порядку приватизації мають право саме ті військовослужбовці, в яких погіршилося здоров'я під час проходження служби.

Зауважимо, що порядок приватизації житла закріплено в Законі України «Про приватизацію державного житлового фонду» (далі – Закон № 2482-XII). Згідно зі ст. ст. 1, 3, 5, 6 Закону № 2482-XII передбачено безоплатне відчуження квартир певної площі із державного житлового фонду на користь громадян. [20]. Тобто право безкоштовно одержати житло в порядку приватизації не обумовлено проходженням військової служби або іншими факторами. Можна зробити висновок, що військовослужбовець незалежно від строку служби і завдання шкоди здоров'ю під час проходження служби має право на приватизацію державного житла, в якому він проживає на підставі норм Закону № 2482-XII. Однак у ч. 2 ст. 2 Закону № 2482-XII встановлено, що службові квартири не підлягають приватизації [20]. Отже, на підставі норм Закону № 2482-XII службові квартири військовослужбовців приватизувати не можна. Водночас у ч. 8 ст. 12 Закону № 2011-XII передбачено право військовослужбовців, які мають певний строк вислуги, приватизувати квартири державного житлового фонду, в яких вони проживають. Вважаємо, що у ч. 8 ст. 12 Закону № 2011-XII йдеться саме про службові квартири військовослужбовців, які вони одержали на час проходження служби.

Науковці відзначають низку недоліків у правовому регулюванні

житлового забезпечення військовослужбовців. Зокрема, О. В. Розгон стверджує, що недосконалість правового регулювання порядку забезпечення військовослужбовців житлом полягає у невизначеності юридичних наслідків невиконання вимог законодавства про надання житла або грошової компенсації військовослужбовцю [5, с. 166]. Дійсно, у цьому випадку можна запропонувати лише судовий захист прав військовослужбовця. Вивчаючи проблеми дискримінації у сфері житлових відносин, науковці наголошують, що в судах України розглядаються житлові спори з приводу примусового виселення, збереження права на житло, щодо приватизації житла [7, с. 9]. Звісно, учасниками таких судових спорів у статусі позивачів можуть бути також військовослужбовці. Досліджуючи інститут службового житла, А. С. Москаленко звертає увагу на непрозорість механізму його надання, оскільки рішення приймається командиром військової частини одноосібно [4, с. 31]. Можна погодитися із дослідником у тому, що порядок житлового забезпечення військовослужбовців потребує вдосконалення для об'єктивності і прозорості прийняття рішень про надання житла.

Під час дії правового режиму воєнного стану у сфері житлового забезпечення військовослужбовців виникають значні проблеми. Зокрема, В. І. Теремецький звертає увагу на регіональні програми житлового будівництва в умовах воєнного стану [6, с. 207]. Дослідник стверджує, що державна регіональна житлова політика повинна враховувати інтереси житлового забезпечення військовослужбовців, з чим варто погодитися.

Висновки. Правове регулювання житлового забезпечення військовослужбовців – це визначені у нормативно-правових актах порядок та умови одержання житла військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, або виплати їм грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення.

Особливості правового регулювання житлового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України полягають в наступному: встановлено порядок квартирної обліку військовослужбовців та порядок одержання ними службового житла на час проходження служби; затверджена державна програма забезпечення житлом військовослужбовців, яка потребує належного фінансування; затверджено порядок забезпечення військовослужбовців житловими приміщеннями, який має прогалини у правовому регулюванні порядку надання конкретного житлового приміщення у власність військовослужбовцю; затверджено чотири постанови уряду України, які регулюють можливість одержання військовослужбовцями компенсації за належне до отримання житлове приміщення.

Для вдосконалення правового регулювання житлового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, пропонуємо: встановити у Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями більш прозорий механізм прийняття рішення про розподіл службового житла військовослужбовців, зокрема прийняття відповідного рішення не

особисто командиром військової частини, а певним колегіальним органом. Можливо, для прийняття таких рішень варто залучити громадськість, наприклад, представників Громадської антикорупційної ради при Міністерстві оборони України; визначити посадових осіб, які приймають рішення про передачу житла військовослужбовцю у власність, порядок прийняття таких рішень; об'єднати чотири постанови уряду України, які визначають порядок одержання грошової компенсації військовослужбовцями за належне

для отримання жиле приміщення, в єдиний підзаконний акт, який би поширювався на всі категорії військовослужбовців; уточнити у ч. 8 ст. 12 Закону № 2011-XII, що можливість приватизації житла військовослужбовцями стосується саме службових квартир, в яких вони проживали протягом проходження служби.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися вивчення особливостей правового регулювання житлового забезпечення окремих категорій військовослужбовців.

Список використаної літератури:

1. Теремецький В. І., Аврамова О. А. Захист прав людини у житловій сфері. *Приватно-правові засади захисту прав людини в соціальній державі : монографія* / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 566 с.
2. Мельник А. Р. Забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житлом: історико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 92–95.
3. Базарко І. М., Сапіга В. С. Організаційно-правові засади державного управління процесом забезпечення військовослужбовців житлом на сучасному етапі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. 2018. Т. 29 (68). № 2. С. 46–51.
4. Москаленко А. С. Інститут службового житла для військовослужбовців: загальна характеристика. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 29–32.
5. Розгон О. В. Зняття військовослужбовців і членів їх сімей, які потребують поліпшення житлових умов, з обліку у випадку виїзду на постійне місце проживання до іншого населеного пункту. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 161–168. [https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1\(16\)-22](https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-1(16)-22)
6. Теремецький В. І. Сучасний стан та перспективи розвитку державної регіональної житлової політики України. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: тези доповідей Шостої щорічної Всеукраїнської наук.-практ. конференції* (м. Київ, 23 грудня 2022 р.). К. : АПСВТ, 2022. С. 205–210.
7. Teremetskyi V., Avramova O., Svitlychnyy O., Sloma V., Bodnarchuk O., Telestakova A., Kokhan V. Housing Rights Protection in the Context of Legislation and Judicial Practice of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance, 1-9. URL: : <https://ssrn.com/abstract=4138075> (дата звернення: 25.03.2024).
8. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12/find?text> (дата звернення: 25.03.2024)
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Верховна Рада України. Законодавство Укра-*

їни. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 25.03.2024).

10. Житловий кодекс України : Закон УРСР від 30.06.1983 № 5464-X. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10/find?text> (дата звернення: 25.03.2024).

11. Про затвердження Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями : постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 1081. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1081-2006-p> (дата звернення: 25.03.2024).

12. Про службові жилі приміщення : постанова Рада Міністрів УРСР від 04.02.1988 № 37. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-88-p> (дата звернення: 25.03.2024).

13. Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, розвідувальних органів, Державної прикордонної служби, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони та військовослужбовцям, відрядженим до Міністерства освіти і науки, Державного космічного агентства, за піднайом (найом) ними житлових приміщень : постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 № 450. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2013-p> (дата звернення: 25.03.2024).

14. Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби, Міністерства внутрішніх справ та членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.1999 № 2166. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2166-99-p> (дата звернення: 25.03.2024).

15. Порядок визначення розміру і надання військовослужбовцям та членам їх сімей грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення : постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 728. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2015-p> (дата звернення: 25.03.2024).

16. Порядок виплати грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення деяким категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 719. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2016-p> (дата звернення: 25.03.2024).

17. Порядок виплати грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України : постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2018 № 280. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2018-p> (дата звернення: 25.03.2024).

18. Порядок виплати грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення для деяких категорій осіб, які брали участь у бойових діях на території інших держав, а також членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 28.03.2018 № 214. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2018-p> (дата звернення: 25.03.2024).

19. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/find?text> (дата звернення: 25.03.2024).

20. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19.06.1992 № 2482-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12/find?text> (дата звернення: 25.03.2024).

O. Novykov, PhD in Law, associate professor at the Department of State Building Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0009-0005-2885-2648

e-mail: oleksandrnovikov82@gmail.com

A. Glushchenko, PhD in Economics, Analyst, GMK Center, LLC

ORCID: 0000-0002-1897-4837

e-mail: statproff@gmail.com

Legal regulation of housing provision for military personnel who perform military service under a contract

The scientific study is devoted to the specifics of the legal regulation of housing provision for military personnel who perform military service under a contract. The legislation regulating residential relations, social protection of military personnel, and their military service are analyzed. The norms of the by-laws, which fix the procedure for obtaining housing by military personnel or paying monetary compensation for housing suitable for securing housing, are characterized. The legal regulation of housing for military personnel pertains to the procedure and conditions for obtaining housing for military personnel serving under a contract in the Armed Forces of Ukraine. Alternatively, it involves the payment of monetary compensation to them for the necessary living quarters, as defined in regulatory legal acts. In Ukraine, there are established procedures for registering military personnel for apartments and providing them with service housing during their service. Additionally, a state program for providing housing for military personnel has been approved, but it requires adequate financing.

It is proposed to establish a more transparent decision-making mechanism on the distribution of official housing for military personnel, in particular, the relevant decision is not made personally by the commander of the army unit, but by a certain collegial body under the supervision of the public anti-corruption council. The procedure for military personnel to receive monetary compensation for the housing they are entitled to is regulated by four separate resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine. It is proposed to combine these resolutions of the Government of Ukraine into a single by-law that would apply to all categories of military personnel. There is a well-founded need to clarify the provisions of the legislation on the possibility of privatization of service housing by military personnel. Prospects for future scientific research in this area of legal relations are outlined.

Keywords: *military personnel, legal regulation, housing provision, military service, official housing.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.07

УДК: 343.8

Мостовенко Ю. В.,
адвокат, партнер адвокатського
об'єднання «А. Г. Партнерс»
ORCID: 0009-0001-1809-483X

ПРО ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ МАСОВИХ БЕЗПОРЯДКІВ У ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ КОЛОНІЯХ В УРСР ПОЧАТКУ 1960-Х РОКІВ, АБО ЧОМУ «РАДЯНСЬКІ ПРАКТИКИ» ЖИВУТЬ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ СЬОГОДЕННОЇ УКРАЇНИ

Досліджується питання масових безпорядків у 1960-х роках на прикладі подій, що відбулися у виправно-трудої колонії № 70 УВС Херсонської області. Ґрунтуючись на матеріалах з Галузевого архіву МВС України, автор показує, які були причини та наслідки масових безпорядків, а також проводить порівняння проблем, які існували у закладах виконання покарань в зазначений період, з проблемами, які існують в пенітенціарній системі сьогодення. До основних причин масових заворушень у виправно-трудої колонії № 70 УВС Херсонської області автор відносить такі, як грубе порушення командою конвойної варті інструкції з охорони засуджених; грубі порушення особовим складом підрозділу конвойної охорони порядку застосування зброї та безпідставне її застосування щодо засуджених; погані санітарно-побутові умови ув'язнених; слабка постановка політико-виховної роботи та незадовільне індивідуальне навчання в'язнів тощо.

Наслідки масових безпорядків є негативними як для осіб, які відбувають покарання, так і для працівників правоохоронних органів, оскільки їх припинення супроводжується застосуванням силових методів, а інколи навіть зброї, що призводить до тілесних ушкоджень з обох сторін, а інколи може призвести до летального результату.

Незважаючи на те, що з моменту розслідуваних подій минуло понад півстоліття, зазначені обставини, які стали причиною масових заворушень, які мають місце в місцях позбавлення волі й сьогодні, що підтверджується порушенням кримінальних справ за фактами катування ув'язнених, а також за рішеннями Європейського суду з прав людини, винесеними проти України, щодо неналежних умов тримання під вартою; жорстокого поводження з ув'язненими з боку працівників правоохоронних органів та/або непроведення ефективного розслідування за скаргами на таке поводження, ненадання належної медичної допомоги під час затримання тощо.

Для подолання цих проблем Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвер-

див операційний план її реалізації на 2022-2024 роки, а законодавчою гілкою влади створено та подано на розгляд низку проектів законів про реформування кримінально-виконавчої системи України.

Ключові слова: масові безпорядки, заклади виконання покарань, виправно-трудова колонія, Херсонська область, проблеми пенітенціарної системи.

Постановка проблеми. Дослідження становлення системи правоохоронних органів в різні періоди їх існування має суттєве значення для розвитку та удосконалення правоохоронних інституцій, оскільки надає можливість не тільки пізнати обставини минулих подій, а й допомагає осмислити та проаналізувати події сьогодення у контексті минулого, передбачити можливі проблемні сценарії розвитку подібних ситуацій та врегулювати їх на правовому рівні. Кожен такий період вирізняється своїми особливостями та характеризується не тільки певними здобутками, а й суттєвими недоробками, що інколи призводило до трагічних наслідків.

Не винятком є 60-ті роки ХХ століття, період, який в літературі (і тогочасної, і наступної доби) описується переважно з позитивного боку, що пов'язується із «десталінізацією» (щоправда, не завершеною), спробою проведення курсу на часткову лібералізацію політичного режиму в СРСР, що, відповідно, потягло за собою відчутну перебудову правоохоронної системи, в тому числі органів виконання покарань (з ліквідацією найбільш одіозних елементів сумнозвісного ГУЛАГу). Проте, в умовах радянської системи, за відсутності прозорості влади більша частина негативних епізодів, що виникали за участі, а інколи і з вини правоохоронних органів та їх працівників, зокрема таких як масові безладдя, не виносилась на широкий загаль, а ли-

ше документувалась як службова інформація із грифом «секретно». Так само заходи реагування з боку МВС щодо покарання винних та усунення виявлених недоліків публічно не оголошувалися. Законом України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» [1] створено можливості для вивчення та оприлюднення архівної інформації щодо діяльності репресивних органів, до яких віднесено й тогочасне Міністерство внутрішніх справ.

Отже, актуальність даної теми визначається також тим, що тепер дослідники можуть надати оцінку новим фактам і обставинам, які раніше не мали публічний характер, та з урахуванням цих фактів переоцінити та осмислити деякі події і проблеми сьогодення, які перебувають у взаємозв'язку із нововиявленими подіями минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-правові аспекти становлення та розвитку правоохоронних органів в Україні радянських часів та початку доби незалежності активно досліджуються такими сучасними вітчизняними вченими, як В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш, М. М. Яцишин, Л. В. Сапейко, О. А. Мартиненко, В. О. Самотієвич та ін. У їхніх роботах окреслюється широкий спектр різноманітних проблем діяльності правоохоронних органів, в тому числі установ виконання покарань, на різних історичних етапах. Проте аспект, запропонований авто-

ром вище, при постановці завдання, з урахуванням введення до наукового обігу нового архівно-документального матеріалу, до цього часу видається ще недостатньо дослідженим.

Постановка завдання. Метою дослідження є висвітлення основних причин виникнення та наслідків масових безпорядків на прикладі подій, що відбулися 25 вересня 1960 року у виправно-трудої колонії № 70 Управління внутрішніх справ Херсонського облвиконкому, характеристика тогочасних недоліків у системі закладів виконання покарань, що могли стати причиною масових безпорядків, а також з'ясування, чи існують такі проблеми сьогодні, і спроба аналізу дій, які вчиняються нині владою для їх подолання на правовому рівні.

Виклад основного матеріалу. Організація масових заворушень, що супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях є злочином, що передбачений ч. 1 ст. 294 Кримінального кодексу України [2].

Такий склад злочину не є новим для українського кримінального законодавства, адже подібний за своїм змістом склад злочину під назвою «масові безпорядки» був закріплений в Кримінальному кодексі УСРР 1927 року [3] та Кримінальному кодексі УРСР 1960 року [4]. Він відносився до злочинів проти порядку управління та передбачав відповідальність за організацію масових без-

порядків, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, що використовувалися як зброя, а так само активну участь у масових безпорядках.

Класифікація масових безпорядків виділяє такий їх вид, як заворушення, обмежені територією певної установи, в тому числі це стосується установ виконання покарань.

С. М. Синявський, О. Г. Єсипенко, В. Л. Віговський до однієї з причин виникнення масових безпорядків відносять неправомірні дії працівників правоохоронних органів [5, с. 142], та визначають масові заворушення в установах виконання покарань як дії натовпу (організованої групи засуджених), які становлять реальну загрозу для громадського порядку та особистої безпеки адміністрації установ виконання покарань, а також самих засуджених і виражаються у скоєнні насильства, погромів, підпалів, у знищенні майна, застосуванні захоплених спецзасобів та вогнепальної зброї, що призвело до порушення нормального функціонування установ виконання покарань, відновлення якого неможливе без застосування невідкладних, спеціальних заходів та залучення додаткових сил і засобів [5, с. 143].

Саме таким наведеним вище критеріям відповідають масові безпорядки, які виникли 25 вересня 1960 року в виправно-трудої колонії № 70 Управління внутрішніх справ Херсонського облвиконкому серед ув'язнених загального режиму, в яких взяло участь понад 200 осіб.

Рушійною силою для виникнення масових безпорядків стало

невиправдане застосування зброї контролером конвойної служби колонії до ув'язненого Ясинського Олега Вікторовича, якого сплутали з працівником колонії (оскільки ув'язнений був одягнений у цивільний одяг, а не одяг табірної зразка) та випустили його за межі контрольно-пропускного пункту.

Інший контролер колонії, який помітив, як Ясинський О. В. рухається в напрямку адміністративних будівель колонії та житлових будинків селища, розцінивши його дії як спробу втечі, дістав зброю та вигукнув вимогу зупинитись та попередження про можливість застосування зброї. Ув'язнений на вимоги контролера не відреагував та продовжив рух, після чого контролером з відстані 35 метрів було здійснено два прицільних постріли по ув'язненому. Внаслідок зазначеної події ув'язненому О. В. Ясинському було заподіяно два вогнепальних наскрізних поранення м'яких тканин. Його доставили до адмінбудівлі та надали медичну допомогу. Свідками зазначеної події стали інші ув'язнені, які знаходились неподалік контрольно-пропускного пункту. Вони зібрались біля контрольно-пропускного пункту та почали висловлювати обурення, промовляти погрози та провокаційні викрики про те, що нібито О. В. Ясинського спеціально випустили за межі колонії, а потім вбили.

Ув'язнені, проголошуючи погрози, змусили залишити колонію представників адміністрації колонії, почали закидати їх цеглою та камінням. Заступника голови облвиконкому, обласного прокурора та начальника УВС, які прибули до колонії, ув'язнені на територію колонії не пропустили і закидали цеглою, вима-

гаючи викликати до них «прокурора Республіки».

Як в подальшому було встановлено перевіркою, проведеною за наслідками даної події, основними причинами масових безпорядків серед ув'язнених виявились наступні: грубе порушення інструкції з охорони ув'язнених з боку командування конвойної охорони та адміністрації колонії, неправильне обладнання контрольно-пропускного пункту і втрата пильності контролера пропускного пункту; грубі порушення особовим складом підрозділу конвойної охорони порядку використання зброї та не завжди виправдане її застосування до ув'язнених (лише у серпні 1960 року особовим складом підрозділу конвойної охорони зброя до ув'язнених застосовувалась двічі, при цьому в одному із випадків ув'язнений отримав легке поранення в ногу під час роботи в полі. Хоча в обидвох випадках дії особового складу охорони були визнані правомірними, необхідності у застосуванні зброї не було); погані санітарно-побутові умови тримання ув'язнених: відсутність в колонії їдальні, ув'язненим не забезпечено можливості регулярно відвідувати лазню; непоодинокі випадки приготування їжі для ув'язнених з недоброякісних продуктів і виявлення у ній черв'яків; незадовільна організація режиму та оперативної роботи, слабка боротьба з порушниками, відмовниками дисципліни, особливо серед молоді; слабка постановка політико-виховної роботи та незадовільне індивідуальне вивчення ув'язнених; незадовільне керівництво колонією з боку начальника колонії, його заступника з політико-виховної роботи

серед ув'язнених, а також слабкий контроль за станом справ у колонії Управління внутрішніх справ та особисто заступника начальника УВС, що безпосередньо відповідав за керівництво місцями позбавлення волі в області.

Перевіркою також встановлено, що у контролера колонії не було необхідності в застосуванні зброї і 25 вересня 1960 року до ув'язненого О. В. Ясинського, оскільки він не біг від контрольно-пропускного пункту і за наявних умов міг бути затриманий самим контролером, або іншими співробітниками конвойної охорони, або адміністрації колонії.

Під час масових безпорядків ув'язненими були розгромлені і спалені приміщення штрафного ізолятора і планово-виробничої частини, в медичній частині розграбовані медикаменти, спалені цех, де знаходилися ящики, тарна дошка і 16 кубометрів дошок, підготовлених для настилу підлоги. Злочинними діями ув'язнених колонії завдано збитків у сумі близько 100 тисяч рублів. Серед ув'язнених колонії, кількість яких налічувала 740 осіб, у масових заворушеннях брали участь понад 200 осіб. В основному це була молодь. Найбільш активними учасниками та організаторами було близько 25 осіб. Для ліквідації масових заворушень у колонію були направлені підрозділи конвойних військ МВС, два підрозділи з частин Радянської армії в кількості 400 військовослужбовців.

Слід зауважити, що правоохоронцями було застосовано зброю лише до найбільш небезпечних ув'язнених і тільки після того, як виникла реальна загроза масової втечі заступників. Внаслідок застосування зброї було поранено 6 ув'язнених, з

яких двоє незабаром померли. В свою чергу, серед правоохоронців всього 4 солдати отримали забої під час спроби подолати супротив ув'язнених. У службових документах, складених за наслідками вказаної події, було зроблено висновок про те, що безпосереднім приводом до групової непокорності і виникненні масових безпорядків виявився факт прояву безтурботності та грубого порушення інструкцій з охорони ув'язнених з боку командування конвойної охорони та керівництва колонії.

Наказом МВС УРСР «Про результати перевірки причин виникнення масових безпорядків в ВТК №70 УВС Херсонської області і покарання винних» від 19 жовтня 1960 року наказано: 1) заступнику керівника УВС підполковнику Гречині, який безпосередньо відповідав за керівництво місцями позбавлення волі в області, оголошено догану; 2) за незабезпечення керівництва колонії, погані санітарно-побутові умови утримання ув'язнених, незадовільний режим, слабку постановку оперативної і політико-виховної роботи серед ув'язнених, капітана Ковалішина з посади начальника колонії зняти і з правоохоронних органів МВС звільнити; підполковника Сайко зняти з посади заступника керівника колонії з політико-виховної роботи серед ув'язнених і використовувати на роботі з пониженням в посаді; 3) осіб, винуватих у безтурботному несенні служби контролером контрольно-пропускного пункту єфрейтором Усиком і невиправданому застосуванні ним зброї до ув'язненого Ясинського покарати правами командира військової частини 7445 МВС УРСР; звернути увагу командира цієї частини підполковника Ільїна на

випадок грубого порушення порядку використання зброї і не завжди виправданого застосування її відносно ув'язнених особовим складом роти з охорони виправно-трудоної колонії № 70 УВС Херсонської області [6]. Учасників масових безпорядків було переведено із колонії в тюрму та порушено кримінальну справу.

Слід зауважити, що хоча неправомірні дії контролерів та співробітників конвойної служби колонії певною мірою знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку із описаними вище подіями, проте це не виправдовує злочинні дії ув'язнених, які полягають у вчиненні масових безпорядків, наслідками яких стали блокування роботи колонії, порушення громадського порядку, завдання матеріальної шкоди, заподіяння тілесних ушкоджень і найтрагічніше – смерті двох людей.

Не зважаючи на те, що з моменту масових безпорядків, які виникли 25 вересня 1960 року у ВТК № 70 УВС Херсонської області минуло більше половини століття, обставини, які стали причиною виникнення таких заворушень (зокрема, неналежні умови утримання ув'язнених, погані санітарно-побутові умови, застосування сили, або невинуватене застосування зброї до ув'язнених тощо) знаходять своє відображення в закладах виконання покарань і сьогодні. На жаль, такі випадки не є поодинокими. Тільки упродовж 2023 року Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) ухвалив 130 рішень проти України. У 123 з них було констатовано щонайменше одне порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. З аналізу порушень Конвенції, які ЄСПЛ констатував у рішеннях проти

України у 2023 році, випливають такі системні проблеми: порушення ст. 3 Конвенції: неналежні умови тримання заявників під вартою («Лобчук та інші проти України»); жорстоке поводження працівників правоохоронних органів із заявниками та/або не проведення ефективного розслідування у зв'язку зі скаргами на таке поводження («Пульнев та Гвалія проти України»); ненадання належної медичної допомоги під час тримання під вартою в установах пенітенціарної системи («Щурко та Отришко проти України»); не проведення органами влади ефективного розслідування випадків жорстокого поводження, вчиненого приватними особами, або за обставин, які виключають причетність представників держави («Пилипчук та інші проти України»); примусове годування заявника в установах ДКВС України («Яковлев проти України»); порушення ст. 5 Конвенції: незаконне, свавільне тримання під вартою («Селегей та інші проти України»); надмірна тривалість перебування заявників під вартою під час досудового розслідування («Чеботар проти України», «Деркач проти України»); недоліки в провадженні щодо перегляду законності тримання під вартою («Цеханович та інші проти України», «Скрипка та інші проти України»); неналежний розгляд скарг заявника на незаконне затримання, не наведення підстав для обґрунтованості тримання особи під вартою («Трофименко проти України») [7].

Крім того, ЄСПЛ у справі «Сукачов проти України» (заява № 14057/17) констатував, що більшість справ проти України, в яких Суд встановлював порушення статті 3 Конвенції, стосувалися проблем

переповненості та різних інших повторюваних проблем, пов'язаних з побутовими умовами тримання під вартою: неналежними санітарно-гігієнічними умовами, недостатнім освітленням і вентиляцією, наявністю паразитів та цвілі у камерах, обмеженим доступом до душу, обмеженими щоденними прогулянками, відсутністю усамітнення під час користування туалетом, поганою якістю їжі тощо [8].

На подолання проблем, які існують у пенітенціарній системі України розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р схвалена Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затверджено операційний план її реалізації у 2022-2024 роках, якими задекларовано стратегічні цілі, що передбачають: створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; збільшення кількості випадків застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації; удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і уста-

нов пенітенціарної системи; розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи [9].

Крім того, проблему з переповненням установ виконання покарань частково вирішують нормативно-правові акти, прийняття яких зумовлюються збройною агресією російської федерації проти України.

Прикладом цього є Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності», який передбачає, що під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-дострокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом (окрім осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, засуджених за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень чи засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152-156-1, 258-258-6, частиною четвертою статті 286-1, статтею 348 Кримінального кодексу України, а також до засуджених службових осіб, які згідно з підпунктом 1 пункту 3 примітки до статті 368 Кримінального кодексу України за-

ймали особливо відповідальне становище) [10].

Також слід зауважити, що Уряд підтримав зміни, що врегульовують питання зарахування строку відбування покарань у місцях позбавлення волі на тимчасово окупованих територіях та підтримав законопроект, яким вносяться зміни до Кримінального кодексу, Кримінального процесуального кодексу й інших законодавчих актів. Зокрема Законопроектом передбачено, що засуджені особи, які не відбули призначене вироком суду покарання внаслідок тимчасової окупації окремих територій України, звільняються від подальшого відбування цього покарання за рішенням суду [11]. Зазначені нововведення вочевидь мають зменшити кількість осіб, які відбувають покарання у закладах виконання покарань, що в свою чергу має позитивно відбитися на пенітенціарній системі в цілому.

Висновки. Порівнюючи події 1960 року та недоліки закладів виконання покарань того часу із проблемами, з якими стикається сучасна пенітенціарна система, очевидним є факт того, що такі основні проблеми, як неналежні умови утримання ув'язнених, погані санітарно-побутові умови, жорстоке поводження працівників правоохоронних органів із ув'язненими, так і не були подолані за часи незалежності України, а радянські практики насилля подекуди і досі проявля-

ються в органах виконання покарань.

Дані проблеми є суттєвими та порушують основоположні права людини, що гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, підтвердженням чого є велика кількість рішень ЄСПЛ проти України. Не вирішення означених проблем та їх толерування, зокрема у формі відсутності ефективних розслідувань цих випадків та відповідного реагування на них, може бути передумовою для вчинення особами, які відбувають покарання нових злочинів, в тому числі, призвести до масових заворушень, які зазвичай супроводжуються тяжкими наслідками, як для держави і працівників правоохоронних органів, так і для самих ув'язнених, про що нагадують описані вище історичні події. Таким чином, для уникнення вказаних проблем та попередження можливих негативних наслідків сучасна пенітенціарна система потребує реформування.

Слід віддати належне українській владі, яка в умовах війни вчиняє дії для проведення реформи пенітенціарної системи, що спрямована на вирішення вказаних проблем. Проте, варто усвідомлювати, що для їх подолання, окрім декларування плану та стратегії реформування пенітенціарної системи, мають бути вчинені рішучі дії та задіяний на практиці досвід демократичних європейських країн.

Список використаних джерел

1. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років : Закон України від 09.04.2015 р. № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

2. Кримінальний кодекс України : Верховна Рада України; Кодекс України, Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
3. Кримінальний кодекс УСРР 1927 року. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/166498> (дата звернення: 25.02.2024).
4. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/ed19601228#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
5. Синявський С. М., Єсипенко О. Г., Віговський В. Л. Криміналістична характеристика групових непокор та масових заворушень, які вчиняють засуджені в установах виконання покарань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 141–144. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2017/37.pdf (дата звернення: 25.02.2024).
6. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС). Фонд 3. Опис 1. Спр. 223. Арк. 158–169
7. Від знання та розуміння практики ЄСПЛ залежить те, наскільки впевнено ми наближатимемо нашу правову систему до європейських стандартів – Голова Верховного Суду. 2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/news/1593606/> (дата звернення: 25.02.2024).
8. Справа «Сукачов проти України» (Заява № 14057/17): Рішення Європейського суду з прав людини від 30 травня 2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (дата звернення: 25.02.2024).
9. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-IX#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
11. Уряд підтримав зміни, що врегульовують питання зарахування строку відбування покарань у місцях позбавлення волі на ТОВ. Урядовий портал (04 серпня 2023 року, 16:40) URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-pidtrymav-zminy-shcho-vrehulovuut-pytannia-zarakhuvannia-stroku-vidbuvannia-pokaran-u-mistsiakhpobzavlennia-voli-na-tot> (дата звернення: 25.02.2024).

Y. Mostovenko, Lawyer, partner of lawyer union «A.G. Partners»
ORCID: 0009-0001-1809-483X

About the causes and consequences of mass riots in correctional and labor colonies in the Ukrainian SSR in the early 1960s, or why «Soviet practices» live in the penitentiary system of today's Ukraine

The article examines the issue of mass riots in the 1960s using the example of the events that took place in correctional labor colony No. 70 of the Kherson Department of Internal Affairs. Based on materials from the Sectoral Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the author shows what were the causes and consequences of mass riots, and also compares the problems that existed in penal

institutions during the specified period with the problems that exist in the penitentiary system today.

Among the main causes of mass disturbances in correctional and labor colony No. 70 of the Kherson Department of Internal Affairs, the author includes such as gross violation of the instructions on the protection of prisoners by the command of the convoy guard; gross violations by the personnel of the convoy guard unit of the procedure for using weapons and their unjustified use against prisoners; poor sanitary and living conditions of prisoners; weak staging of political and educational work and unsatisfactory individual study of prisoners, etc.

The consequences of mass riots are negative both for people serving sentences and for law enforcement officers, because their termination is accompanied by the use of force methods, and sometimes even weapons, which leads to bodily injuries on both sides, and sometimes can lead to fatal consequences.

Although more than half a century has passed since the events under investigation, the above circumstances, which were the causes of mass riots, are still reflected in prisons today, which is confirmed by the initiation of criminal cases on the grounds of torture of prisoners, as well as by decisions of the European Court of Human Rights, issued against Ukraine, regarding improper conditions of detention; brutal treatment of prisoners by law enforcement officers and/or failure to conduct an effective investigation in connection with complaints of such treatment, failure to provide proper medical care during detention, etc.

To overcome these problems, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and approved the operational plan for its implementation in 2022-2024, and the legislative branch of government created and submitted for consideration a number of draft laws on reforming the penitentiary system of Ukraine.

Keywords: *mass riots, penal institutions, correctional labor colony, Kherson region, problems of the penitentiary system.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.08

УДК: 343.3

Овсій Д. Ю.,

*аспірант кафедри кримінального
права Національної академії
внутрішніх справ*

ORCID: 0009-0009-3346-2336

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

Податкові надходження є основним джерелом формування державного бюджету, що забезпечують фінансову основу для державних видатків. Механізм сплати податків змінюється під впливом політичного та соціально-економічного життя суспільства, тому одним з актуальних завдань держави є вдосконалення податкової політики, в тому числі, в аспекті протидії ухиленню сплати податків. Податкова політика може бути направлена на покращення регулювання розслідування кримінальних правопорушень в цій сфері і поява зазначеного явища тісно пов'язана з уведенням податків як таких, адже платник податків завжди намагається зменшити суму податку, що необхідно сплатити.

Зарубіжний досвід має великий потенціал для вдосконалення української податкової системи та відповідних правових актів, що стосуються боротьби з ухиленням від сплати податків. Зважаючи на матеріали закордонних наукових видань, можна зробити висновки про активний пошук платниками податків легітимних засобів стосовно зменшення податкового навантаження і ця проблема зменшення сум податків особливо гостро відчувається в потужних транснаціональних корпораціях. Аналіз зарубіжного досвіду запобігання ухиленню від сплати податків, з фокусом на житловому будівництві, засвідчує, що загальним фактором для багатьох країн є застосування різних репресивних заходів протидії ухиленню від податкового зобов'язання з метою притягнення винних осіб до відповідальності. І велика більшість країн, включаючи Україну, застосовують переважно репресивний підхід, спрямований на покарання винних, замість розв'язання причин виникнення таких кримінальних правопорушень.

Аналіз міжнародного досвіду щодо кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, свідчить, що з метою посилення боротьби з цим явищем та удосконалення податкового і кримінального законодавства у сфері житлового будівництва, доцільно було б внести зміни до статті 212 КК України і закріпити особливості та специфіку кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків у сфері житлового будівництва.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, податок, кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, ухилення, податки, міжнародне законодавство, нерухомість, житло, шахрайство.

Постановка проблеми.

Обов'язок зі сплати податків та зборів є одним із конституційних обов'язків кожного громадянина України, відповідно до ст. 67 Конституції України кожна особа повинна сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [1]. Житло для людини - необхідна природна річ і невід'ємна складова особистого життя людини. Агресивна податкова оптимізація забудовниками оподаткування, яке за певних ознак є ухиленням від сплати податків стає кримінальним правопорушенням. Ухилення від сплати податків – це спосіб зменшення податкових платежів, коли платник податків навмисне уникає сплати податку (податків) або занижує розмір податкових зобов'язань, порушуючи чинне законодавство. Умисним вважається діяння (дія або бездіяльність), вчинене особою, що усвідомлює, бажає чи свідомо припускає настання шкідливих наслідків таких діянь [4]. Таким чином, ухилення від сплати податків є кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності, що полягає в умисному ухиленні від сплати обов'язкових платежів (у вигляді податків та зборів), що входять у систему оподаткування, вчиненому службовою особою підприємства, установи чи організації, приватним підприємцем або іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати (ст. 212 КК України). Загалом, слід зазначити, що статтею 212 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку,

вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема оподаткування та оподаткування у сфері житлового будівництва у різні періоди розглядали такі автори, як П. П. Андрушко, В. І. Борисов, Л. П. Брич, Б. В. Волженкін, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, О. Г. Кальман, М. Й. Коржанський, Я. М. Кураш, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. І. Перепелиця, В. М. Попович, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін. Разом з тим, незважаючи на значний науковий та практичний інтерес до досліджуваної проблематики, процеси інтеграції та гармонізації національного законодавства з європейським і світовим, регулюванням цих правовідносин та постійну зміну податкового регулювання та механізмів залучення фінансування для житлового будівництва, але є питання, які залишаються дискусійними та невирішеними, що є підставою для вивчення зарубіжного досвіду боротьби з ухиленням від сплати податків у сфері житлового будівництва.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду боротьби з ухиленням від сплати податків у сфері житлового будівництва з метою виявлення в ньому по-

зитивного досвіду для використання в сучасних умовах реформування української податкової системи та вдосконалення кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу.

Основною причиною ухилення від сплати податків є вплив податків на доходи і витрати платників. З метою зменшення бази оподаткування, забудовники житлового будівництва використовують механізми: розмивання податкової бази шляхом виведення прибутку в тому числі через процентні платежі; штучне збільшення витрат собівартості будівництва; переміщення бази оподаткування до підконтрольних суб'єктів зі спеціальним (спрощеним та/або пільговим) режимом оподаткування. І це призводить до недоотримання бюджетом податків, тому в сучасних умовах найактуальнішим завданням стає вдосконалення системи регулювання оподаткування та вирішення проблем несплати податків. З цією метою пропонується розглянути зарубіжний досвід боротьби з ухиленням від сплати податків й можливостей його застосування або імплементацію у національній практиці. Необхідно зауважити, що склади податкових правопорушень та кримінальних правопорушень у різних правових системах та сім'ях формуються по-різному, проте, цілі та правові засоби протидії ухиленню від сплати податків у всіх державах є універсальними. Кримінальне законодавство зарубіжних країн інакше визначає місце і роль норм про відповідальність за податкові кримінальні правопорушення, оскільки вони розміщені у різних розділах кримінального кодексу і у юридичній літературі їх умовно об'єднують у гру-

пи: 1) за кримінальні правопорушення проти фінансової системи; 2) економічні кримінальні правопорушення; 3) за майнові кримінальні правопорушення.

Слід відзначити, що не у всіх країнах ухилення від сплати податків є кримінальним правопорушенням, хоча у більшості держав умисне невиконання податкових зобов'язань, що виражаються в ухиленні від сплати податків, розцінюється як суспільно небезпечне кримінальне діяння. Крім того, у Федеративній Республіці Німеччина, Сполучених Штатах Америки та Республіці Польща кримінальна відповідальність за податкові кримінальні правопорушення, або за їх переважну більшість, закріплена не в кримінальному кодексі, а в нормативно-правових актах податкового законодавства [3, с. 602-603]. Зокрема, Законодавство *Королівства Люксембург* не передбачає кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, а у *Швейцарії* податкове шахрайство кваліфікується за нормами адміністративного права.

У *Федеративній Республіці Німеччина* кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків врегульована Положенням про податки та платежі від 16 березня 1977 р. (у розділі 1 частини 8 фактично містяться норми матеріального кримінального права). Так, у § 369 (ч. 2) Положення визначено, щодо податкових кримінальних правопорушень діють загальні норми кримінального права, якщо нормами податкових законів не передбачено інше. Відповідно до § 370 кримінальними правопорушеннями визнаються такі дії: подання до податкових органів недостовірних чи неповних відомос-

тей про факти, що належать до податків; неподання інформації, яка потрібна на оподаткування; необґрунтоване отримання податкових пільг. Менш небезпечні правопорушення розглядаються як адміністративні провини: несплата податків з необережності (§ 378 Податкового статуту, штраф до 50 тис. євро), дії, що створюють небезпеку несплати податків (§ 379 Податкового статуту, штраф до 5 тис. євро), несплата податків або невчасна їх сплата, не поєднана з обманом (§ 380 Податкового статуту, штраф до 25 тис. євро) та ін. [4]. Таким чином, німецьке законодавство не розмежовує ухилення від плати податків та податкове шахрайство, тобто поняття «ухилення» розуміється у широкому значенні. Загалом з метою уникнення ухилення від сплати податків необхідно використовувати інституційні методи, зокрема, по-перше, створення комерційних пільг для підприємців з відмінною податковою репутацією; по-друге, створення умов, які стимулюють контроль одних суб'єктів оподаткування за іншими в частині сплати податків – громадський контроль; по-третє, потребує підвищення податкова культура населення – залучення податкових консультантів, подання декларації. Наразі це німецький досвід щодо окремого регулювання ухилення та оптимізації оподаткування.

Податковим кодексом *Французької Республіки*, який щорічно уточнюється під час затвердження Закону про бюджет і як правило, до кодексу додаються два томи роз'яснень (так званих щорічних коментарів). Здійснення перевірок покладено на створені в кожному департаменті податкові центри, які направляють

повідомлення платникам, вивчають декларації, що подаються в добровільному порядку. Декларацію про доходи мають подавати всі фізичні особи, незалежно від величини їх доходів. Податкові працівники здійснюють два види контролю. По-перше, так званий камеральний контроль, коли податкові працівники на своїх робочих місцях здійснюють роботу з деклараціями, тобто здійснюється перевірка та порівняння наявної в базі даних інформації з декларацією. У свою чергу, це дозволяє виявити наявні розбіжності, і як наслідок, інспектор звертається до платника податків, вимагаючи відповідних пояснень. У випадку, якщо ці пояснення не задовольняють податкову адміністрацію, вона може вимагати доплати податки або звернутися до інших контролюючих підрозділів для проведення більш детального контролю, тому контроль з виїздом на місце здійснюється за наявності серйозних підстав для підозр у приховуванні доходу. Особливістю податкового контролю у Франції є те, що, на відміну від українського, французький платник податків має бути попереджений про податкову перевірку, як мінімум, за 8 днів. Без попередження раптова перевірка може бути проведена лише за наявності достовірної інформації про те, що підприємство ухиляється від сплати податків. Перевірки, як правило, здійснюються за три попередні роки і законодавство Французької Республіки не містить спеціальних положень про частоту перевірок та лише у виняткових ситуаціях можливі повторні перевірки і то, у випадку, що є підозри на ухилення від сплати податків. Вибір підприємства, що підлягає перевірці, здійсню-

ється за багатьма критеріями, в основі яких лежить аналіз ризику. По-друге, вибираються ті підприємства, які є потенційними порушниками, і, по-друге, використовується інформація від інформаторів. Тривалість процедури перевірки залежить від розміру підприємства: для дрібних підприємств – не більше трьох місяців, для великих терміни не встановлюються. Термін перевірки приватних осіб не може перевищувати 12 місяців. Відносини між податковим органом та платником податків будуються у формі обміну думками: кожна сторона відстоює свою правоту. Податкова адміністрація зобов'язана письмово відповідати на питання платника податків, останній може використовувати ці відповіді для свого захисту. В результаті виявлення правопорушень податкові органи застосовують різні санкції. Санкції залежать від того, були дії платника навмисними або невмисними, а також від того, чи допомагає платник податків податковим органам. У разі простих помилок застосовуються м'які покарання. Донарахування податків здійснюється в адміністративному порядку. Кримінальне покарання носить символічний характер, але до цієї міри вдаються все частіше, при цьому звинувачення в ухиленні від сплати податків пред'являється особисто керівнику юридичної особи. У тому випадку, якщо платник вніс зайву суму податку, відповідна різниця повертається йому, як правило, з відсотками та при виявленні переплати, повернення провадиться відразу.

Загалом у Французькій Республіці відмінність податкового шахрайства від звичайного шахрайства

виражаються у характері заподіяної шкоди. Варто зауважити, що у цьому випадку мова йде не про втрату наявного майна, а про зменшення доходів держави. Норми про ухилення від сплати податків закріплено у Кодексі про податки (Code general des impôts, далі – CGI) [5], а визначення «податкового шахрайства» (fraude fiscale) не охоплюється простим шахрайством передбаченим Кримінальним кодексом Французької Республіки [6]. Податкове шахрайство за французьким законодавством – це: відсутність первинних облікових документів, що відображають виробничу операцію; фальсифікація первинних документів, що відображають господарську операцію, яка насправді не мала місця; одержання від держави необґрунтованих виплат [6]. До шахрайських засобів належать такі: неподання декларації у зазначений строк; приховування об'єктів оподаткування; організація неплатоспроможності та інші хитрощі, спрямовані на перешкоду стягненню податків; інші шахрайські методи (фальсифікація витрат, оманне отримання пільг та ін) [6]. На відміну від німецького для французького податкового шахрайства необхідні дійсно прямий намір і несумлінність щодо сплати податків. Однак, хоча тягар доказування провини і лежить на обвинуваченні, суди практично не вимагають будь-яких особливо переконливих доказів. Фактично нерідко має місце об'єктивне зобов'язання, особливо щодо керівників господарських товариств [7]. Окрім цього, зосередження в одних руках моніторингу і контролю за законною поведінкою та розслідування кримінальних правопорушень (кримінальних проступків і злочи-

нів) щодо ухилення від сплати податків, дозволили б накопичувати досвід, методологічну базу адже законні і незаконні діяння відрізняють достатньо специфічні дії (бездіяльність). Досвід Франції щодо проведення аналітичної роботи направленої на виявлення ознак ухилення від сплати податків та корисний досвід щодо коментарів до закону про бюджет в яких роз'яснюються механізми законної (бажаної) та незаконних дій (кримінальних правопорушень) на базі практичного щорічного досвіду, в тому числі дії направлених на ускладнення виявлення ухилення від сплати податків. Дозвільним може бути стимулювання особи що співробітництва (бажаної законної поведінки або повернення до неї) вже після виявлення кримінального правопорушення - санкція знижується якщо платник податків після виявлення допомагає органам.

У Об'єднаному королівстві *Великої Британії і Північної Ірландії* правовими актами, що передбачають юридичну відповідальність за податкові правопорушення є: Закон «Про грошові платежі» 1935 р. (Money Payment Act); Закон «Про управління податками» 1970 р. (Tax Management Act); Закон «Про прибутковий та корпоративному податках» 1988 р. (Income and Corporate Tax Act); Закон «Про підробку та підробки» 1981 р. (Fraud Counterfeiting Act); Закон «Про магістратні суди» 1980 р. (Magistrates Court Act); Закон «Про фінанси» 1986 р. (Financial Service Act); Закони «Про кримінальну юстицію» 1986 р. та 1987 р. (Criminal Justice Act) та ін. Цими законами передбачена відповідальність за різні види правопорушень у сфері оподаткування. Досвід регулювання в Об'єднаному королів-

стві Великої Британії і Північної Ірландії щодо контролю податкових консультантів і розроблених ними схем дозволяє накопичувати інформацію щодо законних способів та зробити діяльність щодо законної оптимізації оподаткування більш прозорою. Розроблені такими консультантами схеми лягають в основу законної облікової політики, де відразу має бути видно планового прибутку, витрат і доходів компанії. Такий документ (облікова політика) і зараз передбачений Податковим кодексом України, проте він не є обов'язковим. І більшість компаній (в тому числі забудовників) якщо і роблять його, то виключно з загальними (дублюючими Податковий кодекс України) нормами. Натомість його наявність з конкретними контрольованими податковими та іншими органами КРІ дозволило б для обох сторін скоротити час перевірки і простіше виявляти законну оптимізацію і відрізнити її від незаконних дій. Відповідно до вимог податкового законодавства Великої Британії розробники та користувачі схем уникнення оподаткування повинні надавати інформацію про зазначені схеми до Групи боротьби з ухиленням від сплати податків Служби митних та податкових платежів Об'єднаного королівства Великої Британії і Північної Ірландії. Інформацію про податкову схему необхідно надавати у достатньому обсязі для того, щоб стало зрозуміло, як передбачається отримати очікувану податкову перевагу. Необхідно також вказати всі стадії реалізації податкової схеми та відповідні їм норми податкового законодавства Великої Британії. У відповідь податкова служба видає податковому консу-

льтанту присвоєний схемою номер, який консультант зобов'язаний повідомляти всім покупцям (користувачем) цієї схеми [8].

Зокрема, позитивним прикладом є впровадження практики *Фінляндії*, де всі громадяни мають публікувати свої податкові декларації, що сприятиме залученню всього населення до контролю за виконанням цього обов'язку. Таким чином, корисним було б використати досвід *Фінляндії* щодо публікації декларацій за податковий період всіма громадянами України, що, у свою чергу дозволить контролювати сплату податків не лише податковими органами, а й усім населенням.

Корисним може бути застосування досвіду *США* щодо принципів роботи служби внутрішніх доходів, а саме - максимальні надходження при мінімальних втратах. Даний принцип відображає значення англійського слова «efficient» - робити щось добре, обережно та повноцінно, не витрачаючи часу, грошей чи енергії (doing something in a good, careful and complete way with no waste of time, money or energy) [17]. Окрім цього, безумовно корисним є автоматизація процесу аналізу обробки первинних даних декларації платників податків та безпристрасний (поза волею людини, рандомний) спосіб відбору суб'єктів, які підлягають перевірці.

Висновки. Потребує свого вирішення питання удосконалення законодавства щодо боротьби з ухиленням від сплати податків як на міжнародному, так і на національному рівні, адже надходження податків є одним із основних способів наповнення бюджету держави, що є гострим і нагальним в сучасних умовах. Особливо це актуально для сфери

житлового будівництва, оскільки багато українських родин внаслідок бойових дій залишилися без житла, і його відбудова має відбуватися у прозорому інвестиційному середовищі, відтак нагальною потребою є удосконалення вітчизняного законодавства в частині кримінальної відповідальності щодо ухилення від сплати податків у сфері житлового будівництва.

Аналіз міжнародного досвіду щодо кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, свідчить, що на сьогодні в зарубіжних державах відсутні спеціалізовані норми, що передбачають кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків у сфері житлового будівництва. Відтак, діють норми, що регламентують загальні засади кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків. Отже, з метою підвищення цілісності, прозорості й справедливості податкової системи загалом, посилення боротьби з ухиленням від сплати податків та удосконалення податкового і кримінального законодавства у сфері житлового будівництва, доцільно було б внести зміни до статті 212 КК України і закріпити особливості та специфіку кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків у сфері житлового будівництва. Мета таких змін – покращення регулювання можливого або явного ухилення від сплати податків.

В той же час, розумне державне стимулювання бажаної поведінки щодо залучення інвестицій до сфери житлового будівництва та сплати податків в цій сфері могло б стимулювати збільшення надходжень до бюджету і зменшити навантаження на аналіз та розслідування випадків

можливого вчинення кримінальних порушень у цій сфері. Як приклад впровадження єдиного податку у сфері житлового будівництва, як для аграріїв, з економічно обґрунтованим розміром такого податку та відсутністю податкових перевірок, у випадку повної та своєчасної плати

такого податку, могло б учасникам ринку житлового будівництва перейти від складного фінансового планування та оптимізації оподаткування до більш простої системи (єдиного податку) і більш прозорості для держави.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратифікована заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014) : Угода від 27.06.2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 12.01.2024).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341–III. Редакція від 01.01.2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 12.01.2024).
3. План дій BEPS. Або як протидіяти виведенню прибутку до «сприятливих» податкових юрисдикцій. Державна податкова служба. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 12.01.2024).
4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.
5. *Кримінальне право зарубіжних країн*: навчально-методичний посібник для студентів юридичного факультету / В. П. Сабадаш. Запоріжжя : ЗНУ, 2011. 82 с.
6. Code general des impôts. URL : https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069577/ (дата звернення 12.01.2024).
7. Станіч В. С., Менченя К. В. Кримінальний кодекс Французької Республіки. Київ: ОВК, 2017. 348 с.
8. Jeandidier W. Droit penal des affaires. Paris. 2000. p. 196–198.
9. Money Payment Act. URL : <https://api.parliament.uk/historic-hansard/acts/money-payments-act> (дата звернення 12.01.2024)
10. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки від 30.12.1999 р. № 787-IQ (із змінами та доповненнями станом на 05.11.2022). URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353&pos=448;-38#pos=448;-38 (дата звернення 14.01.2024).
11. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (дата звернення 14.01.2024).
12. Жмур Ю. М. Характеристика кримінального права США. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія: «Економіка і право»*. 2016. Випуск 31. С. 123–128.
13. Маслак О. В., Швагер О. А. Встановлення сутності та причин ухилення від сплати податків як фактор протидії розмиванню податкової бази та виведенню прибутку з-під оподаткування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 178–181. URL : http://lsej.org.ua/5_2019/44.pdf (дата звернення 12.01.2024).
14. План дій для боротьби з розмиванням бази оподаткування та виведення прибутку з-під оподаткування : Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/uk/beeps-440> (дата звернення 12.01.2024).
15. Міжнародний досвід боротьби з ухиленням від оподаткування та розмиванням податкової бази: висновки та рецепти для України : аналітична записка. URL :

https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-05/mizhnar_dosv-1761d.pdf (дата звернення 12.01.2024).

16. Council Directive (EU) 2016/1164 of 12 July 2016 laying down rules against tax avoidance practices that directly affect the functioning of the internal market / The Council Of The European Union. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32016L1164> (дата звернення 12.01.2024).

17. Meldgaard, H., Bundgaard, J., & Weber, K. D. (2016). Study on Structures of Aggressive Tax Planning and Indicators: Final Report. Publications Office of the European Union. Taxation Papers No. 61-2015 <https://doi.org/10.2778/59284>

18. Про перелік офшорних зон: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2011 р. № 143-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npras/244091721> (дата звернення 12.01.2024).

19. Tax Justice Network. URL: <https://taxjustice.net/> (дата звернення 12.01.2024).

20. Oxford learner's dictionary of academic english. URL : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/efficient?q=efficient> (дата звернення 12.01.2024).

D. Ovsii, PostGraduate Student of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs

ORCID: 0009-0009-3346-2336

International experience of criminal liability for tax evasion in the field of housing construction

Tax revenues are the main source of the state budget, providing the financial basis for public expenditures. The mechanism of tax payment, as a kind of litmus test, changes under the influence of political and socio-economic life of the society, so one of the urgent tasks of the state is to improve tax policy, including in terms of combating tax evasion. Tax policy can be aimed at improving the regulation of criminal investigations in this area, and the emergence of this phenomenon is closely related to the introduction of taxes as such, because the taxpayer always tries to reduce the amount of tax to be paid.

Foreign experience has great potential for improving the Ukrainian tax system and relevant legal acts related to combating tax evasion. At the same time, the issue of tax payment is not only addressed through the prism of criminal offenses. Based on the materials of foreign scientific publications, it can be concluded that taxpayers are actively seeking legitimate means to reduce the tax burden, and this problem of reducing the amount of taxes is particularly acute in powerful multinational corporations. Analyzing the foreign experience in preventing tax evasion, with a focus on housing construction, in the perspective of the experience of different countries. The common to many countries is the use of various repressive measures to counteract tax evasion in order to bring the perpetrators to justice. And the majority of countries, including Ukraine, apply mainly a repressive approach aimed at punishing the perpetrators instead of addressing the causes of such criminal offenses.

The analysis of international experience regarding criminal liability for tax evasion shows that in order to strengthen the fight against this phenomenon and improve tax and criminal legislation in the field of housing construction, it would be advisable to amend Article 212 of the Criminal Code of Ukraine and establish the features and specifics of criminal liability for tax evasion in the field of housing construction.

Keywords: *criminal offense, tax, criminal liability, corpus delicti, evasion, taxes, international law, real estate, dwelling, fraud.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.09
УДК 343.3

Павликівський В. І.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права Національного
аерокосмічного університету
імені М. Є. Жуковського «ХАІ»
ORCID: 0000-0002-1190-9303
e-mail: pvictor@i.ua

Селевко В. Б.,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач відділу аспірантури та
докторантури Національного
аерокосмічного університету
імені М. Є. Жуковського «ХАІ»
ORCID: 0000-0002-9543-4981
e-mail: v.selevko@khai.edu

ОБ'ЄКТИ, ЯКІ МАЮТЬ ВАЖЛИВЕ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКЕ ЧИ ОБОРОННЕ ЗНАЧЕННЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА СКЛАДУ ДИВЕРСІЇ (ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА)

У роботі автори висвітлюють комплекс теоретичних і практичних питань щодо встановлення кримінальної відповідальності за диверсію. Досліджується проблема використання такого застарілого понятійного апарату як об'єктів народногосподарського чи оборонного значення у складі диверсій. Встановлено, що термін «народне господарство» є рудиментом термінології радянського періоду, який необхідно виключити з кримінального законодавства. Також, на думку авторів роботи, використання в складі злочину оціночної ознаки «важливе значення» ускладнює розуміння та здійснення диверсії.

Авторами встановлено, що інформаційні послуги та електронні комунікації забезпечують життєво важливі функції та послуги, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України. Це дає змогу віднести національних операторів мобільного зв'язку України до об'єктів критичної інфраструктури I категорії критичності, а знищення чи пошкодження їх майна – до диверсійного акту.

На основі проведеного дослідження запропоновано такі шляхи вдосконалення кримінального законодавства: відмова від застарілої термінології радянського періоду як складової диверсії; на основі чинного законодавства запропонувати формулювання суб'єкта диверсії як об'єктів критичної інфраструктури; визнати недоцільним використання оцінного знака «важливо» у складі саботажу; як пропозицію, враховуючи вимоги Закону України

«Про критичну інфраструктуру», замінити оціночну характеристику предмета злочинного посягання як основу відмежування злочинного діяння від незлочинного на чіткий та зрозумілий критерій. критичності об'єктів критичної інфраструктури, відповідно до ст. 10 цього Закону.

Ключові слова: диверсія, об'єкти критичної інфраструктури, об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, склад злочину.

Постановка проблеми. Третій рік поспіль Україна потерпає від злочинних дій держави агресора. Станом на липень 2023 року зареєстровано більше 110 тис. злочинів, вчинених в період повномасштабного вторгнення (ці цифри стосуються злочину агресії, воєнних злочинів та злочинів проти національної безпеки). Буденністю для українців стають масові обстріли міст, вбивства цивільного населення, знищення цивільної інфраструктури та об'єктів електроенергетики. Лише у 2023 році обліковано 33 кримінальних правопорушення за ст. 113 КК України «Диверсія» [1]. Значна частина вказаних дій пов'язана із зруйнуванням або пошкодженням об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню диверсії як кримінально-правовому явищу присвячено роботи Г.З. Анашкіна, В.А. Ліпкан, П.П. Михайленко, А.В. Москвичової, А.А. Піонтковського, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, О.А. Чувакова, Т.І. Созанського та інших.

Постановка завдання. Дослідити поняття об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення як обов'язкової ознаки складу диверсії та за отриманими результатами запропонувати шляхи законодавчого вдосконалення

кримінально-правової норми, передбаченої ст. 113 КК України і практики її застосування з цього напрямку.

Виклад основного матеріалу. Основний склад диверсії на відміну від самого розділу I Особливої частини «Злочини проти основ національної безпеки» практично не зазнав суттєвих змін. Більше того, практично в такому ж вигляді зазначений склад перебував у кримінальному кодексі УРСР 1960 р. (ст. 60). Відповідно до ч. 1 ст. 113 КК України диверсією визнається вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

12 грудня 2023 року Україна зазнала однієї з найбільш небезпечних кібератак за всі роки незалежності. Незважаючи на те що об'єктом впливу стала приватна компанія Приватне акціонерне товариство «Київстар» (далі ПРАТ «Київстар»), яка надає послуги у забезпеченні безпроводного електронного зв'язку, його наслідки відчула вся країна. Протягом двох днів був відсутній

мобільний та інтернет-зв'язок. В результаті таких дій конфіденційна інформація абонентів стала не лише загальнодоступною, але й об'єктом кримінального впливу. Зафіксовано порушення роботи банків, банкоматів і торгових терміналів. Загальні матеріальні збитки уточнюються до цього часу. За кібератаку на одного із національних операторів мобільного зв'язку ПРАТ «Київстар» Службою Безпеки України порушено кримінальні провадження за 8-ма статтями КК України. Однією з цих статей у повідомленні прес-служби СБУ вказано диверсію (ст. 113 КК України) [2]. Враховуючи відсутність таких традиційних для диверсії дій як вибухи, підпали, вбивства рішення правоохоронних органів щодо зазначеної кваліфікації потребує більш детального наукового аналізу та обґрунтування.

Крім традиційних для диверсії вибухів та підпалів, а також інших загальнонебезпечних дій, відповідно до ч. 1 ст. 113 КК України, у якості альтернативи відносять також дії, спрямовані на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення. Таке законодавче формулювання зазначеної форми злочинної поведінки потребує з'ясування змісту певної нетипової для кримінального права термінології з метою однакового і правильного застосування цієї правової норми.

По-перше, вказане стосується такої ознаки як об'єкти народногосподарського чи оборонного значення. На думку авторів підручника Кримінальне право України за загальною редакцією В. В. Сташиса та В. Я. Тація об'єкти народногосподарського чи оборонного значення

виступають предметом диверсії в якості яких можуть виступати підприємства, установи, шляхи та засоби сполучення, нафто-, газопроводи та ін. [3, с. 30].

Окремі науковці до вказаного предмету правопорушення відносять не лише будівлі і споруди, а також інші об'єкти, зокрема велику рогату худобу, рибу, посіви, земельні угіддя [4, с. 28]. Аналогічної точки зору притримуються автори підручника Кримінальне право України (Особлива частина) під загальною редакцією В. В. Топчія, на думку яких важливе значення для правильної кваліфікації диверсії має його предмет, а саме: будівлі, споруди й інші об'єкти, що мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; земельні угіддя, водойми, ліси; стада та колекції тварин, риба, що водиться у ставках чи інших водоймах; великі пасіки; посіви сільськогосподарських або інших культур; лісові масиви тощо [5, с. 20]. Таким чином, слід констатувати, що ні в самому законі, ні в коментарях до нього не міститься вичерпної відповіді на те, що слід вважати об'єктами народногосподарського або оборонного значення. На жаль, будь-які пояснення щодо зазначеного поняття, крім перерахування самих об'єктів, що, на думку дослідників, можуть бути віднесені до зазначеної групи у вказаних коментарях та підручниках відсутні. Відсутні у вищезазначених роботах також і посилання на відповідне законодавство на підставі якого зроблені вказані висновки.

Слід визнати, що термін об'єкти народногосподарського значення у чинному кримінальному законодавстві використовується лише у ст. 113 КК України. Згідно з юри-

дичним тлумачним словником народне господарство - це система суспільного виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів; економіка, господарство всієї країни. Як і термін «народногосподарський комплекс», широко використовувався у соціально-економічній та законодавчій практиці радянського періоду [6]. Таким чином, вказане поняття представляє собою економічний термін радянського часу, який використовувався для позначення сукупності галузей і сфер виробництва, споживання та обміну. Підтвердженням цього є відповідні зміни до Господарського кодексу України, де законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення управління об'єктами державної власності» у тексті Кодексу слова «народне господарство» замінено словом «економіка» [7].

Стосовно терміну «об'єктів, що мають оборонне значення» слід зазначити, що відповідно до наказу Служби безпеки України під об'єктами оборонного значення слід розуміти майнові та виробничо-технічні комплекси підприємств, установ, організацій, що залучаються державою до виконання мобілізаційних завдань за умов особливого періоду [8]. На відміну від кримінального законодавства та наказу Служби безпеки України, що втратив чинність сьогоденне законодавство України використовує поняття оборонно-промислового комплексу України під яким слід розуміти сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію

військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами [9].

Таким чином, слід констатувати, що існуюча в ст. 113 КК України термінологія не відповідає сучасним реаліям та протирічить чинному регулятивному законодавству у сфері економіки та національної оборони.

У 2021 р. Верховною Радою України прийнятий закон «Про критичну інфраструктуру» [10]. Відповідно до цього закону під об'єктами критичної інфраструктури слід розуміти об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам. В такому контексті термін «об'єкти критичної інфраструктури» у сучасних реаліях більш точно відповідає змісту ознак предмету складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 113 КК України.

За такого підходу можливе вирішення і другої проблеми правозастосування ст. 113 КК України. Законодавець, вказуючи на характеристики об'єкту диверсії, зазначає, що вказані об'єкти не просто мають народногосподарське або оборонне значення, а конкретизує їх значення за допомогою оціночної ознаки «важливе». Таким чином посягання

на важливі об'єкти народногосподарського або оборонного значення утворюють собою диверсію (ст. 113 КК України), в інших випадках такі дії, при наявності відповідних підстав можуть бути кваліфіковані як умисне знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194 КК України).

В своїх роботах з питань кримінальної відповідальності за порушення трудових прав людини ми неодноразово звертали увагу на проблеми правозастосування кримінально-правових норм, що використовують оціночні поняття [11, 12]. Оціночними є поняття кримінального закону, зміст яких повністю або частково не роз'яснюється в законі чи підзаконних актах, і внаслідок цього конкретизується суб'єктами застосування права на підставі їх професійної правосвідомості з урахуванням обставин, що встановлюються в процесі провадження у справі [13, с. 151]. На думку Є. О. Фролова та В. В. Пітецького оціночні поняття «приховують в собі можливість судових помилок внаслідок наявності суб'єктивного моменту в їх застосуванні, оскільки зміст оціночного поняття в значній мірі визначається правосвідомістю юриста, що застосовує закон» [14, с. 87-88]. В такому разі суд з правозастосовного органу під час вирішення кримінальних справ даної категорії перетворюється на законодавчий орган [13, с. 151-152].

На думку більшості правників всі обов'язкові ознаки складу повинні бути сформульовані таким чином, щоб суд міг ясно бачити волю законодавця, що виражена в даній ознаці, а не підміняти його волю своєю. Враховуючи особливості певних складів

кримінальних правопорушень повністю відмовитися від оціночних ознак у кримінальному праві на сьогодні не представляється можливим. Однак, в більшості випадків законодавець повинен переглянути свої підходи стосовно формування оціночних ознак окремих складів кримінальних правопорушень в сторону зменшення використання останніх. Вказане безпосередньо стосується і диверсії.

На відміну від такого оціночного критерію як «важливе» в чинній редакції ст. 113 КК України, вже згаданий нами закон України «Про критичну інфраструктуру» оперує більш точними категоріями, що дозволяє встановити більш чітку і зрозумілу градацію суспільної небезпечності посягання на різноманітні об'єкти критичної інфраструктури. Так, п. 4 ст. 9 закону визначає сектори критичної інфраструктури, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України, це зокрема енергозабезпечення, водопостачання та водовідведення, оборона, державна безпека, транспортне забезпечення. Більше того, ст. 10 Закону встановлює 4 категорії критичності об'єктів критичної інфраструктури: 1) I категорія критичності – особливо важливі об'єкти, які мають загальнодержавне значення, значний вплив на інші об'єкти критичної інфраструктури та порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації державного значення; 2) II категорія критичності – життєво важливі об'єкти, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації регіонального значення; 3) III категорія критичності – важливі об'єкти, по-

рушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації місцевого значення; 4) IV категорія критичності – необхідні об'єкти, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації локального значення. Згадувані у законі категорії можуть бути чіткими критеріями розмежування злочинних посягань на об'єкти критичної інфраструктури від незлочинних.

Повертаючись до вже згадуваної події з ПРАТ «Київстар» від 12 грудня 2023 року, слід вказати, що згідно зі ст. 9 закону «Про критичну інфраструктуру» інформаційні послуги та електронні комунікації забезпечують життєво важливі функції та послуги, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України. Вказане дозволяє віднести таких національних мобільних операторів України як ПРАТ «Київстар» до об'єктів критичної інфраструктури I категорії критичності, а знищення або пошкодження їх майна до акту диверсії. Зазначимо, що несанкціоноване втручання в роботу інформаційних та комунікаційних систем, а також їх пошкодження, особливо під час воєнного стану, не є самоціллю дій злочинців, що і підтверджує випадок з національним оператором «Київстар». Вказані дії виступають лише способом досягнення інших цілей, зокрема ослаблення держави. Врахування зазначених обставин є обов'язковим для правильної кваліфікації та забезпечення законності та повноти застосування кримінального законодавства.

Зміст та характер кібератаки на сервери національного оператора

«Київстар» та її наслідки дозволяють стверджувати про те, що несанкціоноване втручання в роботу мобільного оператора безпосередньо пов'язане з пошкодженням об'єкту, що має важливе народногосподарське та оборонне значення і виступив способом досягнення іншої злочинної мети, пов'язаної з ослабленням держави (ст. 113 КК України). Наведене підтверджує правильність висновків правоохоронних органів щодо кваліфікації вказаних дій.

Висновки. На підставі проведеного дослідження пропонуються наступні шляхи вдосконалення кримінально-правової норми, передбаченою ст. 113 КК України:

- відмовитися від застарілої термінології радянського періоду в описі складу кримінального правопорушення диверсії;
- з урахуванням відповідних положень чинного законодавства запропонувати формулювання предмета диверсії як об'єктів критичної інфраструктури; визнати недоцільним використання оціночної ознаки «важливе» в складі диверсії;
- з урахуванням вимог закону України «Про критичну інфраструктуру» як пропозиція щодо внесення змін до КК України варто замінити оціночну характеристику предмета злочинного посягання як підстави розмежування злочинного діяння від незлочинного на чіткий та зрозумілий критерій критичності об'єктів критичної інфраструктури, згідно зі ст. 10 цього Закону.

Перспективи подальших наукових досліджень висвітленого у статті питання можуть бути пов'язані із узагальненням практики застосування кримінально-правової норми, передбаченою ст. 113 КК

України, та розробкою пропозицій удосконалення діяльності з
щодо виявлення особливостей та кваліфікації відповідних діянь.

Список використаної літератури

1. Статистична інформації Генеральної прокуратури України. URL : <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 30.01.2024).
2. СБУ відкрила кримінальне провадження за фактом кібератаки на «Київстар» URL : <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vidkryla-kryminalne-provadhennia-za-faktom-kiberataky-na-kyivstar> (дата звернення: 04.01.2024).
3. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
4. Сухонос В. В., Білокінь Р. М., Сухонос В. В. (мол.). Кримінальне право України. Особлива частина. Суми : ПФ «Видавництво «Університетська книга». 2020. 672 с.
5. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. Конспект лекцій / В. В. Топчій, Г. В. Дідківська, Ю. В. Нікітін, С. С. Мірошніченко [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Топчія. Ірпінь. 2021. 411 с.
6. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н–П. 720 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення управління об'єктами державної власності : Закон України від 13.03.2012 р. № 4498-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2012, № 40, ст.480.
8. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 р. № 440. (втратив чинність 23.12.2020 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05#Text> (дата звернення: 26.01.2024 р.).
9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. ст. 241.
10. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 5. ст. 13.
11. Павликівський В. І. Проблеми оціночних ознак в злочинному порушенні угоди про працю (ст. 173 Кримінального кодексу України). *Наукові записки ХЕПУ*, № 1 (16). 2014 р. С. 45–50.
12. Павликівський В. І. Оціночні ознаки грубого порушення угоди про працю. *Вісник Кримінологічної асоціації України: збірник наукових праць*. 2012. № 1. С. 105–115.
13. Павликівський В. І. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про працю, не пов'язані з посяганням на життя та здоров'я дис. канд. юрид. наук. 12.00.08. Харків. 2004. 224 с.
14. Фролов Є. О., Питецький В. В. Гарантії законності та оцінюючи поняття у кримінальному праві. *Радянська держава і право*. 1979. № 6. С. 87–88.

V. Pavlykivskiy, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»

ORCID:0000-0002-1190-9303

e-mail: pvictor@i.ua

V. Selevko, PhD in Philosophy, Associate Professor, Head of Section of Postgraduate and Doctoral Studies National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»

ORCID: 0000-0002-9543-4981

e-mail: v.selevko@khai.edu

Objects that have important national economic or defense importance as a mandatory feature of the composition of sabotage (problems of improving the current legislation)

In their work, the authors highlight a complex of theoretical and practical issues related to the establishment of criminal liability for sabotage. The problem of using such outdated conceptual apparatus as objects of national economic or defense significance as part of sabotage is being investigated. It has been established that the term «national economy» is a rudiment of the terminology of the Soviet period, which needs to be excluded from the criminal legislation. Also, according to the authors of the work, the use of the evaluative sign «important value» as part of the crime complicates the understanding and enforcement of sabotage.

The authors established that information services and electronic communications provide vital functions and services, the violation of which leads to negative consequences for the national security of Ukraine. This makes it possible to attribute the national mobile operators of Ukraine to critical infrastructure objects of the I criticality category, and the destruction or damage of their property to an act of sabotage.

Based on the conducted research, the following ways of improving the criminal law are proposed: abandon the outdated terminology of the Soviet period as part of sabotage; on the basis of current legislation, propose the formulation of the subject of sabotage as objects of critical infrastructure; to recognize that it is inappropriate to use the evaluation sign «important» as part of sabotage; as a proposal, taking into account the requirements of the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure», replace the evaluative characteristics of the subject of criminal encroachment as a basis for distinguishing a criminal act from a non-criminal act with a clear and understandable criterion of criticality of critical infrastructure objects, in accordance with Art. 10 of this Law.

Key words: *sabotage, objects of critical infrastructure, objects that have important national economic or defense significance, criminal offense, criminal responsibility, composition of the crime.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.10

УДК 343.98

Барбаш Д. К.,
аспірант Національного аерокосмічного
університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний Інститут»
ORCID: 0000-0001-7814-9620

ПРАВОСУДДЯ: ЙОГО СУТНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА ОСНОВА ТА ВТІЛЕННЯ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню феномену правосуддя, його сутності та соціальної основи, закріпленню в чинних нормативно-правових актах України. Для досягнення поставленої мети автором обрано системний підхід, що базується на загальнонаукових та спеціально-наукових методах, серед яких найбільш вживаними є: історико-правовий, формально-правовий, системно-структурний. Автор аналізує підходи до визначення поняття «правосуддя» в різних категоріях джерел, а саме: тлумачних словниках української мови, працях вітчизняних вчених, чинному українському законодавстві та судовій практиці.

Встановлено, що в сучасному українському законодавстві термін правосуддя не врегульований, що спричинило певну плутанину в розумінні сутності цього явища як законодавцем, так і правознавцями. Автор акцентує увагу на включенні глави XVIII Кримінального кодексу України, присвяченої злочинам проти правосуддя, без закріплення у зазначеному нормативно-правовому акті самого визначення правосуддя, яке підлягає такому захисту. Враховуючи родовий об'єкт злочинів, яким є суспільні відносини, що забезпечують діяльність суду та органів, які сприяють йому у здійсненні завдань і цілей здійснення правосуддя, це значно розширило розуміння сутності правосуддя, розмило. Її меж і викликало плутанину в розумінні сутності феномену справедливості.

Зроблено висновок, що закріплення уніфікованого визначення правосуддя в чинному законодавстві України створить сприятливі умови для ефективного здійснення судами правосуддя. Крім того, у статті досліджуються соціальні основи здійснення правосуддя в контексті соціальної спрямованості та його здійснення судом у формі карального правосуддя з дотриманням принципу змагальності. Зроблено висновок, що незважаючи на певні прогалини в законодавстві, судова система не втрачає своєї соціальної спрямованості, яка ґрунтується на сукупності соціальних цінностей і вимог, висунутих суспільством, які становлять соціальну основу правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, справедливість, соціальна основа здійснення правосуддя, судова влада, суддя.

Постановка наукової проблеми. Попри те, що термін «правосуддя» широко відомий як професіоналам галузі права, так і пересічним громадянами, у сучасному українському законодавстві досі відсутнє уніфіковане його визначення, що своєю чергою не заважає законодавцю широко використовувати його при складанні норм нормативно-правових актів. Так, Конституція України, хоча і має однойменний розділ, ніколи з моменту її проголошення не мала чіткого визначення терміну правосуддя, що стало підставою різного за своїм змістом використання означеного терміну законодавцем, що породило безліч наукових дискусій серед науковців та спричинило певні складнощі у розумінні суддями сутності правосуддя в процесі правозастосування.

Враховуючи, що суд під час здійснення правосуддя виконує надзвичайно важливу функцію державно-правової діяльності, відсутність у чинних нормативно-правових актах чіткого визначення терміну правосуддя вносить певну невизначеність у його тлумаченні й відсутності єдиного розуміння суті самого правосуддя. За обставин невизначеності у розумінні сутності правосуддя неможливо повною мірою реалізувати потенціал судової гілки влади, задовольнивши потреби суспільства у захисті порушених прав та законних інтересів. Навпаки, закріплення у чинних нормативно-правових актах уніфікованого визначення правосуддя матиме результатом поліпшення розуміння його сутності, цілей та мети, що невідомірно важливо в контексті відп-

равлення правосуддя, коли під час судового процесу зачіпаються інтереси фізичних та юридичних осіб, держави та соціуму в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику сутності правосуддя досліджували такі сучасні українські вчені, як Р. В. Бараннік, В. С. Бігун, В. П. Горбатенко, В. Т. Мальяренко, О. М. Овчаренко, С. М. Тимченко, Н. С. Юзікова та інші. Разом з тим, дослідження сутності та визначення терміну правосуддя не втрачає своєї актуальності враховуючи відсутність нормативного закріплення у чинному українському законодавстві.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження явища правосуддя, його сутності та соціальної основи з відповідним відображенням у чинних нормативно-правових актах України.

Виклад основного матеріалу. Розмірковуючи над проблематикою сутності правосуддя слід перш за все звернутися до визначень, які пропонують нам тлумачні словники української мови. Так, тлумачний словник сучасної української мови містить декілька визначень терміну правосуддя, а саме: «1. Суд, судова діяльність держави; юстиція. // Установи, які здійснюють судову діяльність держави. 2. Розгляд судових справ; судочинство. 3. Справедливий суд.» [1, с. 1102]. Таким чином, в цьому визначенні поєднані і суд з юстицією як явища, і справедливий суд, як принцип відправлення правосуддя, і процесуальна діяльність з розгляду справ у суді, і судова діяльність держави, яка на переконання

автора цієї статті може взагалі не мати фактичних ознак здійснення правосуддя. Більш лаконічне визначення правосуддя міститься у тлумачному термінологічному словнику з конституційного права, а саме: «правосуддя – форма державної діяльності, яка полягає в розгляді й вирішенні судами на основі права віднесених до їх компетенції справ [2, с. 444].

Не піддаючи сумніву наявність значної кількості наукових позицій, щодо сутності явища правосуддя, слід, однак, зазначити, що все ж таки більшість вітчизняних вчених пов'язує визначення терміну правосуддя саме з процесуальною діяльністю суду. Так, С. Тимченко, надаючи власне визначення терміну правосуддя включає до нього окрім самого процесу здійснення правосуддя судом в різних формах судочинства, ще і результат такої діяльності, зазначаючи, що «правосуддя можна визначити як діяльність суду, здійснювану у формі цивільного, адміністративного, кримінального, господарського та конституційного судочинства, яка проходить у встановлених законом процесуальних формах в судових засіданнях за участю сторін та інших учасників процесу і полягає у встановленні фактичних обставин справи та з'ясуванні істини по розглянутій справі шляхом дослідження доказів та закінчується ухваленням рішення в справі...» [3, с. 25]. Схожої думки дотримується і Р. Бараннік також пов'язуючи правосуддя з формами судочинства, однак додаючи до вказаного С. Тимченко переліку і конституційні справи. В результаті, науковець пропонує таке визначення правосуддя: «правосуддя – це діяльність судових органів по розгляду і вирішенню у судових засіданнях при

дотриманні процесуальної форми цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних та конституційних справ» [4, с. 42].

Звертаючись до норм чинного законодавства, зазначимо, що перш за все Конституція України розглядає правосуддя у декількох аспектах: як діяльність виключно судів, суддів та присяжних з виконання покладених на них функцій (ст. ст. 124, 127 Конституції України) та як окрему систему, в якій утворюються органи та установи (ст. 131 Конституції України). [5]. Тотожне розуміння природи цього явища також міститься у Законі України «Про судоустрій і статус суддів», а саме: в контексті діяльності - ч. 2 ст. 1, ч. 1 ст. 2, ст. 5-6 та ін. Закону України «Про судоустрій і статус суддів»; в контексті системи - п.п.5, 16 ч. 1 ст. 15¹, ч. 1 ст. 104, ч. 1 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [6]. Чинні ж процесуальні кодекси містять посилання на правосуддя виключно як на процес, а саме: ст. 30 Кримінального процесуального кодексу України [7], ст. 5, ч. 2 ст. 34, ст. 317 та ін. Цивільного процесуального кодексу України [8], ст. ст. 5, 7 Господарського процесуального кодексу України [9], ч. 6 ст. 40 Кодексу адміністративного судочинства України [10].

Таким чином, чинне законодавство не містить єдиного уніфікованого визначення терміну правосуддя, розуміючи його в деяких випадках як діяльність судів, суддів та присяжних з виконання покладених на них функцій, а в інших – навіть як окрему систему. Більш звичне для нас визначення терміну правосуддя, проте, міститься в Ухвалі Конституційного Суду України від 14.10.1997

року у справі №016/1241-97, відповідно до якої правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [11].

В контексті обґрунтування необхідності закріплення в законодавстві визначення терміну правосуддя слід приділити окрему увагу розділу XVIII Кримінального Кодексу України, присвяченому кримінальним правопорушенням проти правосуддя. Здійснивши системний його аналіз за об'єктами злочинів виокремлено такі групи, як: злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду (зокрема, ст. ст. 371, 372, 374-376 КК України); злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів, народних засідателів, присяжних та інших учасників судочинства (ст. ст. 377-379, 398-400 КК України); злочини, які посягають на відносини, що забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі (ст. ст. 373, 383-386 КК України); злочини, які посягають на відносини, що забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань (ст. ст. 380-381, 387, 395-396 КК України), злочини, які посягають на відносини, що забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного ним покарання (ст. ст. 382, 388-394 КК України) [12]. Таким чином, хоча злочинам проти правосуддя присвячений розділ у Кримінальному Кодексі України, однак саме поняття правосуддя в ньому не розкрито. Це під-

тверджує необхідність його нормативного визначення задля єдності в розумінні і застосуванні.

Разом з тим, попри прогалини у законодавстві в контексті визначення та тлумачення терміну правосуддя, воно повинно відповідати очікуванням суспільства щодо ефективності, а також неупередженості і справедливості процесі його реалізації. Соціальною основою правосуддя у цьому сенсі можна назвати систему соціальних цінностей і вимог, на яких таке правосуддя базується, до яких можна віднести: рівність перед законом і судом, доступ до правосуддя, недискримінація, захист порушених прав і свобод, незалежність та неупередженість суду, верховенство права та законність. Дотримання вказаних основних соціальних цінностей зумовлює рівень довіри соціуму як до системи правосуддя, та держави, що також є підґрунтям стабільного функціонування та розвитку правосуддя.

Розглядаючи соціальну основу здійснення правосуддя в Україні, слід звернутися перш за все до соціальної спрямованості як держави в цілому, так і судової гілки влади. Так, Н. М. Хома у своїй монографії присвяченій моделям соціальної держави дійшов висновку, що завдання соціальної політики неможливо розв'язати, не поставивши в центр уваги людину, не забезпечивши умов для її належного розвитку і самореалізації. Досвід країн Європи свідчить, що демократичні перетворення в державі неможливі, якщо вони не мають духовних вимірів, орієнтованих на обов'язкове врахування приватних інтересів людини й громадянина, їх гармонізацію із суспільними інтересами [13, с. 425].

Основний Закон проголошує Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1 Конституції України). Одночасно, відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Враховуючи загальну соціальну спрямованість державної діяльності, вдається очевидним, що і здійснення правосуддя має стійку соціальну спрямованість, що відображається у його завданні – встановлення, здійснення чи захист порушеного права. Попри варіативність таких завдань, метою правосуддя є встановлення матеріальної істини, що полягає у відповідності рішення суду нормам права та обставинам справи. Досягнення означеної мети неможливо без належної організації процесу здійснення правосуддя, відтак законодавець повинен створювати у чинних процесуальних кодексах та інших нормативно-правових актах такі умови відправлення правосуддя, які б забезпечували в результаті розгляду справи у суді встановлення матеріальної істини й реалізацію поставлених завдань.

Розглядаючи правосуддя в контексті його соціальної спрямованості, неможливо не погодитися із позицією В. П. Горбатенка, який досліджуючи явище справедливості з соціально-правового погляду розрізняє три її основні різновиди й тлумачить правосуддя як відплатну справедливість. Так, тлумачення право-

суддя як правової відплати передбачає рівний підхід до всіх членів суспільства. Справедливість покарання вимагає дотримання таких принципів: застосування певних процедур тільки до осіб, визнаних винними у скоєнні правопорушення; залежності міри покарання від ступеня його тяжкості; призначення за одне правопорушення лише одного юридичного покарання, яке не принижує людської гідності; невідворотності настання юридичної відповідальності. [14, с. 151]

Прикладом реалізації в чинному законодавстві принципу справедливості покарання є, зокрема, ч. 2 ст. 65 Кримінального кодексу України, в якій зазначені критерії обрання призначуваного покарання, враховуючи дискредитаційний характер санкцій статей Кримінального кодексу України, а саме: особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з-поміж передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та запобігання вчиненню нею нових кримінальних правопорушень. Про неухильне дотримання приписів ст. 65 Кримінального кодексу України неодноразово наголошував і Пленум Верховного Суду України, зазначаючи, що тільки так «реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання» [15]. Таким чином, законодавець у цій статті закріплює принцип індивідуалізації покарання, який полягає у

врахуванні при призначенні міри покарання особливостей обставин кримінальної справи та індивідуальних особливостей особи обвинуваченого, від яких часто залежить виправлення підсудного та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Своєю чергою покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. (ч. 3 ст. 50 КК України) [16, с. 11]. Зазначу, що справедливе покарання справляє як правовий, так і моральний вплив на суспільство і є важливим чинником профілактики правопорушень. Відсутність або послаблення справедливості у практиці застосування покарань може мати надзвичайно негативні наслідки для соціуму [14]

Також в контексті соціальної спрямованості правосуддя слід згадати введену у 1996 році тодішню новелу – змагальну модель правосуддя в якій суд почав виконувати роль незалежного арбітра, а тягар доказування був покладений на сторони судового процесу. Такі зміни у процесі відправлення правосуддя стали підставою для численних наукових диспутів, а саме вчені висловлювали свої побоювання, що пересічні громадяни внаслідок своєї юридичної некомпетентності або недостатності коштів для звернення за професійною правовою допомогою, фактично позбавлені можливості належним чином користуватися своїми процесуальними правами.

З цього питання Верховний Суд неодноразово звертав увагу, що відсутність порушеного права чи невідповідність обраного позивачем способу його захисту способам, визначеним законодавством, встановлюється при розгляді справи по суті

та є підставою для прийняття судом рішення про відмову в позові. Така правова позиція є сталою, та викладена, зокрема, у постановках Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі № 826/4406/16, від 15 серпня 2019 року у справі №1340/4630/18, від 23 грудня 2019 року у справі № 712/3842/17, від 27 лютого 2020 року у справі № 500/477/15-а. У зв'язку з чим судова практика містить багато прикладів, коли ненадання належних доказів, пояснень по суті справи позбавляло суд можливості встановити факт порушеного права, чи обрання неналежного способу захисту такого порушеного права, призводило до ухвалення рішення про відмову у задоволенні позову.

Разом з тим, слід зазначити, що попри обмеження, покладені на суддів чинними процесуальними кодексами в рамках змагальності процесу, суд не втратив своєї соціальної спрямованості щодо встановлення, здійснення чи захисту порушеного права з метою встановлення матеріальної істини. Підтвердженням цьому є широко вживане застосування національними суддями принципу «*jura novit curia*» («суд знає закони»), який застосовується у тому випадку, коли позивач обґрунтовує свій позов саме такими обставинами, проте помилково посиляється на певні норми права. Вказаний принцип полягає в тому, що: 1) суд знає право; 2) суд самостійно здійснює пошук правових норм щодо спору безвідносно до посилання сторін; 3) суд самостійно застосовує право до фактичних обставин спору (*da mihi factum, dabo tibi jus*).

Таким чином, активна роль суду в судовому процесі проявляється, зокрема, у самостійній кваліфіка-

ції судом правової природи відносин між позивачем та відповідачем, виборі й застосуванні до спірних правовідносин відповідних норм права, повного і всебічного з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Вказана правова позиція є сталою й узгоджується з правовими висновками Великої Палати Верховного Суду, викладеним, зокрема, у постановках: від 04.12.2019 у справі №917/1739/17 (провадження №12-161гс19), від 08.06.2021 року у справі № 662/397/15-ц (провадження №14-20цс21) та багатьох інших. Разом з тим, застосування судом цього принципу не є безмежним, адже зміна ним правової кваліфікації позову без чітких на те підстав може мати наслідком порушення права на справедливий суд, адже суперечить, зокрема, вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод щодо: справедливості цивільного провадження; принципу змагальності судового процесу.

Отже, принцип «*iura novit curia*», з одного боку, підлягає безумовному застосуванню: суд зобов'язаний застосувати правильні норми права, перекваліфікувавши позов, незалежно від посилок позивача. З іншого боку, перекваліфікуючи позов за цим принципом, суд може порушити право на справедливий суд як щодо відповідача, так і щодо позивача. У таких умовах слід зважати на принцип змагальності та рівності сторін, адже не можна позбавляти права на аргументування своєї позиції в умовах нової кваліфікації [17].

Висновки. Беручи до уваги викладене, слід зазначити, що нормативна неврегульованість терміну правосуддя в сучасному українському законодавстві внесла певну плутанину у розумінні сутності цього явища як законодавцем, так і фахівцями у галузі права. Найбільш яскравим прикладом такої плутанини є норми Кримінального Кодексу України, розділ XVIII якого присвячений злочинам проти правосуддя, однак зі здійсненого системного аналізу вбачається, що родовим об'єктом таких злочинів є суспільні відносини, які забезпечують діяльність суду й органів, які йому сприяють, з реалізації завдань і цілей у сфері здійснення правосуддя, що значною мірою розширює розуміння сутності правосуддя і розмиває його кордони. Вказане зумовлене відсутністю у Кримінальному Кодексі України самого визначення правосуддя, захисту якому присвячений великий розділ цього кодексу.

Закріплення же у чинному законодавстві України уніфікованого визначення правосуддя створить сприятливі умови для ефективного відправлення судами правосуддя, шляхом реалізації його завдань - встановлення, здійснення чи захисту порушеного права з метою встановлення матеріальної істини. Разом з тим навіть попри таку суттєву прогалину у законодавстві, судова система не втрачає своєї соціальної спрямованості, яка базується на системі соціальних цінностей і вимог, що висувуються суспільством, що становить соціальну основу правосуддя. За умов обмеження повноважень суду принципом змагальності судового процесу і наділенням його статусом незалежного арбітра, суд

відправляє правосуддя не тільки в контексті відплатної справедливості, яка має правовий та моральний вплив на суспільство і є важливим чинником профілактики правопорушень, а і в контексті захисту інте-

ресів учасника судового процесу, застосовуючи принцип «*jura novit curia*» у разі об'єктивної необхідності, з метою недопущення порушення права на справедливий суд.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
2. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / за заг. ред. д. ю. н., проф. Л. Р. Наливайко. К. : «Хай-Тек Пресс», 2016. 628 с.
3. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посібник. Київ, 2004. 304 с.
4. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посібник. 2-ге вид., перероб. і доповнене. Київ : 2011. 352 с.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.02.2024).
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.02.2024).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 24.02.2024).
8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
9. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. №1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20240719> (дата звернення: 25.02.2024).
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. №2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20240719#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
11. Ухвала Конституційного Суду України від 14.10.1997 року у справі №016/1241-97. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2655> (дата звернення: 25.02.2024).
12. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 №2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2792> (дата звернення: 25.02.2024).
13. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія / Н. М. Хома. К. : Видавництво «Юридична думка», 2012. 592 с.
14. Горбатенко В. П. Справедливість як соціально-правова цінність. *Проблеми філософії права*. Т. 1. - К. ; Чернівці : Рута, 2003. С. 150–153
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 р. № 7. Верховна Рада України. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

16. Barbash, Daria. «Conflict between morality and law in criminal proceedings: theoretical aspects and practical examples» *Socrates. Riga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law.*, vol. 2023, no. 1-27, 2023, pp. 9-16. <https://doi.org/10.25143/socr.27.2023.3.09-16>

17. Постанова Верховного Суду від 02.11.2022 року, справа №685/1008/20 провадження № 61-7861 св 22. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140664> (дата звернення: 25.02.2024).

D. Barbash, PhD student of National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»

ORCID: 0000-0001-7814-9620

Justice: its essence, social basis and implementation in the legal system of Ukraine

The article is devoted to the research of the phenomenon of justice, its essence and social basis, and its consolidation in the current legal acts of Ukraine. To reach this goal, the author has chosen a systematic approach based on general scientific and special scientific methods, among which the most commonly used are: historical and legal, formal and legal, and systemic and structural. The author analyses the approaches to the definition of the term justice in various categories of sources, namely, explanatory dictionaries of the Ukrainian language, works of national scholars, current Ukrainian legislation and court practice.

The author establishes that the term justice is not regulated in modern Ukrainian legislation, which has caused some confusion in understanding the essence of this phenomenon both by the legislator and legal experts. The author focuses on the inclusion of Chapter XVIII of the Criminal Code of Ukraine devoted to crimes against justice without enshrining in the said legal act the very definition of justice which is subject to such protection. Given the generic object of crimes, which is social relations ensuring the activities of the court and the bodies which assist it in the implementation of the tasks and goals in the administration of justice, this has significantly expanded the understanding of the essence of justice, blurred its boundaries and caused confusion in understanding the essence of the justice phenomenon.

It is concluded that enshrining a unified definition of justice in the current legislation of Ukraine will create favourable conditions for the effective administration of justice by courts. In addition, the article examines the social basis for the administration of justice in the context of social orientation and its implementation by the court in the form of retributive justice, subject to the principle of adversarial process. It is concluded that despite a significant gap in legislation, the judicial system does not lose its social orientation, which is based on the system of social values and requirements set by society, which constitutes the social basis of justice.

Keywords: *justice, fairness, social basis of justice, judiciary, judge.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2024.1.11
УДК 343.1

Олійник О. А.,
аспірант Науково-дослідного
інституту публічного права
ORCID: 0009-0000-9863-0673

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЇ ЗАХИСТУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА СУБ'ЄКТИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті охарактеризовано поняття, сутність, значення та суб'єктів реалізації функції захисту під час досудового розслідування в умовах воєнного стану. Відмічено, що «кримінальні процесуальні функції» становлять певну сутнісну, нормативну, організаційну, суб'єктну, цільову та діяльнісну систему, де ознаки загального поняття відображуються в особливому понятті «кримінальна процесуальна функція захисту». Визначено ознаки функції захисту у кримінальному процесі: постійність, обов'язковість, нормативність, предметна змістовність діяльності, цільова спрямованість активності, суб'єктна однорідність, рольова функціональність; формалізованість здійснення; взаємозв'язок з завданнями кримінального провадження; взаємозалежність від інших процесуальних функцій. Встановлено її значення у кримінальному провадженні, зокрема вона виступає: формою забезпечення та захисту прав і свобод особи в кримінальному процесі; гарантією забезпечення законності у кримінальному провадженні; умовою обґрунтованості вирішення справи; складова розв'язання правових спорів у суді як елемент змагального кримінального процесу; однією з найважливіших гарантій справедливого правосуддя; забезпечує виконання завдань кримінального провадження. Підтримано позицію науковців, що до суб'єктів реалізації функції захисту варто відносити осіб, щодо яких стороною обвинувачення вчиняються будь-які дії, які можна визначити як кримінальне переслідування. Обґрунтовується теза, що в умовах дії режиму воєнного стану існують особливості реалізацію функції захисту під час досудового розслідування, але при цьому її реалізації обмежена бути не може. Вказано, що під час досудового розслідування в умовах воєнного стану змінюються порядок кримінального провадження (форми, умови, підстави, процедури), що додає особливості в реалізацію функції захисту.

Ключові слова: кримінальне провадження; кримінальні процесуальні функції; функція захисту; гарантії прав та свобод особи.

Постановка проблеми. Функція захисту та її реалізація зокрема під час досудового розслідування як

частина кримінального провадження поза усіляким сумнівом включена в діяльність з реалізації його завдань.

Науковці відмічають, що функція захисту є однією з основних кримінальних процесуальних функцій, яка виступає складовою процесуальної форми, обов'язковим елементом розв'язання правових спорів у кримінальному процесі та є формою забезпечення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві [1, с. 357]. З такою констатацією варто погодитися. Але попри значну кількість наукових публікацій щодо поняття, значення та суб'єктів функції захисту у кримінальному провадженні взагалі та на стадії досудового розслідування зокрема, серед науковців і досі триває дискусія щодо окремих аспектів її існування та реалізації. Звернемо увагу на ту обставину, що саме зараз питання реалізації цієї функції в умовах воєнного стану є найменш висвітленим. І ці питання потребують свого розв'язання, а відповідна проблематика дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальних процесуальних функцій завжди були актуальними для науки кримінального процесу. Вони були предметом наукових досліджень на рівні дисертацій та монографій [4, 5, 6, 7, 10, 11, 14, 17, 18, 20], навчальних видань [3, 8, 15], статей [1, 13, 19], де основна увага приділялася питанням її ознак, змісту, формам та гарантіям реалізації, а також суб'єктів. Отримані висновки сприяли удосконаленню регламентації в КПК України процесуальної діяльності в цілому та здійснення окремих процесуальних функцій зокрема. Поряд з цим, питання реалізації кримінальної процесуальної функції захисту в умовах воєнного стану є найменш висвітленим і за-

лишалися на цей час поза увагою науковців.

Постановка завдання. Метою статті є наведення характеристики функції захисту в контексті її реалізації під час досудового розслідування в умовах воєнного стану, що передбачає вирішення таких завдань: уточнення ознак понять «процесуальна функція», «функція захисту», встановлення значення функції захисту у кримінальному провадженні та також з'ясування суб'єктів її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Відмітимо, що поняття «функція», «захист», «функція захисту» є частиною термінологічного апарату кримінального процесу. І вони тим чи іншим чином характеризують сутність останнього, чи окремих його проявів. В контексті з'ясування їх значення звернемо увагу на позицію Л. М. Лобойка, який відмічає, що у науці кримінального процесу з двох підходів до його визначення, як сукупності кримінальних процесуальних відносин та як специфічної діяльності із застосування норм права в теорії процесу переважає другий підхід, що показує динамічність руху процесу, і як він додатково відмічає, кримінальний процес як діяльність характеризують такі категорії: мета, завдання, функції, учасники, засоби, спосіб, структура, форма, гарантії, строки, витрати [2, с. 10]. Тобто поняття «функція», «захист», «функція захисту» характеризують відповідний аспект динамічного руху процесу як різновиду діяльності органів правопорядку. Саме тому акцент на діяльності як сутності кримінального процесу знаходить своє відображення у найбільш поширених його визначеннях [3, с. 6]. Тому при розкритті змісту

поняття «функція захисту» варто акцентувати увагу на ній як на своєрідному прояві діяльності суб'єктів кримінального процесу.

Насамперед варто звернути увагу на загальновживане значення слів «функція» та «захист». Так, слово «функція» у тлумачному словнику визначено як «явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін» або у значенні «робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось» чи «характеризується як призначення, роль чого-небудь» [4, с. 1552]. Можна стверджувати, що поняття «функція» у кримінальному процесі як частина його термінології має позначати саме змістовно однорідний та певним чином самостійний напрям процесуальної діяльності, виконуваний учасником процесуальних відносин, який обумовлений його призначенням. Щодо слова «захист», то воно означає «дія за значенням захищати, захистити і захищатися, захиститися», де в одному зі значень словник визначає його як «сторона, яка захищає обвинуваченого під час суду; оборона» [4, с. 432]. Тобто як самостійна група учасників кримінального провадження, яка здійснює специфічну за змістом дію – захист від обвинувачення. Слово «захищати» означає «обороняти, охороняти кого-, що-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних і т. ін. дій» або «... обстоювати погляди, права, інтереси, честь кого-небудь» чи «брати участь у судовому процесі, обстоюючи інтереси обвинуваченого» [4, с. 433]. Відповідно у досліджуваній сфері ці поняття означають як окрему дію, так і сукупність дій (діяльність) сторони захисту з відстоюван-

ня, охороні прав, свобод та інтересів особи, щодо якої у тій чи іншій формі в результаті процесуальних дій сторони обвинувачення виникла загроза обмеження, порушення її прав, свобод та інтересів.

У цьому контексті відмітимо, що у теорії кримінального процесу має місце вузьке (кримінально-процесуальна функція захисту) та широке (елементи захисту законних інтересів будь-яких учасників кримінального провадження) [5, с. 423-424; 6, с. 8]) тлумачення поняття «захист», що призвело до багатозначності у його розумінні. Але в контексті вимоги однозначності термінів варто говорити про надання поняттю «захист» одного значення. Так, В. О. Попелюшко відмічає, що термін «захист» у сфері кримінального судочинства має спеціальне значення і охоплює: суб'єктів, правомочних здійснювати захист; процесуальну функцію; діяльність суб'єктів захисту зі здійснення цієї функції [7, с. 10]. Тому поняття «захист» у кримінальному процесі повинно мати одне значення, а саме – вузьке, форми прояву якого слушно наведено В. О. Попелюшком.

Далі проведемо аналіз наукових публікацій, щоб детально розкрити поняття «кримінальна процесуальна функція» та «функції захисту».

Аналізуючи публікації вчених (С. А. Альперт, Ю. М. Грошевий, Д. П. Письменний, В. О. Попелюшко, І. В. Гловюк, М. Г. Моторигіна) з приводу загального поняття «кримінальна процесуальна функція», слід зазначити, що в цілому серед науковців існує єдність розуміння змісту цього поняття. Так, у своїх працях вони характеризували його

як виражені в законі основні напрями процесуальної діяльності, що мають самостійні завдання, здійснюються самостійними суб'єктами (групами суб'єктів) у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством, котрим для досягнення відповідних цілей надано широкі права і повноваження на активну участь в кримінальному судочинстві для захисту своїх прав та законних інтересів та досягнення визначених законом цілей (завдань кримінального провадження) [1 с. 357; 5, с. 49; 7, с. 18; 8, с. 13; 9, с. 17; 10, с. 31]. Тобто вчені визначають процесуальні функції як певну ознаку діяльності (частини, компоненти, напрями), що здійснюється відповідними суб'єктами, завдяки засобам (широкі права і повноваження) і способам (активну участь в судочинстві) її реалізації, у процесуальній формі, і які корелюють як з власними завданнями суб'єктів процесу, так і завданням кримінального судочинства. О. О. Чепурний слушно зауважує, що функції кримінального судочинства – це єдина правова система, а під ними слід розуміти не роль чи коло обов'язків того чи іншого його учасника, а головні напрямки кримінальної процесуальної діяльності, які визначаються його задачами, сформульованими в ст. 2 КПК [11, с. 5]. З цією думкою ми згодні. Зі свого боку ще раз звернемо увагу на існуючу в науці кримінального процесу єдність думок вчених щодо поняття «кримінальні процесуальні функції», що підтверджується аналізом наукових праць [2, с. 24; 3, с. 14; 12, с. 44]. Вважаємо, що наука кримінального процесу достатньо глибоко опанувала це поняття.

Отже, можна зробити висновок, що «кримінальні процесуальні функції» становлять собою певну сутнісну, нормативну, організаційну, суб'єктну, цільову та діяльнісну систему. Відповідно ознаки загального поняття мають знайти своє відображення в особливому понятті «кримінальна процесуальна функція захисту». Тож наступним кроком є висвітлення особливостей цього.

Так, на думку П. М. Маланчука, функція захисту розглядається як категорія кримінально процесуального права та процесу, а також як частина кримінальної процесуальної діяльності, яка спрямована на захист прав і інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого [14, с. 5]. Ці характеристики описують не тільки важливе місце та роль цієї функції у системі кримінальної процесуальної діяльності, а визначають її основні ознаки.

Як вказує О. О. Чепурний, функція захисту це – процесуальна діяльність, яка направлена на з'ясування таких обставин, що виправдовують обвинуваченого, а також на охорону його особистих і майнових прав [11, с. 5]. Автор розкриває це явище через його зміст (діяльність), суб'єктів (обвинувачених) та мету їх дій (покращення його становища). В цілому така позиція корелює загальним ознакам поняття кримінальна процесуальна функція.

Д. П. Письменний зауважує, що «функція захисту» є однією з основних кримінальних процесуальних функцій, яка виступає важливою складовою процесуальної форми, обов'язковим елементом розв'язання правових спорів у кримінальному процесі, слугує протиположністю функції обвинувачення та є формою забезпе-

чення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві [1, с. 357]. У цій характеристиці відображена як важливість цієї функції, так і її сутність (складова процесуальної форми розв'язання правових спорів), роль (протипага функції обвинувачення) та значення (забезпечення прав і свобод особи).

В. М. Тертишник, Ю. С. Шемшученко наголошують, що функція захисту – це одна з основних кримінально-процесуальних функцій, невід'ємна частина системи забезпечення справедливого судочинства, обов'язковий елемент змагального кримінального процесу, що є фактором стримування і протипаг проти судового свавілля і помилок [15, с. 84]. Такий погляд на значення цієї функції заслуговує на увагу. Але у визначенні функції захисту вчені вказують, що це виключно правнича професійна діяльність спеціально уповноваженого на її виконання суб'єкта кримінального процесу – захисника [15, с. 86]. Однак, не можемо погодитися з тим, що функція захисту – це виключно діяльність захисника, бо захист цілком може виконуватися і самим підозрюваним або обвинуваченим. Н. В. Борзих зауважує, що захист слід визначати як свідому, цілеспрямовану діяльність як самого обвинуваченого (підозрюваного), так і захисника та законного представника [16, с. 6]. Таке тлумачення «захисту» і його суб'єктів відповідає чинному механізму реалізації цієї функції.

А. А. Ахундова, розкриваючи зміст поняття «функція захисту», пропонує під нею розуміти спричинений кримінальним переслідуванням, здійснюваний відповідно до закону та виражений у формі право-

вих відносин вид (частина, компонент, напрям) діяльності у кримінальному провадженні, що реалізує суб'єкт захисту і спрямований на повне або часткове спростування підозри, охорону прав і законних інтересів захисту [17, с. 13]. До ознак, які наведено вище, вона додає причину появи функцій захисту – кримінальне переслідування, а також форму їх існування – правові відносини. Схоже за змістом визначення надає Н. В. Борзих, але додатково характеризує її як компонент кримінальної процесуальної діяльності як невід'ємну складову кримінального провадження [16, с. 14]. І варто погодитися з Н. В. Борзих, бо без цієї функції така діяльність, навіть якщо її розпочато, має бути згодом припинена (ст. 284 КПК України)

О. Г. Шнягін функцію захисту визначає як регламентований законом напрям діяльності суб'єктів захисту, наділених правом (або обов'язком) використовувати всі вказані в законі засоби і способи для охорони законних інтересів осіб. Основними ознаками цієї функції, на думку О. Г. Шнягіна, є: нормативність, предметна визначеність, цільова спрямованість, стабільність, взаємозв'язок та взаємозалежність з іншими процесуальними функціями [18, с. 14]. В цілому така характеристика функції захисту як видового явища відносно родового «кримінальні процесуальні функції» відповідає усталеним у науці кримінального процесу позиціям, а наведені О. Г. Шнягіним ознаки співвідносяться з раніше розглянутими позиціями науковців.

На думку І. В. Гловюк, кримінально-процесуальна функція за-

хисту – це напрямок діяльності відповідних учасників процесу, спрямований на заперечення законності та обґрунтованості кримінального переслідування, виявлення обставин, що спростовують підозру, виправдовують обвинуваченого (підсудного) тощо, що реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством [5, с. 700]. Вважаємо, що думка І. В. Гловюк заслуговує на підтримку, особливо в частині вказівки на особливі засоби її реалізації у формі визначеній кримінальним процесуальним законом.

Прикладом розширеного визначення поняття «функції захисту», особливо в частині змісту та її суб'єктного складу, є думка А. В. Рибікова, Ю. М. Кулик, які цю функцію визначають як регламентований законом напрям діяльності цілої низки суб'єктів, що представляють сторону захисту [19, с. 240]. Ця дефініція враховує загальні ознаки поняття «кримінальна процесуальна функція», які наведено вище, а особливою є наведення авторами широкого кола суб'єктів її реалізації та змісту виконуваних ними дій.

Проведене М. Г. Моторигіною узагальнення дало підстави їй виокремити наступні основні ознаки сторони захисту, а відповідно, як нами вбачається, і однойменної функції: нормативне закріплення її суб'єктного складу; здійснення всіма суб'єктами єдиної процесуальної функції захисту; виникає з моменту повідомлення особі про підозру або залучення до участі у кримінальному провадженні; наявність кореляційного зв'язку із функцією обвинувачення; використання наданих зако-

ном прав відповідно до процесуального статусу; рівність процесуальних прав зі стороною обвинувачення; юридична заінтересованість у результатах кримінального провадження; наявність матеріально-правових і процесуальних наслідків набрання законної сили підсумковим процесуальним рішенням по справі, тягар яких представники захисту несуть особисто [10, с. 40-41]. Вважаємо, що у своїй роботі М. Г. Моторигіна представила доволі змістовний аналіз досліджуваного явища.

Узагальнюючи позиції науковців з приводу бачення поняття «функція захисту», можемо вказати на наступні риси досліджуваного поняття: 1) з позиції пізнання кримінального провадження: як категорія кримінального процесу – одна з основних кримінально-процесуальних функцій; 2) з позиції змісту: окремий вид (частина, компонент, напрям) кримінальної процесуальної діяльності у кримінальному провадженні; 3) з позиції її носіїв: реалізується стороною захисту; 4) з позиції впорядкованості: регламентована та здійснювана відповідно до КПК України; 5) з позиції форми втілення: виражена у формі правових відносин; 6) з позиції засобів здійснення: реалізується за допомогою кримінальних процесуальних засобів захисту шляхом наділення суб'єктів захисту для її реалізації процесуальними правами (повноваженнями); 7) з позиції чинників її появи: спричинена кримінальним переслідуванням та має кореляційний зв'язок із функцією обвинувачення; 8) з позиції цілі: спрямована на захист та охорону прав і інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудже-

ного тощо; 9) з позиції ролі: слугує досягненню загальних завдань кримінального судочинства та є формою забезпечення прав і свобод особи, щодо якої здійснюється кримінальне переслідування; 10) з позиції місця у кримінальному провадженні: є частиною процесуальної форми як обов'язковий елемент змагального кримінального процесу; 11) з позиції функціонування: є елементом механізму розв'язання кримінально-правових спорів у кримінальному процесі.

З наведених рис функції захисту визначимо її ознаки: постійність, обов'язковість, нормативність, предметна змістовність діяльності, цільова спрямованість активності, суб'єктна однорідність, рольова функціональність; формалізованість здійснення; взаємозв'язок з завданнями кримінального провадження; взаємозалежність від інших процесуальних функцій.

Дослідивши сутнісні ознаки функції захисту, з'ясуємо її значення у кримінальному провадженні. Узагальнюючи позиції науковців з питання значення функції захисту, можемо виділити основні тези, які віднайшли своє відображення в їх працях. Зокрема вчені вказують на такі прояви значення цієї функції: є формою забезпечення та захисту прав і свобод особи в кримінальному судочинстві; є гарантією забезпечення законності під час кримінального провадження; є умовою обґрунтованості вирішення справи; є обов'язковою частиною розв'язання правових спорів у суді як елемент змагального кримінального процесу; є однією з найважливіших гарантій справедливого правосуддя; забезпечує виконання завдань кримінально-

го провадження [1, с. 357; 5, с. 433; 10, с. 222; 11, с. 5; 13, с. 280; 14, с. 1; 15, с. 84; 18, с. 7-8; 19, с. 240; 20, с. 9-10]. Отже, з аналізу позицій вчених не викликає сумнів та важливість, яку несе в собі для кримінального процесу та його учасників функція захисту, і в цілому ми згодні з наведеним науковцями думками.

Але дослідження функції захисту буде неповним, якщо не проаналізувати аспект суб'єктного складу цього специфічного різновиду кримінальної процесуальної діяльності. З приводу цього питання і до цього часу точаться дискусії. Вчені визначають різний склад суб'єктів функції захисту від вузького – лише захисник [15, с. 86], поміркованого, де суб'єктами є традиційні представники сторони захисту [5, с. 700; 14, с. 9-10; 16, с. 6], до доволі розширеного, до якого відносять широке коло учасників кримінального провадження [17, с. 13]. Вважаємо, що при розв'язанні цього питання слід зважати на фактори, які обумовлюють появу функції захисту – це дії сторони обвинувачення, якими вона починає кримінальне переслідування особи [21, с. 127-129]. Зокрема, погодимося з І. В. Гловюк, що при визначенні темпоральних аспектів дії функції захисту необхідно враховувати темпоральні аспекти дії парної їй функції – кримінального переслідування, а тому, відмічає вона, враховуючи сутність функції захисту, беззаперечним є віднесення до її суб'єктів осіб, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування у різних його формах [5, с. 435-436]. У цьому контексті, підтримуючи підхід запропонований І. В. Гловюк до визначення суб'єктів реалізації функції захисту, вважаємо,

що найбільш повно їм відповідає перелік учасників кримінального провадження, який міститься у п. 19 ст. 3 та ч. 1 ст. 45 КПК України. Вважаємо, що саме цих осіб варто відносити до суб'єктів реалізації функції захисту. Але при цьому, відмітимо, що законодавча модель певним чином може бути удосконалена, адже право на захист, презумпція невинуватості та право на судовий захист є конституційними правами особи і ними людина і громадянин користується незалежно від того чи отримав він або вона, наприклад, статус підозрюваного. Тому варто підтримати пропозицію Т. В. Бабчинської про необхідність доповнення переліку суб'єктів права на захист у ч. 1 ст. 20 КПК України учасником кримінального провадження, якому б забезпечувалось право на захист з моменту неформального початку кримінального переслідування, та юридична особа, щодо якої здійснюється провадження [6, с. 9]. Вважаємо, що дослідження цієї пропозиції є актуальним.

Також зараз гостро постає питання, наскільки режим воєнного стану впливає на реалізацію цього засобу захисту прав підозрюваного (обвинуваченого) та форми реалізації засади змагальності. Виходимо з того, що в умовах воєнного стану кримінальне провадження здійснюється з урахуванням певної «специфіки регулювання кримінальних процесуальних правовідносин в умовах надзвичайних правових режимів» [15, с. 100], де «умови воєнного стану призвели до значних змін у проведенні кримінального провадження, яке стало регулюватися новими нормативними актами, а ці акти включають у себе норми, що

обмежують права громадян, а також специфічні механізми регулювання» [22, с. 199]. Беручи до уваги наведене щодо сутності (діяльність сторони захисту), значення (захист прав і законних інтересів особи, щодо якої вчиняються дії, які можна характеризувати як кримінальне переслідування), форми (змагальне кримінальне судочинство) функції захисту під час досудового розслідування, а також положення ч. 2 ст. 64, ст. 129 Конституції України, як і п.п. 1, 3, 5, 8 ст. її 129, то доходимо висновку, що власне обмеження її реалізації як токової бути не може. Адже це питання прав та свобод людини, яка визнана в Україні найвищою соціальною цінністю. Такий підхід до цього питання відповідає сутності змагального типу кримінального провадження демократичної, соціальної, правової держави. Тому погодимося Н. В. Камінською, що в обставинах дії правового режиму воєнного стану посилюється значущість таких ідей, ідеалів, як свобода й суверенітет, людська гідність, права людини тощо [23, с. 91].

Висновки. Дослідивши питання ознак, сутності та значення функції захисту, наведемо наступні висновки: 1) сутність функції захисту – це регламентована кримінальним процесуальним законом діяльність по захисту прав і законних інтересів особи, щодо якої стороною обвинувачення вчиняються будь-які дії, які можна визначити як кримінальне переслідування; 2) ознаки функції захисту – це сукупність властивостей, які характеризують дії суб'єкта на стороні захисту як самостійний за змістом напрям діяльності в межах кримінального провадження (постійність, обов'язковість, норма-

тивність, предметна змістовність діяльності, цільова спрямованість активності, суб'єктна однорідність, рольова функціональність; формалізованість здійснення; взаємозв'язок з завданнями кримінального провадження; взаємозалежність з іншими процесуальними функціями); 3) значення функції захисту полягає у забезпеченні захисту прав і законних інтересів особи, щодо якої стороною обвинувачення вчиняються будь-які дії, які можна визначити як кримінальне переслідування; 4) структура функції захисту характеризується через «мету захисту», «форми захисту», «засоби захисту», «способи захисту», «суб'єкти захисту», «гарантії захисту», «результат захисту»; 5) формою реалізації функції захисту є правовідносини, які виникають під час вирішення кримінально-правового конфлікту у змагальному кримінальному процесі.

Обґрунтовується теза, що в умовах дії режиму воєнного стану існують особливості реалізації функції захисту під час досудового розслідування, але при цьому це не

означає можливість обмеження її реалізації. Тобто її реалізація в цих умовах обмежена бути не може. Під час досудового розслідування в умовах воєнного стану змінюються самі процедури кримінального провадження (їх форми, умови, підстави, порядок), які як раз і можуть впливати на ступінь та характер реалізації функції захисту. Це ставить перед наукою кримінального процесу завдання дослідити це питання на прикладі основних процедур досудового розслідування (застосуванні заходів забезпечення, під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, повідомленні про підозру, зупиненні та закінченні розслідування). І тому належне, таке, що відповідає міжнародним стандартам у цій сфері, опрацювання законодавцем цих питань і визначає наскільки реалізація функції захисту під час досудового розслідування в умовах воєнного стану відповідатиме сутності кримінального провадження демократичної, соціальної, правової держави.

Список використаних джерел

1. Письменний Д. П. Функції обвинувачення та захисту за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 353–358.
2. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. К. : Ваіте, 2014. 280 с.
3. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях : навч. посіб. / авт. кол. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків, 2021. 300 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.
6. Бабчинська Т. В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 23 с.

7. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 28 с.
8. Альперт С. А. Кримінально-процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти : конспект лекцій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 1995. 28 с
9. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
10. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : монографія; за науковою редакцією д.ю.н., проф. О. В. Капліної. Харків : Оберіг, 2018. 306 с.
11. Чепурний О. О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 25 с.
12. Карабут Л. Система кримінальних процесуальних функцій. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 2014, №. 2(6), pp. 44–47.
13. Погорецький М. Актуальне дослідження функції захисту в кримінальному судочинстві України. *Право України*. 2009. № 10. С. 280–283.
14. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2007. 25 с.
15. Тертишник В. М., Шемшученко Ю. С. Правнича допомога та захист у кримінальному процесі: Підручник. К.: Алерта, 2018. 446 с.
16. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 22 с.
17. Ахундова А. А. Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2013. 17 с.
18. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.
19. Рибікова А. В., Кулик Ю. М. Функція захисту у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 237-241.
20. Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 19 с.
21. Корнющенко С. С. Початок кримінального переслідування особи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2023. С. 126–134
22. Салманов О. В. Зміни у правовому регулюванні розслідування кримінальних проваджень під час воєнного стану. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 198–206.
23. Камінська Н. В. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2. С. 86–95.

O. Oliinyk, PhD student of The Scientific Institute of Public Law
ORCID: 0009-0000-9863-0673

Concepts, signs, meaning of the defense function during the pre-trial investigation under the conditions of the state of martial and subjects of its implementation

The article describes the concept, essence, meaning and subjects of the implementation of the defense function during the pre-trial investigation in the con-

ditions of martial law. It was noted that "criminal procedural functions" constitute a certain essential, normative, organizational, subject, target and activity system, where the signs of the general concept are reflected in the special concept of "criminal procedural defense function". The features of the defense function in the criminal process are determined: permanence, obligation, normativeness, substantive content of actions, target orientation of the participants' activity, subject homogeneity, functionality; formalization of implementation; relationship with the tasks of criminal proceedings; interdependence with other procedural functions. The significance of the defense function in criminal proceedings is established, in particular it acts as: a form of ensuring and protecting the rights and freedoms of a person in criminal proceedings; a guarantee of ensuring legality during criminal proceedings; the condition of the reasonableness of the decision of the case; a mandatory component of resolving legal disputes in court as an element of an adversarial criminal process; one of the most important guarantees of fair justice; ensures the fulfillment of the tasks of criminal proceedings. The position of scientists is supported, that subjects of the implementation of the function of defense should include persons against whom the prosecution commits any actions that can be defined as criminal prosecution. The thesis is substantiated that under the conditions of martial law there are peculiarities in the implementation of the function of defense during the pre-trial investigation, but at the same time its implementation cannot be limited. It is indicated that during the pre-trial investigation in the conditions of martial law, the very procedures of criminal proceedings change. The latter (their forms, conditions, grounds, order) can influence the degree and character, as well as bring peculiarities to the implementation of the defense function.

Keywords: *criminal proceedings; criminal procedural functions; defense function; guarantees of the rights and freedoms of a person.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Oleksiy Novikov, INTELLECTUAL PROPERTY AND THE FASHION INDUSTRY: PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION	5
---	----------

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Барсук М. А., РИЗИКИ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ	13
---	-----------

Гаврилюк В. О., НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ	22
---	-----------

Пікуль В. П., АНАЛІЗ СУТНОСТІ ПРАВА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ НА ПРАЦЮ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА	31
--	-----------

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Присяжнюк О. А., ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	38
--	-----------

Новиков О. В., Глущенко А. М., ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПРОХОДЯТЬ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЗА КОНТРАКТOM	46
---	-----------

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Мостовенко Ю. В.,

ПРО ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ МАСОВИХ БЕЗПОРЯДКІВ У ВИПРАВНО-
ТРУДОВИХ КОЛОНІЯХ В УРСР ПОЧАТКУ 1960-Х РОКІВ, АБО ЧОМУ
«РАДЯНСЬКІ ПРАКТИКИ» ЖИВУТЬ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ
СЬОГОДЕННОЇ УКРАЇНИ

57

Овсій Д. Ю.,

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ У СФЕРІ ЖИТЛОВОГО
БУДІВНИЦТВА

67

Павликівський В. І., Селевко В. Б.,

ОБ'ЄКТИ, ЯКІ МАЮТЬ ВАЖЛИВЕ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКЕ ЧИ
ОБОРОННЕ ЗНАЧЕННЯ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА СКЛАДУ ДИВЕРСІЇ
(ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА)

77

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

Барбаш Д. К.,

ПРАВОСУДДЯ: ЙОГО СУТНІСТЬ, СОЦІАЛЬНА ОСНОВА ТА ВТІЛЕННЯ В
ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

85

Олійник О. А.,

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ЗНАЧЕННЯ ФУНКЦІЇ ЗАХИСТУ ПІД ЧАС
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА
СУБ'ЄКТИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

94

CONTENT

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW

- Новіков О. Ю.,**
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ТА ІНДУСТРІЯ МОДИ: ОСОБЛИВОСТІ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 11

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

- М. Barsuk,**
RISKS OF GENDER DISCRIMINATION IN THE JUSTICE SYSTEM AND
THEIR SOCIAL AND LEGAL SIGNIFICANCE 20

- V. Havryliuk,**
SCIENTIFIC INTERPRETATION OF SOCIAL PROTECTION OF PUBLIC
SERVICE WORKERS 30

- V. Pikul,**
ANALYSIS OF THE ESSENCE OF THE RIGHT OF CIVIL SERVANTS TO
WORK IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS 37

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

- О. Prysazhnyuk,**
REGARDING THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF
ADMINISTRATIVE PROCEDURE IN THE ACTIVITIES OF LAW EN-
FORCEMENT AGENCIES 44

- О. Novykov, A. Glushchenko,**
LEGAL REGULATION OF HOUSING PROVISION FOR MILITARY
PERSONNEL WHO PERFORM MILITARY SERVICE UNDER A
CONTRACT 56

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

- Y. Mostovenko,**
ABOUT THE CAUSES AND CONSEQUENCES OF MASS RIOTS IN
CORRECTIONAL AND LABOR COLONIES IN THE UKRAINIAN SSR IN
THE EARLY 1960S, OR WHY «SOVIET PRACTICES» LIVE IN THE
PENITENTIARY SYSTEM OF TODAY'S UKRAINE 65

D. Ovsii, INTERNATIONAL EXPERIENCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR TAX EVASION IN THE FIELD OF HOUSING CONSTRUCTION	75
V. Pavlykivskyi, V. Selevko, OBJECTS THAT HAVE IMPORTANT NATIONAL ECONOMIC OR DEFENSE IMPORTANCE AS A MANDATORY FEATURE OF THE COMPOSITION OF SABOTAGE (PROBLEMS OF IMPROVING THE CURRENT LEGISLATION)	84
CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS; FORENSIC EXPERTISE, OPERATIVE AND INVESTIGATIVE ACTIVITY	
D. Barbash, JUSTICE: ITS ESSENCE, SOCIAL BASIS AND IMPLEMENTATION IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE	93
O. Oliinyk, CONCEPTS, SIGNS, MEANING OF THE DEFENSE FUNCTION DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL AND SUBJECTS OF ITS IMPLEMENTATION	103

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 1(27)/ 2024

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 1(27)/ 2024

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Голубов А. Є.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.

Надруковано з готових,
редагованих макетів
в друкарні
ФОП «Кандиба Т. П.»

Підписано до друку **11.01.2024.**

Формат 60x84/8.

Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 12,91

Наклад. 120 прим.

Зам. № ____

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24

ISSN 2523-4552

9 772523 455001 03